

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra české literatury

JOSEF KAREL ŠLEJHAR – POKUS O MONOGRAFICKOU STUDII

(Josef Karel Šlejhar – an attempt at a memoir)

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Anna Stejskalová

Autorka diplomové práce: Marta Kopečná

Nechvílova 1857, Praha 11 Chodov, 148 00

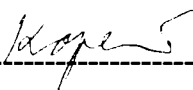
český jazyk a literatura – hudební výchova, 7. ročník

prezenční studium

Datum odevzdání: listopad 2009

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

V Praze dne 19. listopadu 2009

_____

Poděkování

Za laskavé a podnětné vedení práce děkuji PhDr. Anně Stejskalové, za ochotu při zapůjčování autorovy pozůstalosti pracovníkům Literárního archivu Památníku národního písemnictví.

Motto

„Ve zjevech všech, jež kdy byly, hledal jsem vždy větší dosah, než jen smyslům sejevily.“

(Josef Karel Šlejhar)

Obsah

Úvod.....	6
1. Vznik naturalismu jako uměleckého směru.....	9
1.1 Naturalismus v české literatuře.....	13
2. Josef Karel Šlejhar od dětských let k počátkům tvorby.....	16
2.1 Dětské krůčky.....	16
2.2 Školní léta a první zaměstnání.....	19
2.3 Počátky tvorby.....	21
2.4 První otištěné povídky	23
2.4.1 Časopisecká a knižní podoba povídek.....	27
2.4.2 Dobové kritické ohlasy.....	31
3. <i>Kuře melancholik</i>	33
3. 1 Od dobových ohlasů k současným.....	39
3.1.1 „Pseudonym“ Šlejhar.....	39
3.1.2 Mrštíkovo <i>Kuře (melancholik)</i>	40
3.1.3 Brabcovo <i>Kuře melancholik</i>	41
4. Od devadesátých let ke sklonku století.....	43
4.1 Důležitost pramenů.....	43
4.2 Manželství.....	44
4.3 <i>Florián Bílek, mlynář z Myšic</i>	45
4. 4 <i>Dojmy z přírody a společnosti</i>	46
4. 5 <i>Co život opomíjí, Zátíší</i>	47
4. 6 Manifest České moderny.....	54
5. Přelom století.....	56
5.1 Nelehké časy.....	56
5.2 <i>V zášeří krbu</i>	58
5. 3 Učitelská praxe.....	59

5. 4 Románová tvorba - <i>Vraždění, Lípa, Peklo</i>	61
5.5 <i>Temno</i>	65
6. Na sklonku života.....	67
6. 1 Praha.....	67
6. 2 Tvorba pražského období.....	69
6.2.1 <i>Z Prahy</i>	70
6.2.2 <i>Maloměstská idylla</i>	74
6.2.3 <i>Z chmurných obzorů</i>	76
6. 3 Poslední léta.....	78
7. Josef Karel Šlejhar v reflexi dnešní doby.....	81
7. 1 Současné interpretace - naturalismus, expresionismus nebo symbolismus?.....	81
Závěr.....	86
Prameny a literatura.....	89
Resumé.....	97
Klíčová slova.....	98
Přílohy.....	99

Úvod

„Šel v naší literatuře >cestou nešlapanou< a stopy své jako by >zametl svým pláštěm<. Neměl vzoru a nemá následovníků. Nepatřil žádné generaci - naší pouze věkem. Je naturalistou a mystikem, romantikem a kronikářem nejvšednějšího života, symbolistou a primitivem.“

(Josef Svatopluk Machar: *Zapomínání a zapomenutí*)

Josef Karel Šlejhar - inkvizitor duší, kat nervů a mučitel všech, kteří berou jeho knihy do ruky. Alespoň tak na literáta vzpomíná jeho přítel - Josef Svatopluk Machar. A skutečně, těžko bychom v historii naší literatury našli autora rozporuplnějšího: stojí tu před námi hřmotný sedlák s jízlivě výsměšným výrazem ve tváři, který se k bouřlivému dění v naší literatuře 90. let 19. století staví lhostejně, je mnohem více zaměstnáván otelováním krav a úrodností polí. K literatuře se uchyluje jen zřídka, jakoby mimoděk v myšlenkách opouští starosti plynoucí ze sedlačení, aby vzal do ruky pero a nechal čtenářům nahlédnout do propastí své duše. Podle vlastních slov i podle svědectví přátel – literátů se k psaní Josef Karel Šlejhar uchyloval jen velmi zřídka. Právě Macharovi, se kterým se spřátelil v době příprav a vydání Manifestu České moderny, později Šlejhar píše: *„Mám duši zvyklou na tragiku podzimní hluboké oraniny, sluch třesoucí se zabučením těžce otelující se krávy. Nejsem planý literární entuziast, niterný, lenošivý, umělecký gurmand; čtu a píšu tuze málo (více kopám)“* (MACHAR 1929: 202). Přesto však nelze pochybovat o tom, že Josef Karel Šlejhar patří k nejvýznamnějším prozaikům přelomu 19. a 20. století. Svým myšlenkově hlubokým dílem se řadí po bok Karla Václava Raise, Ignáta Herrmanna, Karla Matěje Čapek Choda nebo Viléma Mrštíka.

Těžko bychom hledali autora, jehož život by obsahoval tolik paradoxů, jako je tomu ve Šlejharově případě. Jeho osobnost byla velmi komplikovaná, opředená podivnou mystickou pověstí. Už doboví kritikové Šlejhara přijímali rozpačitě, označovali ho za jeden z nejrozporuplnějších zjevů české literatury, za osamocného

českého naturalistu. Pověst samotářského podivína a démonického trýznitele čtenářů mu ostatně zůstala dodnes. A i zde se setkáváme s dalším paradoxem: o jeho životě toho není mnoho známo. Sám spisovatel o svém soukromí mluvil málokdy. Vzácná svědectví nacházíme ve vzpomínkách a korespondenci přátel, především Josefa Svatopluka Machara, Vojtěcha Martíňka a Jaroslava Kampera. Nejvíce se však Šlejharův charakter, lidské bolesti i drobné radosti odrazily v jeho dílech. Temné popisy často až apokalyptických scén, detailní obrazy utrpení lidských trosek probouzejí představu, že i spisovatelův život měl ráz spíše tragický a že jeho schopnost reflektovat zlo, nespravedlnost a hloubku lidského utrpení byla výjimečná.

Přestože Šlejharovo dílo vlastně není jako celek známo a nikdy nebylo souhrnně vydáno (na kompletní vydání autorových spisů apeloval již Machar), jeho prózy dodnes v mnoha aspektech patří a i ve své době patřily k nejreflektovanějším. To se týká především pozoruhodné povídky *Kuře melancholik*. Ukázky z ní a její titul chybí jen v málokterém výboru z literárních textů konce 19. století, v málokteré učebnici dějin literatury. Nicméně Šlejharovo dílo netvoří jen tato novela, naopak napsal i díla další, stejně hluboká, zajímavá a pro něho možná typičtější. A právě v tomto směru - či možná přesto - je Josef Karel Šlejhar dnešní čtenářskou veřejností neprávem opomíjen a zapomínán. Nám i čtenářům starším o generace zanechal pozoruhodné dílo plné kontrastů. Setkávají se v něm tak protikladné životní postoje jako zhnusení nad zkažeností světa na jedné a láska a soucit se vším živým na druhé straně. Tato práce není ani zdaleka zamýšlena jako kompletní autorova monografie. Neklade si za cíl důsledně zmapovat spisovatelův život, podrobně analyzovat všechna jeho díla a shromáždit přehled dobových kritických ohlasů. To bohužel ani není možné, a to jak v důsledku nedostatku pramenů, tak odborné literatury. Základním informačním zdrojem se pro mne staly především vzpomínky a reflexe Šlejharových přátel, vrstevníků a kolegů - literátů, mezi nimiž nejvíce subjektivních postřehů podává Josef Svatopluk Machar. Uvádím četné autentické citace ze Šlejharovy korespondence a deníkových záznamů, neboť považuji za důležité ukázat Josefa Karla Šlejhara především jako lidskou osobnost, jejíž pestré životní osudy jsou pevně spjaty s mnohdy nedoceneným, desinterpretovaným a nepochopeným dílem.

Hlavním pramenem pro mne byla autorova pozůstalost uložená v archivu Památníku národního písemnictví. I zde je bohužel možnost čerpat informace o

spisovatelově životě omezená. Z celé pozůstalosti se bohužel zachoval pouze zlomek - některá vysvědčení, osobní dokumenty, fotografie (Šlejharův syn si přál být pohřben s otcovými věcmi, a tak se také stalo). Za problematickou lze obecně označit i dostupnost Šlejharových děl - mnohá jsou uložena pouze v prezenčních fondech knihoven, velká řada jich je v Kolíně, kde spisovatel na přelomu století pracoval jako učitel na obchodní škole. Proto je třeba zdůraznit, že tato práce má charakter přehledový - nechce a ani nemůže podrobně pojednat o jednotlivých dílech. Interpretačně a analyticky je zaměřena na Šlejharovy nejtypičtější povídkové soubory - *Dojmy z přírody a společnosti* a *Co život opomíjí*. Dalším informačním zdrojem se mi staly dobové kritiky, přestože ani těch není mnoho a je na místě připomenout i jejich obtížnou dostupnost. Proto je třeba vše, co se vztahuje k podivuhodnému zjevu české literatury, jakým Šlejhar je, považovat za cenné. V důsledku uvedených skutečností se východiskem i cílem práce stala snaha připomenout Šlejhara jako pozoruhodnou osobnost a tvůrce výjimečného díla, které v naší literatuře nenašlo napodobitele. Není totiž „*účelem vylíčit jeho povahu podle ponurých románů a povídek, ale vylíčit jeho povahu pravdivě v životě skutečném. Povahu spisovatele a individuálního člověka*“ (FLEJBERK 2007: 68).

Šlejhar se do současného širšího kulturního povědomí dostal i díky filmové podobě své nejslavnější prózy *Kuře melancholik* (režie Jaroslav Brabec, 1999). Filmová adaptace (dá – li se tento film vůbec nazvat adaptací) má však zcela odlišnou podobu než podoba literární a především svým celkovým vyzněním se stala dílem zcela jiným, v němž se úplně ztrácejí autorovy tolik důležité naturalistické postupy. Josef Karel Šlejhar však bezesporu nabízí víc než jedinou novelu. Jeho dílo patří k těm, která je třeba do čtenářského povědomí vracet. Je třeba představit a ukazovat Šlejhara nejen jako autora *Kuřete melancholika*, ale také dalších výrazných a v kontextu dobové tvorby naprosto ojedinělých próz.

Kdy jindy může být takové dílo aktuálnější než v době, ve které se pod leskem úspěchu, kariérismu a společenského luxusu ztrácí lidská добрta a soucit s živým tvorem, tedy i s člověkem samotným?

1. Vznik naturalismu jako uměleckého směru

„Naturalism, symbolism, psychism jsou mi prázdná slova.“

(Josef Karel Šlejhar v rozhovoru pro Čas 1894)

Ve 2. polovině 19. století prožíval svět nebývalý rozmach přírodních a technických věd. Ve znamení druhé průmyslové revoluce se do průmyslu zavádějí nové výrobní postupy, využívají se nové materiály, nové zdroje energie a nové typy pohonu strojů – například byl vynalezen spalovací motor či využívána elektřina. Toto všechno vytváří prostor pro velmi rychlý rozvoj techniky, s nímž se v souvislosti s rozvojem exaktních věd do popředí dostává exaktní technické myšlení. Jednotlivé vědní obory si vymezily vlastní předměty zkoumání a vlastní badatelské metody, na druhé straně je naopak patrný ústup filosofie jako vědy. Rozvíjí se například chemie, jejíž rozvoj provází prudký nástup farmaceutického průmyslu. Důležitými objevy například pro biologii jsou mimo jiné Darwinova evoluční teorie, Purkyňův objev buňky nebo Pasteurovy objevy, které významně ovlivnily vývoj medicíny.

Uvedené úspěchy naplnily lidstvo nadějí a důvěrou v rozum a smyslové poznání, ve spolehlivost exaktních věd. Metody přírodovědeckého bádání převzaly posléze i vědy společenské. V oblasti společenskovědní vzniká jako důsledek inspirace rozvojem přírodních věd pozitivismus, tj. filozofie tvrdící, že jen to je skutečné, co lze dokázat smysly a zkušenostmi. Positivismus vychází z tzv. pozitivní filosofie francouzského myslitele Augusta Compta (1798–1857), především z jeho pojetí filosofie dějin. Comte byl přesvědčen, že lidé v jeho době, to je na konci 18. století, se nacházejí v dějinné etapě, kdy již byla překonána potřeba vysvětlovat přírodní i životní jevy a úkazy náboženstvím nebo filosofickými spekulacemi. Naopak se domnívá, že právě vědě, která by vyhodnocovala pouze taková fakta, jež by bylo možné objektivně pozorovat, je třeba dát základy zcela nové. Lidstvo by se tak dostalo do dějinné fáze, kdy by bylo schopné řídit se pouze racionální vědou. Vědecké řízení lidské společnosti má tak převzít Comptem založená věda, kterou označil za královnu všech věd - sociologie.

Byla to především víra v neomezenou možnost lidského rozumu a pokroku, řízeného racionalitou a vědou, která měla v Evropě nebývalý vliv. Na Comptovo učení navazovali nejen Karel Marx, ale i liberální myslitelé jako Herbert Spencer nebo později T. G. Masaryk. A právě myšlenky tohoto britského sociologa a filosofa hluboce

ovlivnily také Josefa Karla Šlejhara a do jisté míry se staly filosofickým a světonázorovým východiskem jeho próz. Spencer vycházel z Darwinovy evoluční teorie, a právě teorie podobnosti a totožnosti všech organismů v různých vývojových etapách formovala Šlejharův determinismus.

Dalším významným mezníkem ve vývoji humanitních věd byla osobnost Sigmunda Freuda a jeho vědecký odkaz, konkrétně psychoanalýza, která se stala určujícím prvkem pohledu na moderního člověka a jeho zkoumání. Odkaz a vliv Freudova učení, v němž je zdůrazněna úloha lidských pudů, nacházíme až dodnes nejen v realistické či naturalistické literatuře, ale též ve všech humanitně zaměřených vědách. Zásady a zákonitosti exaktních věd plynule přešly i do umění a literatury a posloužily spisovatelům konce 19. století jako inspirace a vodítko při studiu lidského nitra. Z těchto filozoficko - vědeckých podnětů čerpal i realismus (z latinského *realis* = věčný, skutečný), který v literatuře hlavně poslední třetiny 19. století převládl a vystřídal romantismus.

Realismus požadoval přesné a všestranné studium života společnosti a nitra člověka. Jednotlivce chápe hlavně jako člena společnosti, zajímá jej především současnost a v dějinných procesech to, co je obecně platné a obecně lidské. Realistický umělec pojímá látku objektivně, svůj názor projevuje výběrem faktů, témat, postav a jejich charakterizací. Místo individuální odlišnosti si u člověka všímá toho, co je typické, co je jistému druhu lidí společné a zachycuje ho ve vývoji v určitém životním prostředí. Realismus se v literatuře uplatnil především v próze a dramatu. Z žánrů dosáhl v realismu největšího rozkvětu román, neboť umožňuje nejlépe zobrazit dobu v její celistvosti. Ze snahy o přístupnost uměleckého díla širšímu čtenářskému okruhu plynula i snaha o přehlednou kompozici a věčný jazyk s prvky hovorovými a nářečními.

Mezním směrem realismu se stává naturalismus. Název pochází z latinských slov *natura*, což znamená příroda, a *naturalis* přírodní, přirozený. Naturalismus se zrodil ve Francii v 60. až 80. letech 19. století a odtud pak pronikl do většiny evropských literatur. Za předchůdce literárních naturalistů jsou považováni bratři Edmond a Jules Goncourtovi, kteří ve svém významném románu *Germinie Lacertauxová* (1865) zdůraznili patologické prvky lidské duše a fyziognomie a formovali především naturalistický pesimismus a naprostou bezvýchodnost. Čistě naturalistická je u nich také snaha po dokumentárnosti díla, kdy je autor pouze nezávislým pozorovatelem a zapisovatelem skutečnosti, ať je jakákoli. Dalším představitelem raného naturalismus je

Alfons Daudet, který v prózách i dramatech poukazuje na nepřipravenost lidského jedince přijímat změny, které s sebou přináší prudký rozmach vědy, průmyslu a celospolečenský vývoj. Daudet sentimentálně lpí na tradici, bojí se citových reakcí na bouřlivé společenské změny, a tak ve svých prózách často uniká k idylickému zobrazování života.

Otcem naturalismu a zároveň hlavním autorem naturalistické literatury se stal Émile Zola románem *Therese Raquinová* (1867), ovlivněným mimo jiné studiem přírodních věd, Comtovým pozitivismem a teorií determinismu estetika Hyppolyta Taina. V tomto románu, který zásadně formoval další vývoj literatury, zobrazuje Zola člověka jako biologický jev, přičemž zájem o lidskou duši je zcela irelevantní. Vychází z teorie determinismu a zdůrazňuje fatální a neúprosné zákony dědičnosti a prostředí a jejich vliv na člověka. Není zde místo pro naději, v neúprosném soukolí osudu budou semlety všechny lidské snahy. Zola ovlivněn Comptovým pozitivismem uznává jen určité formy zkoumání, díky nimž může být lidský jedinec objektivně poznán: formu biologickou a experimentální s aplikací nejnovějších vědeckých poznatků. Výsledkem tohoto názoru je vznik románového cyklu *Rougonové - Marquartové*, který se snaží dokázat vliv prostředí a dědičnosti na utváření lidského charakteru. Programem nového literárního směru se stala snaha o co nejvěrnější vystižení životní zkušenosti, a to i v jejích nejodpudivějších detailech.

Dominantní postavení v rámci literárních druhů náleží v naturalismu próze, žánrově pak převládá román. Naturalismus se snaží odhalovat a ukazovat přírodní a společenské zákonitosti, jimž je podroben život jedince i společnosti, a zachytit s pozorovatelskou nestranností věrný obraz života se všemi podrobnostmi. Člověk je v naturalistických dílech chápán jako determinovaná bytost, jeho osud je nezvratně předurčen dědičností, prostředím, dobou, ale i rasou. Východiskem naturalismu je přesvědčení, že základem všeho dění je pouze hmota a člověk je trpným produktem dědičnosti, pudů a prostředí. Je tím příbuzný s jednou z odnoží realismu, realismem kritickým.

Naturalistický román má být v podstatě jakýmsi přírodopisným výkladem lidského života, jeho sociologickou studií. Hrdina naturalistického románu obvykle nemá obecně platný charakter, autorův postoj k němu je nezávisle pozorovatelský. Autor nezaujímá k postavám žádné stanovisko – nementoruje, ale ani s nimi necítí soucit. Jeho úkolem, dokonce povinností (jak často o své literární činnosti naturalisté

hovořili) je prosté zobrazení a zaznamenání skutečností tak, jak se jeví nezávislému pozorovateli. Ze stylistických prostředků je proto nejvíce využíván popis. V některých dílech se můžeme setkat i s minimální charakteristikou postav, jinak autor uplatňuje názor, že za postavu zcela mluví její činy.

Středem zájmu, tedy tématem, se v naturalistické literatuře stává člověk, zobrazený ve světle vášní a pudů, neuróz a psychóz. Hlavní hrdina obvykle pochází ze střední vrstvy, ale mnohdy náleží k nejnižší – přičemž typický je prototyp „hrdiny z lidu.“

Poněkud jiný naturalismus než u Émila Zoly pozorujeme v dílech Guy de Maupassanta. Maupassant vystupuje z anonymního a striktně nezúčastněného popisu událostí, velmi často náměty povídek čerpá z vlastních zkušeností. I jeho díla charakterizuje bezvýchodný pesimismus, avšak jejich typickým rysem je i přítomnost humoru. Maupassant je naturalistou silně satirickým, a možná i díky tomu patří jeho tvorba k neaktuálnějším naturalistickým dílům vůbec.

Podivuhodným zjevem naturalistické literatury se stal Joris Karl Huysmans, velký stoupenec a obdivovatel Émila Zoly, který počáteční fázi své tvorby věnoval naturalistickým prózám. Lidského jedince vykresluje jako otroka zvyku, loutku v rukou osudu, nevědomky se stávajícího nositelem stejných břemen, jaká nesly už generace jeho předků. Zajímavým rysem Huysmansovy prózy je popírání literárního žánru. Autor píše záměrně jednoduše, bez zjevných konstrukcí a stylistických postupů a své hrdiny zobrazuje v jejich nejhlubším primitivismu. Z významných autorů s naturalistickou tendencí lze ještě uvést básníka, esejistu, nositele Nobelovy ceny z roku 1911, Maurice Maeterlincka. Francouzsky píšící symbolista pocházející z Belgie se vyhýbá dějovosti, mnohem důležitější se mu jeví zobrazení tajemných a prchavých duševních stavů, hrůzy, temnoty a osudovosti života. Maeterlinckovy dramatické postavy nejsou charakterově do důsledku vykresleny, ale stávají symboly bezmocnosti člověka ve vztahu k lásce a ke smrti. Celým autorovým dílem prostupuje osudovost smrti, což je patrné u jeho významného dramatu *Pelleas a Melisanda* z roku 1892. Hluboká tragika Maeterlinckových děl oslovila a inspirovala i Josefa Karla Šlejhara. V dopise přítelkyni se svěřuje: „*Ačkoli dosud málo četl jsem Maeterlincka, je mně tak nějak blízký a příliš mi rozumím*“ (Šlejhar v dopise Nusko - Hamadové, 2. XII. 1900).

Z žánrů se v naturalismu uplatnilo i drama, především ve Francii. V letech 1887 – 1896 existovalo ve Francii dokonce čistě naturalistické divadlo, za naturalismem ovlivněného dramatika můžeme považovat Henryho Becquea a jeho drama *Krkavci*. Z Francie jako své kolébky se naturalismu šíří hlavně do západní Evropy a nachází uplatnění například v literatuře anglické a německé, ale najde si cestu i na východ, do literatury ruské. Do Anglie byl naturalismus uveden G. R. Gissingem dílem *Workers in the Dawn* (1880). V Německu byl nejprve propagován v časopise *Die Gesellschaft* (vydáváném 1885-1902), literárním spolkem *Durch* (založen 1886) a v teoretických spisech. V ruské literatuře se naturalismus projevuje i v poezii a jistými náznaky především v románech Fjodora Michaljoviče Dostojevského. Jeho *Zločinem a trestem* se inspiroval i Šlejhar, ačkoli jinak příliš nečetl a svou četbu a znalost světové literatury sám považoval za chabou (další významné dílo světové literatury, které ovlivnilo Šlejharovu tvorbu, je *Havran* Edgara Allana Poea).

1. 1 Naturalismus v české literatuře

Na přelomu 19. a 20. století se česká literatura spolu s celou společností ocitá v krizi, v jakémsi tvůrčím mezidobí. Literáti čerpají látku i formy stále ještě z tradic 19. století, jejichž vliv však slábne a čeká se na příchod „něčeho nového.“ Očekávání směřuje především k novým tvůrčím osobnostem, které by uvítaly 20. století díly lišícími se od těch doposavad typických. Velká naděje se vkládala především do románu, který se přelomem století měl stát zároveň psychologickým, sociálním i národním. Antonín Sova svou sbírkou *Dezinfekční prostředí* (1889) vyslovuje nahlas sen o „*dokonalosti uměleckého tvoření*“ (JANÁČKOVÁ 1997: 238). Přelom století se stává dobou velmi kritických bilancí, vedou se ostré polemiky o hodnotě díla, čímž prosluli především Vilém Mrštík, František Xaver Šalda a Arnošt Procházka.

V 90. letech je pro českou literaturu typický nárůst nových literárních směrů, přibývají autoři, avšak stagnace přesto trvá. Arnošt Procházka považuje celý problém za generační; zatímco generace literátů dospívajících v 90. letech vybojovala volnost umělecké tvorby, svobodu kritiky a možnost svobody vyjadřování, na přelomu století se nenašla žádná silná osobnost, která by na jejich činnost navázala. Spisovatelská veřejnost se uchyluje k pesimistickým soudům, k celkové apatii a beznadějným vyhlídkám na následující vývoj.

Důsledkem této dlouhodobé stagnace je nutně i negativní odraz v kulturním životě, dochází k úpadku čtenářství a zájem společnosti o literaturu celkově klesá. Dobovou únavu a pocit bezvýchodnosti popisuje kritik František Václav Krejčí ve stati *Dnešní stagnace v literatuře*: „Žijeme v letech literatury unavené a svými úspěchy přesycené. Není myšlenky sebe smělejší, sebe paradoxnější, sebe šílenější, jež by nebyla průběhem posledních 20 let v literatuře vyslovena, experimentu sebeztrěštěnějšího, na nějž by se nebyl nikdo odvážil“ (KREJČÍ 1907: 4-9).

I do českého prostředí proniká únava z přetechnizovaného světa, nová inspirace Freudovou psychoanalýzou a současně Nietzscheho filosofií, které odporují filosofickému pozitivismu. Taková situace vytváří vhodné podmínky pro vznik České moderny, jež svůj program formulovala a zveřejnila v Manifestu České moderny roku 1895. Skupina, která se kolem Manifestu soustředila, se skládala z Masarykových realistů (publikovali v časopisech *Čas*, *Nová doba*), pokrokových autorů (*Rozhledy*, *Radikální listy*) a mladých kritiků (*Literární listy*, *Rozhledy*). K signatářům kromě jiných náleželi realista Václav Choc, z politiků a publicistů pokrokového hnutí Josef Pelcl, František Soukup, z kritiků František Václav Krejčí, František Xaver Šalda, dr. Jan Třebický a ze spisovatelů Otakar Březina, Antonín Sova, Vilém Mrštík, Josef Svatopluk Machar a Josef Karel Šlejhar, který se k programu Manifestu hlásí jako začínající autor dopisem, zaslaným dne 20. 10. 1895:

„Vážený pane Machare!

Souhlasím úplně s prohlášením Moderny. Rád chci jíti všady s Vámi, intensivně. Trvale se nyní usazuje - v krátkosti si dovolím sděliti adresu - chci psáti více a pravidelně, posloužiti dle svých sil a přesvědčení Vašemu směru. Bude mně stejně milo, uveřejní - li práce Rozhledy. Děkuji i za vyřízení rukopisu.

Zatím Vám vždy oddaný

Jos. Karel Šlejhar

20.X.1895“

(MACHAR 1929: 195).

K zásadám, které čeští modernisté prosazovali, patřila především revolučnost v umění i v životě, požadavek nové kritiky a především požadavek individuality díla. Pro

individualitu děl se vyslovil i Šlejhar. Zásadně se staví proti diletantismu, česká literatura je podle něho přesycena vlasteneckými folklorními díly, plochou realistickou objektivností. Přestože se Manifest výslovně distancoval od všeho, co „je právě v módě“ a střídá se tak rychle, že to v nejlepším případě stačí sledovat jen úzký okruh, inspiroval se Šlejhar (i když pravděpodobně nevědomky) naturalismem (nezapomeňme připomenout, že Šlejhar byl o mnoho starší než ostatní signatáři Manifestu).

Avšak zároveň se ukázala nevyhnutelnost rozpadu České moderny. Důvodů byla celá řada - vedle umělecké signatářů Manifestu, to byl i značný Šaldův individualismus.

Naturalismus se v české literatuře poprvé objevuje v podobě realisticko - naturalistických orientací v 90. letech 19. století, zejména v románech Karla Matěje Čapka Choda (*Kašpar Lén mstitel*, *Antonín Vondřejc*, *Vilém Rozkoč*), a to především ve způsobu práce s postavami. Autor zdůrazňuje marnost jejich počínání, zachází s nimi jako s loutkami a jakékoli jejich úsilí ironizuje, karikuje a ztrapňuje. K dalším představitelům naturalisticky orientovaných próz se zařadil Ignát Herrmann, a to opět pojetím především hlavní postavy v románu *U snědeného krámu*. Naturalismus nacházíme i u Viléma Mrštíka, jenž tento směr kriticky prosazoval především v románu *Santa Lucia*. Mezi další představitele tohoto přechodného stadia se kromě jiných zařadili brněnský redaktor konzervativního deníku Moravská orlice Josef Merhaut, dále Václav Hladík, Karel Žák a Jiří Sumín - pod tímto pseudonymem se skrývala spisovatelka Amálie Vrbová.

I Josef Karel Šlejhar se svou naturalisticky orientovanou tvorbou zařadil k autorům poznamenaným těmito tendencemi, ačkoli naturalismus jako takový už byl v české literatuře přežitý a „nemoderní.“ Česká moderna však velmi vysoce cenila individualitu a originalitu díla, které jsou pro Šlejharovu prózu bezpochyby typické.

2. Josef Karel Šlejhar od dětských let k počátkům tvorby

„Život otrávil Šlejhara, zesílil jeho vrozenou pesimistickou náladu a nalil žluči do každé řádky.“

(Vojtěch Martínek: *Vzpomínka na Jos. K. Šlejhara*)

Pokud v literární teorii, historii a kritice panuje názor, že autorův život, zkušenosti, poznatky a zážitky mají značný a neoddiskutovatelný vliv na jeho dílo, pak musíme dodat, že u Josefa Karla Šlejhara to bude platit dvojnásob. Málokterý literát - a nejen literát - měl život naplněný tolika protichůdnými a pestrými zážitky přinášejícími takové množství zkušeností a *„žádný český spisovatel nepoznamenal své dílo takovým množstvím přímých autobiografických rysů jako právě Šlejhar“* (LUŽÍK 1964: 13). Právě ve Šlejharově případě jasně vidíme vliv osobního života na dílo, což jde ruku v ruce se všeobecným naturalistickým chápáním lidského osudu.

2. 1 Dětské krůčky

Jak bylo zmíněno již v úvodu, život Josefa Karla Šlejhara je naplněn mnoha nejasnostmi a paradoxy, které, jak se zdá, vznikají už s jeho prvním nadechnutím. O přesné datum narození výrazného prozaika přelomu 19. a 20. století Josefa Karla Šlejhara se vedou spory. Různé prameny nezávisle na sobě uvádějí jako datum autorova narození 14. nebo 17. říjen 1864. Zajímavé je, že sám Šlejhar v dopise Macharovi nepřímo zmiňuje datum třetí - 20. říjen. Petr Flejberk, který je autorem jediného pokusu o autorovu monografii, tak například vyslovuje domněnku, že sám Šlejhar za datum svého zrození skutečně považoval 20. říjen 1864 (FLEJBERK 2007: 11). Po bližší analýze dopisu zjišťujeme, že jej Šlejhar dokončil 21. října 1904, přičemž samotnou dataci dopisu umístil v nejspodnější části, pod vlastním podpisem. Je tedy možné, že dopis psal v průběhu více dní a že se konstatování *„bylo mně včera 40 let“* (MACHAR 1929: 244) vztahovalo k datu dřívějšímu - Šlejhar mohl dopis rozepsat dříve a dokončit o několik dní později s uvedením data 21. 10. v jeho samém závěru. Tak vzniká dojem –

možná ne zcela skutečnosti odpovídající, že odkaz k předcházejícímu dni se skutečně váže ke 20. říjnu.

Do problematiky nevzášejí více světla ani Šlejharovy osobní dokumenty z pozůstalosti uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví. Na opisu rodného listu z roku 1902 jako datum narození figuruje 17. říjen, křest se konal v den následující, tj. 18. října – toto datum je v křestním listě uvedeno. Nicméně duplikát maturitního vysvědčení a originál vysvědčení z reálné školy v Pardubicích z neznámého důvodu shodně uvádějí 21. říjen (kopie rodného listu a duplikátu maturitního vysvědčení jsou pro ilustraci připojeny v *Přílohách*). V otázce datace spisovatelova narození se neshodují ani odborné literárně – historické práce a příručky. Zatímco v Novákových *Přehledných dějinách literatury české (od nejstarších dob až po naše dny)* (NOVÁK 1995: 1008) a Brožově *České a světové literatuře v datech I [1800 - 1899]* (BROŽ 2001: 157) je uveden 17. říjen, *Slovník českých spisovatelů* (KOL. AUTORŮ 2005: 650) a příručka *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století* (KOL. AUTORŮ 1973: 286) se shodují na datu narození 14. 10. I heslo zpracované Daliborem Holubem pro čtvrtý svazek *Lexikonu české literatury* uveřejněné v *České literatuře* 2000/1 (HOLUB 2000: 57) uvádí, že autor se narodil 14. 10. 1864. Vydání čtvrtého svazku *Lexikonu české literatury* z roku 2008 (KOL. AUTORŮ 2008: 658) již opatřené dodatky však výše zmíněné datum označuje za mylné a opravuje je na 17. říjen.

Objasnit důvod, proč se v různých zdrojích nezávisle na sobě objevují ničím nepodložená rozdílná data, se nespíš nikdy nepodaří. Za rozhodující lze v tuto chvíli považovat křestní list a svědectví autorova otce - Arnošta Šlejhara. Ten v roce 1902 ve zhodnocení pracovních schopností svého syna (Šlejhar pracoval v továrně u otce v letech 1887 - 1889) zmiňuje jako datum synova narození 17. říjen 1864 (kopie tohoto vysvědčení je zařazena v *Přílohách*). I přes výše uvedené nejasnosti se tedy zdá, že data 14. i 21. i 20. říjen jsou uváděna chybně a za skutečné datum narození Josefa Karla Šlejhara lze s největší pravděpodobností považovat 17. říjen 1864.

Šlejharův rod pocházel z vesničky Kalná v Podkrkonoší, kde jeho dědeček, také Josef Karel, hospodařil na statku. Otec Arnošt byl obchodníkem s bavlnou, později se stal plátenickým faktorem (prostředím plátenických dílen a továren se Šlejhar často inspiroval ve svých prózách). Způsob rodinného života určoval právě otec, který vynikal především velkou pílí a cílevědomostí. Rodina Šlejharových původně hospodařila na

statku v Dolní Kalné, kde hospodáři vykonávali i funkci starosty. Až Arnošt Šlejhar se rozhodl opustit rodiště své i svých dětí a odešel za prací do Staré Paky. Zaopatření rodiny bral jako svou nejzávažnější povinnost, na rodičovský kontakt s dětmi mu nezbyvalo příliš času, a tak Josef Karel cestu ke svému otci nikdy nenašel. Celý život ho vnímal jako příkrého, odměřeného, až chladného člověka.

Naopak k matce měl Šlejhar velmi blízko. Rod Josefy Šlejharové pocházel původně z Německa, a jak se dovídáme ze Šlejharovy korespondence, velmi rád se s touto rodinnou větví setkával (pro bližší určení původu Šlejharova rodu viz křestní list v příloze). Většina matčinych sester se vdala do Čech „počeštila“ se. Naopak mužská část rodu se usadila v Německu. Šlejhar v korespondenci vzpomíná na rodinné sešlosti, i přes národnostní a jazykové rozdíly mluví o hezkém vztahu s příbuznými. V dopise přítelkyni Maruši Nusko - Hamadové (o této bude pojednáno později) z 2. prosince 1900 se svěřuje s obavou, že příbuzní nepochopí jeho literární činnost: *„Že píšu, je nenapadne, nepochopili by, jak rozumný člověk, za kterého mě mají, mohl by prováděti takové věci, jako je psaní, a zvláště v češtině, o níž mají tak malé pojetí“* (Šlejhar v dopise Nusko - Hamadové, 2. XII. 1900).

Manželé Šlejharovi měli čtyři děti, Josef z nich byl nejstarší. Šlejharův rod měl prý pověst podivínů a jeden z Josefových bratrů také posléze onemocněl duševní chorobou. Budoucí spisovatel od dětství sledoval tvrdý život v chudém podhorském kraji, strádání a lidskou bídu. Od malička byl konfrontován s lidskou bídou, utrpením, materiálním nedostatkem a všeobecnou nepřízní osudu a vzpomínky a zkušenosti uplatnil ve svém díle. Hezké vzpomínky si Šlejhar zachoval jen na občasné pobyty u babičky ve mlýně, kam byl jako malý kvůli častým chorobám posílán (jiné prameny však uvádějí, že důvodem pobytů Josefa Karla u babičky byly neurovnané poměry mezi jeho rodiči). Přestože o Šlejharově dětství mnoho nevíme, z jeho díla i korespondence můžeme odvodit, že jednou z příčin jeho nespokojenosti ve Staré Pace byla chladnost a odměřenost autoritářského otce. Vzácným materiálem poskytujícím řadu zajímavých podrobností jsou především Šlejharovy vlastní vzpomínky na dětství otištěné v časopise Květy z roku 1912 pod názvem *Cvrček mého dětství*. Prozaik zde až idylicky popisuje bezstarostná léta strávená u babičky v Horní Branné u Vrchlabí. Naproti tomu domácnost rodičů mu v paměti zůstala spjata s nezbytnou šetrností a honbou za živobytím. Lze konstatovat, že už v raném dětství se začala formovat spisovatelova

nedůvěra v rodinu a rodinný život, jež později vedla až k vytvoření patologických rodinných vztahů v novele *Kuře melancholik*. Tuto skutečnost dokládá úryvek z deníkového zápisu ze 17. dubna 1890:

„Zpočátku zanevřel jsem na celý svět. Bavil jsem se raději se zvířaty než s lidmi. Bylo mi úplně volno, když pohrával jsem doma s naším kanárkem a jak jsem byl blažen, pozoruje patrnou přichylnost jeho ke mně. Věděl jsem alespoň určitě, že se nepřetvařuje. [...] a toho všeho u lidí nebylo. Připadalo mi, jako by [jakoby] byl každý ve střehu, aby neprozradil, co se děje v jeho mysli, zkrátka nemluvil pravdu” (Šlejhar v deníku, 17. IV. 1890).

Z úryvku poznáváme, že Šlejhara už od dětství doprovázela touha po upřímnosti, pravdě a vřelých mezilidských vztazích. Vlastním dětem se později snažil vytvořit prostředí liberálnější, než v jakém sám vyrůstal. Ač na první pohled se zdál povahově tvrdý, své děti miloval „*a řeč jeho podivně měkla a sládlá, když mluvil o dětech*“ (MARTÍNEK 1972: 66).

2.2 Školní léta a první zaměstnání

Povinnou školní docházku zahájil Josef Karel v Nové Pace. Z vysvědčení poznáváme, že to byl žák pilný a svědomitý. Po obecné a měšťanské škole navštěvoval reálné gymnázium v Pardubicích, kde maturoval s vynikajícím prospěchem v červenci roku 1881. Na podzim téhož roku zahájil studium na Vysoké škole technické v Praze; zvolil si obor technická chemie (povšimněme si paralely mezi Šlejharovým technickým a jeho „vědeckými“ stylistickým postupy v literatuře). Před koncem třetího ročníku musel pro nemoc studií zanechat. Prameny uvádějí dva různé důvody pro toto rozhodnutí. Podle jedněch musel studium předčasně ukončit právě z důvodu nemoci, v jiných materiálech je však uvedeno, že odešel ze studií těsně po závěrečných zkouškách, při nichž neuspěl. Údajný neúspěch u závěrečných zkoušek je však do jisté míry zpochybnitelný. Důkazem nám je výkaz o Šlejharově vysokoškolském studiu uložený v autorově pozůstalosti v Literárním archivu Památníku národního písemnictví. Zde můžeme zjistit, že Šlejhar byl po celou dobu studia studentem svědomitým a pracovitým, s nadprůměrnými výsledky.

Naskýtá se ale jiná otázka: nakolik bylo studium výsledkem dobrovolného rozhodnutí mladého Šlejhara a nakolik důsledkem příkazu jeho otce. Z již zmíněných knižně nevydaných vzpomínek *Cvrček mého života*, v jehož úvodních odstavcích Šlejhar vzpomíná na dětská a studentská léta, se dovídáme, že nepovažoval studium a vzdělání za záležitost pro život rozhodující a usnadňující ho. Mluví o povrchnosti studia, o nabývání izolovaných zkušeností a znalostí, zatímco za nejlepší způsob vzdělání považuje život samotný (slova jako *vzdělanost*, *vzdělání* opatřuje ve svých denících ironickými uvozovkami). Později se autor k problému jasně vyslovuje i ve stanovisku ke studiu svých dětí. Pevné rozhodnutí neposlat své potomky na studie vysvětluje snahou ušetřit je neblahého vlivu města a společnosti v něm. Pro své děti zvolil život na venkově, který sám v dětství poznal a považoval za nejlepšího učitele životu potřebných znalostí.

Po odchodu z vysoké školy střídal Šlejhar často zaměstnání a zároveň s každou novou profesí měnil i působiště. Jeho život už od mládí provázal určitý neklid - typický pro jeho charakter a pozorovatelný ve všech jeho prózách. Mnoho cestoval, rozhodl se žít na venkově, ale vzápětí ho zde sužovala nuda a toužil po městském ruchu. Josef Svatoopluk Machar o povaze svého přítele píše: „*Člověk těkavý, neklidný - brzy chemikem v továrně, hned zas sedlákem, na to úředníkem, učitelem - nikdy nespokojen, nikdy šťastněn, vždy toužící po tom, co mu právě bylo nedosažitelné. Neklid trčel v něm a on hledal klid mimo sebe, příčiny životního neštěstí domníval se mít okolo sebe a ony zatím byly v něm - čtěte jeho konfese kriticky*“ (MACHAR 1900: 193)!

Z dokladů o zaměstnání rovněž dochovaných v pozůstalosti víme, že v letech 1884 - 1885 pracoval Šlejhar jako pojišťovací agent Vzájemné pojišťovací banky Slavie. V následujících letech našel uplatnění v textilní firmě svého otce - zde zastával pozice technického i obchodního charakteru. Počátkem roku 1889 nastoupil jako chemik v cukrovaru Ervína hraběte Šlika v Kopidlně, odkud ze zdravotních důvodů odešel a stal se správcem pražské keramické továrny. V pozůstalosti se dochovaly některé posudky od zaměstnavatelů, kteří Šlejhara hodnotí jako vynikajícího, svědomitého pracovníka, schopného samostatného uvažování a invence. Z autorovy korespondence také vyplývá, že v tomto období rovněž často cestoval. Podnikl pracovní cesty do Itálie, Haliče, Ruska, pokaždé se ale vracel zklamán tím, co viděl. Přesto se však nevzdával naděje do budoucna a Maruši Nusko - Hamadové píše: „...všude jsem byl zklamán a jako

zpuštěn. Připadá mi ovšem, že v čem bych se nezklamal a co by mě mělo uchvátiti, že mám teprve viděti, ač nevím, jestli kdy uvidím“ (Šlejhar v dopise Nusko - Hamadové, 2. XII. 1900).

2. 3 Počátky tvorby

Dílo Josefa Karla Šlejhara zahrnuje celkem 18 knih vydaných za jeho života (časopisecké publikace povídek nyní nebereme v úvahu). Málo známým faktem je, že se věnoval jak próze, tak poezii, ta však nikdy nebyla vydána. Drobné básně, náčrty povídek a dokonce i fragmenty dramát nacházíme v Šlejharově pozůstalosti. Literární talent a schopnost výrazně a zřetelně zaznamenat a vystihnout skutečnost lze ostatně pozorovat i ve Šlejharových denících. Často se v nich uchyluje k úvahovým komentářům o svých zkušenostech a zážitcích, jejichž popis se vyznačuje zvláštní, ironickou poetikou.

Nejpočetněji jsou ve Šlejharově tvorbě zastoupeny povídky. Mají různý rozsah, někdy se blíží k novele, jindy dokonce k románu. Šlejhar se paradoxně nikdy nechtěl stát spisovatelem, literaturu vnímal celý svůj život jako cosi vznešeného, jeho duši horala a sedláka značně vzdáleného: „*Nikdy nebylo mým vysloveným úmyslem ani jakýmkoli zdáním psáti. Považoval jsem literární činnost za příliš vznešenou a nedostupnou svému nedůvěřivému ponětí o sobě a neobratným silám svým. A vůbec na nic jiného jsem až dosud nepomyslel, zcela jiné plány jsem sledoval*“ (ŠLEJHAR 2000a: 7). K literární činnosti se dostává spíše náhodou. Někdy počátkem 80. let 19. století se scházel se svým blízkým přítelem k diskusím o literatuře, filosofii, umění i kráse. Během důvěrného rozhovoru přítele seznamuje se svými náčrty a zápisky, v nichž vedle změniti pocitů nacházíme jeho životní postoje i názory na lidskou společnost. Přítel se „*zváznělou náhle opravdovostí*“ (ŠLEJHARA 2000: 8) Šlejharovi doporučil věnovat se literární činnosti vážněji. Ten se v počátečním údivu nad úspěchem svých prvních prací pouští do psaní. Sám však své první literární pokusy kladně nehodnotí. Dle svých slov sice popsal celé svazky archů, ale přes veškerou snahu shledává své prvotiny bezcenné a povrchně rozvláčné: „*Něco snad v tom bylo, ale většinou bylo vše nad pomyšlení bídné, tak mnohomluvné, žvavé, bez jádra, cíle, bez určité nálady*“ (TAMTÉŽ: 8).

I přes přítelovo úsilí podporovat ho v nelehkých začátcích se po krátké době prvních literárních pokusů Šlejhar odmlčuje. Věnuje se věcem, které sám považuje za užitečnější než literaturu. Až po nějaké době, v tísní z propukající nemoci, se k psaní vrací ve snaze

vyzpovídat se ze svých obav: „...*tu jaksi z dlouhé chvíle a zvláštní chmurné nálady napsal jsem cosi, co přítel schválil a co dostalo se po mnohém putování po redaktorských stolicích do veřejnosti [...] Pak již péra pozvolna, byť i v přestávkách, držel jsem se neustále*“(TAMTÉŽ: 9).

Už v úplných počátcích spisovatelovy tvorby můžeme zřetelně vystopovat jeho motivaci k psaní. Jak bylo zmíněno, Šlejhar se nikdy nechtěl stát spisovatelem, netoužil aktivně přispět do dění v české literatuře na konci 19. století tak jako Machar a další literáti. Jeho motivace měla ráz čistě osobní. Již jako dítě projevoval neobvyklou vnímavost při pozorování dění ve společnosti mu neunikly ani drobné, na první pohled skoro nepozorovatelné detaily mezilidských vztahů. Život mu později přinesl mnoho prožitků, z nichž některé by raději byl zapomněl - nepřítel harmonický vztah s otcem, nevydařené manželství, finanční problémy a v neposlední řadě nesnadné navazování vztahů mezi ním - samotářem a lidmi obecně. Šlejhar byl osobností více než komplikovanou - jeho vrozená citlivost se pojila s velkou kritičností vůči sobě i okolí a silně vnímal také změny ve společnosti na konci 19. století: nové uspořádání ve společenské hierarchii, změnu lidských hodnot, nespravedlnost vůči chudým, všudypřítomnou krutost a zlo - to vše ho znepokojovalo a tížilo. Psaní se mu stalo spíše určitým druhem terapie, možností, jak ulevit všem rozporuplným emocím a dojmům, které se v něm hromadily: „*K vůli sobě, k vůli literatuře, kvůli prospěchu a kariéře, ze ctižádosti, sentimentálnosti a jaké jsou všechny popudy člověka, vyzývající ho do veřejnosti, k okázalosti a vytoužené výlučnosti od ostatní pomíjející všednosti - z těch důvodů nepsal jsem nikdy. [...] Jaksi mé dojmy ze života to byly, jež jakousi methodou nahromadivše se v mé duši, ponoukaly mě silou nepotlačenou, vzrušenou, jako v prudkém hnutí říci to, co dělo se ve mně pod tíhou dojmův oněch. [...] To byly mé jediné popudy k činnosti literární - upokojiti duši, urovnati protesty nitra svého, ať již z hlediska cizího pojmání byly oprávněny čili nic, ať již veřejnost účastnila nebo neúčastnila se mých dojmů životních - o to se mně více nejednalo*“ (ŠLEJHAR 2000c: 10, 11).

V takové atmosféře vznikají raná i vrcholná díla Josefa Karla Šlejhara. V psaní nachází východisko z rozporů a dojmů, jeho prostřednictvím vyslovuje znechucení nad lhostejností, krutostí a zlem v lidské společnosti. A právě zlo a popis jeho zhoubného působení se stávají základním tematickým východiskem Šlejharových próz. Bylo by však mylné se domnívat, že zlo je v nich zobrazeno rafinovaně a samoučelně. Šlejhar sám se ke

kritickým ohlasům svých děl vyjadřoval málokdy (což ovšem neznamená, že se o ně nezajímal), ale nařčení, že se popisu životního zla ujímá s chladnou vypočítavostí a rafinovaností, se bránil. Cítil silné znechucení z existence zla mezi lidmi, těžce nesl lidskou bídu a neštěstí těch, kdo se pro chudobu ocitli na okraji společnosti. A zde narážíme na určitý paradox: Šlejhar, nejčastěji označovaný za českého naturalistu, jen velmi zřídka využívá naturalisticky nezúčastněný popis krutých mechanismů, jež se stále opakují a nesou s sebou jen zkázu. Naopak, projevuje lítost a soucit a snaží se na tento problém upozornit: „*Ale tomu zlu jsme již tak uvykli, nepřekvapí nás, nedojme nás ani největší trýzeň cizí a milosrdenství naše nevzbudí.*“ [...] *Navyknutí tomu všestrannému zlu je právě symptomem, vymožeností naší doby, nepravého rozvoje civilisace*“ (ŠLEJHAR 2000c:16).

I přes zřetelnou krutost, kterou ve Šlejharových dílech nacházíme, jej nelze považovat za nezúčastněného pozorovatele a zobrazovatele zla v jakékoli podobě. V jeho prózách naopak cítíme zřetelnou křesťanskou naději, a ač to může působit paradoxně, je humanista věřící přes všechny negativní zkušenosti a poznatky v lidské dobro: „*Myslím, že přibývá a přibývati bude [zla] potud, pokud samo srdce, bez úvah a teorií, bez akademické rafinovanosti, pokud samo lidské srdce nezištností, soustrastí a láskou, jak Kristus ukázal, zlu vstříct se nepostaví. Pak vlastně ani zlo nevzejde a nebude vůbec zla, jemuž v životě mělo by se čeliti*“ (ŠLEJHAR 2000c: 16n).

2. 4 První otištěné povídky

Vzato do důsledku, prvotinou Josefa Karla Šlejhara je román *Florián Bílek, mlynář z Myšic*. Román označovaný za prózu na pomezí žánrového realismu a naturalismu (KUDRNÁČ 2002: 507) byl vydán roku 1894, v době, kdy už autor publikoval v několika časopisech. Nicméně samotný vznik románu je datován rokem 1884. Šlejhar tak své první dílo napsal už ve dvaceti letech.

V druhé polovině 80. let se autor věnuje povídkové tvorbě. Po počátečních pochybách o smyslu své literární činnosti se snaží o časopiseckou publikaci prací především drobnějšího rozsahu. Nicméně situace v tehdejší české literární společnosti se nejevila jako vhodná pro vydání povídek, již jsou v kontextu dobové tvorby značně originální. Největší čtenářské oblibě se stále těší díla velkých lumírovských či ruchovských básníků - Jaroslava Vrchlického, Josefa Václava Sládka, Svatopluka Čecha. V průběhu 80.

let vrcholí literatura realisticko - naturalistických tendencí v dílech předcházející autorské generace. Především realistické drama se ocitá na vrcholu oblíbenosti. Vycházejí díla - hlavně próza - tak významných autorů, jako jsou Gabriela Preissová, Tereza Nováková, Karel Václav Rais, Josef Holeček a další. Z toho je patrné, že Šlejharovy novátorské práce nemohly najít u tehdejších redaktorů periodik dostatek prostoru a pochopení. Neuspěl ani ve vlastenecké *Osvětě*, ani v kosmopolitním *Lumíru*, ani v *Květech*, které se zaměřovaly na soudobou světovou tvorbu.

První Šlejharovou otištěnou povídkou jsou *Dva okamžiky*, jejichž publikace se ujal Václav Beneš, tehdejší redaktor Hlasu národa. Povídka vychází v květnu 1886 v příloze Nedělní listy. Téhož roku nacházíme v *Květech* prózu *O panu Špačkovi* (Květy 8, 1886). Časopisecké publikace se dočkaly i povídky *Had* (Hlas národa 1886, č. 253), *Ptáče* (Světobor 20, 1886) a *Ve stohu* (Hlas národa 1886, č. 357). Během následujících let 1887 až 1890 publikuje autor další povídky: *Hodiny* (Hlas národa 1887, č. 44), *Vosa* (Hlas národa 1887, č. 86), *Před jarmarkem* (Květy 9, 1887), *Srna* (Hlas národa 1887, č. 202), *Ryzka* (Ruch 9, 1887), *Na vesnici* (Hlas národa 1888, č. 328), *Můj Štědrý večer* (Hlas národa 1889, č. 354), *Zátiší* (Hlas národa 1889, č. 76) a povídku *Chorá jablůň* (Světobor 24, 1890).

Uvedené povídky vznikly v druhé polovině 80. let a dočkaly se společné knižní publikace v podobě 1. vydání knihy *Dojmy z přírody a společnosti* s podtitulem *Řada prací Josefa K. Šlejhara*. Tisku i nákladu se ujal J. Otto, a Šlejharova knižní prvotina vychází roku 1894. Kromě uvedených povídek soubor obsahuje ještě povídku *Matka*, napsanou koncem 90. let a publikovanou v *Květech* roku 1891.

Tematickou a motivickou výstavbu Šlejharových raných prací lze označit za čistě naturalistickou. Autor nás uvádí do situací, kdy jsou týrána a utýrávána zvířata, ale i děti, zmaru a smrti podléhá i příroda a kdy trpí ti, kdo si to nejméně zaslouží. Slabí jedinci nemají šanci v předem prohraném životním boji obstát, natož pak zvítězit. Do centra čtenářovy pozornosti staví autor situace, kdy sledujeme osud jedince (ať už zvířete v antropomorfizované podobě nebo člověka) v okamžicích jeho zmaru. Není možné, aby hrdinové (pokud se postavy u Šlejhara vůbec dají hrdiny nazývat) unikli všezničujícímu zlu a zachránili si alespoň holý život. Autorovým záměrem a silnou potřebou v těchto prózách je především snaha upozornit na existenci zla, jež obklopuje celou naši společnost a bylo až příliš dlouho ignorováno. Šlejhar se povídkami snaží ukázat, že si na

všudypřítomnost zla, krutosti a nespravedlnosti nelze zvyknout, a snaží se apelovat na lidské svědomí.

Ačkoli je Šlejhar nejčastěji označován za naturalistu, už v jeho prvotinách nacházíme rysy, které naturalistickému směru odporují. Východisko námětů - předurčenost lidského jedince k osudu, který mu byl přichystán, nemožnost uniknout povinnosti nést břemena za předcházející generace Šlejhar přebírá z naturalismu. Jak jeho díla dokazují, nebyl nikdy jen tzv. pasivním pozorovatelem, dokumentaristou zachycujícím pozorované bez jakéhokoli osobního přičinění. Naopak, autorský subjekt je ve Šlejharových pracích zřejmý: hovoří k nám prostřednictvím expresionistických líčení přírody či utrpení umírajících a je zřejmé, že nezůstává nezajímavý, jak jsme tomu zvyklí u naturalistů Zolova typu. Šlejhar cítí s jedinci z okraje společnosti a bylo by proto mylné se domnívat, že jeho prózy jsou vystavěny pouze na nezúčastněném popisu krutosti a odporných jevů. Jako ilustrace pro toto tvrzení může posloužit ukázka z povídky *Had*, kde autor popisuje krutost jednání dětí, které jen pro zábavu chtějí ubít hada:

„Z hada dal jsem se na pozorován hochů. Byli to podivní hoši a vesměs nájemníků z chalupy, neobyčejně zpustlí. Bez vest, bot, čepic. Kalhoty po tátech přidržovaly kusy provázků [...]

[...] pozoroval jsem, že nejsou to kluci jako ve městě neb po vesnici. Mnohým se různili. Všiml jsem si především neobyčejné vážnosti v jejich jednání, opravdovosti a rozumu [...]

Dále mně byla nápadnou u všech stálá a neobyčejná chmurnost, jež se byla vtiskla na tato nízká čela. Byly to děti vychované na samotě, po celá léta odevzdané sobě, svému rozumu, citu a ochraně Boží [...]

Mívaly hlad, bývaly bity a chodívaly do lesa na roští, jahody a houby. Osud a toto vše dodalo jim vážnosti a starostlivosti. Podobali se tito hoši mouchám na pasece, jež na jednom místě v mihotání prožijí celý svůj krátký život“ (ŠLEJHAR 2002a: 33).

Na ukázce lze pozorovat, že autor s mnohými postavami soucítí, považuje je často za oběti obětí. Těmi postavami jsou nejčastěji děti, popř. zvířata, jako by autor na základě četných zklamání ve vlastních osobních vztazích nedokázal ztracenou důvěru dospělým projevit ani soucitem.

Postavy raných Šlejharových próz můžeme všeobecně označit přívlastkem bizarní. Pocházejí obvykle z nejnižších společenských vrstev, jak je pro naturalismus rovněž typické. Nicméně u Šlejhara se setkáváme s jistou extrémností výběru. Naturalisté mnohdy do centra příběhů staví i obyčejného, průměrného člověka jako jistý reprezentativní vzorek společnosti. Šlejhar však svou extrémnost opouští spíše výjimečně. Setkáváme se tak u něho s odpudivými tuláky, jejichž psychika byla navždy narušena válkou (*Dva okamžiky*), s dětmi vyrůstajícími v antisociálním prostředí (*Had*). Postavy jsou zobrazovány při nejodpudivějších činech a stávají se nositeli zla, přestože pocházejí z prostředí zcela známého a reálného.

Autor si předlohy postav velmi často vybírá ve svém blízkém okolí. Většinou se pohybujeme mezi protiklady vesnice, jež dobře znal, a města, které považoval za zhoubné a zkažené. Setkáváme se s úředníky (*Sezima*), tuláky (*Dva okamžiky*), studenty (*Vosa*), měšťákem - holičem (*Ptáče*), ale i s antropomorfizovanými zvířaty (*O panu Špačkovi*). Lidské postavy jsou nejčastěji extrémním ztělesněním zla, jsou to krutí, sobečtí jedinci bez soucitu, schopní se například předhánět v krutostech k neškodnému tulákovi (*Ve stohu*). Zvláštním znakem raných Šlejharových próz je antropomorfizace, která se v pozdějších pracích poněkud vytrácí. Zvířata jsou buď přímo nositeli lidských vlastností (Šlejhar je často vykresluje v kontrastu ke zkaženosti moderního člověka a přisuzuje jim jakousi morální čistotu, ale přesto existují i mezi zvířaty jedinci symbolizující zlo), nebo jsou zobrazena jako oběť zkaženosti světa a člověka (*Dva okamžiky*). Šlejhar také paralelně popisuje personifikovanou přírodu, kterou zobrazuje jako ztracený ráj, od něhož se pošetilý člověk odklonil. Zlo je však všudypřítomné a nevyhýbá se ani přírodě, jež je sužována nepřízní počasí, hnilobou, rozkladem mršin a podobně.

Šlejharovy prvotiny jsou v kontextu jeho díla nejextrémnějším a explicitně nejkrutějším zobrazením zla. Potřeba se zbavit všech strasti jejich prostřednictvím, dojmů a postřehů je u autora hluboká a krutá. Výjimkou zcela vybočující z monotónní tematiky raných prací je povídka *Můj Štědrý večer*. Autor nás seznamuje s mladým filosofem, hledajícím své místo v životě, stejně jako jeho smysl. Ten posléze nachází v křesťanské víře, v lásce k lidem.

Motiv nemožnosti úniku před všudypřítomným zlem, které se nevyhýbá ani zvířecí říši, lze sledovat na jedné z próz prvního Šlejharova tvůrčího období. V povídce *O panu Špačkovi* (v časopiseckém vydání obsahovala podtitul *Letní historie od Josefa K. Šlejhara*, v knižních vydáních je podtitul vynechán) sledujeme osudy mladé rodiny špačků, jsme

seznamování s celou jejich historií. Stáváme se svědky jejich hledání prvního hnízda, vylihnutí potomků a počátečního štěstí. Se špačky procházíme i stadiem životního zmoudření, ochabnutí lásky, ale i opětovného obnovení důvěry jednoho v druhého. Ovšem už v okamžiku, kdy na scénu přichází domácí kočka (ač zprvu vykreslená jako něžné a milé zvířátko), je čtenáři zřejmé, že ani čistý a harmonický život špaččí rodiny nebude ušetřen zmaru a smrti. Náhle a zcela bez varování ze zdánlivě neškodných kočičích tlapek vyjedou drápy a zakončí rodinné štěstí: „*Ta nesmělá, klidná kočička rázem se byla vymrštila nad střelu prudčeji. Ta bílá nožka ztopořila se a zježila pěti ostrými drápy, jež vězice v těličku ubohého Špačička, zalévají je nachovými potůčky. Ta tlama vycenila se dvojí řadou jehel, jež krvelačně rvou týl ptáčkův. Již mohutným skokem jako míč zmizela v trávě a ubíhá pod keře angreštu a bezu*“ (ŠLEJHAR 2002a: 27).

2.4.1 Časopisecká a knižní podoba povídek

Nepříliš často se v literatuře setkáváme s případy, kdy se podoba i celkové vyznění knižní a časopisecké verze jediného díla liší natolik, že bychom je s trochou nadsázky mohli považovat za dvě zcela odlišná díla. Drobné úpravy, škrty, jazykové korekce, reakce na výtky kritiky a jiné změny nevelké závažnosti spatřujeme při porovnávání časopisecké a knižní podoby většiny děl. Koncem 19. století byla publikace v časopisech nejrozumnějšího charakteru pro začínající autory takřka jedinou možností, jak se uvést do literárního povědomí. V okamžiku, kdy přišla nabídka na knižní vydání, se literárně už vyspělejší spisovatel uchyluje k drobným úpravám a vylepšením. Základní vyznění díla však zůstává stejné. Pozoruhodnou výjimku spatřujeme u Viléma Mrštíka a jeho *Pohádky máje*. Zde se časopisecké a knižní podoby liší více než podstatně, a každou z verzí lze považovat za unikátní dílo.

Obecně lze říci, že se Josef Karel Šlejhar uchyloval k úpravám svých prací poměrně často. „*Z prací časopiseckých dotvářel po kritickém výběru a v redakcích často podstatně odlišných své povídkové soubory a románové kresby,*“ zmiňuje v předmluvě k vydání autorových povídek z roku 1964 Rudolf Lužík (LUŽÍK 1964: 12). Ve Šlejharově tvorbě najdeme několik povídek, které se ve verzi časopisecké a knižní liší natolik, že po porovnání jejich výsledné podoby lze interpretovat zcela rozdílně (ne - li protichůdně), a i v celkovém vyznění působí jako díla odlišná. Velkým přínosem pro dnešního čtenáře i Šlejharovy interprety je ediční poznámka mapující rozdíly mezi časopiseckým a knižním

zněním raných povídek. Je zařazena v posledním vydání povídkových cyklů *Dojmy z přírody a společnosti* a *Co život opomíjí* v České Knihnici z roku 2002. Komentář přináší přehled nejzásadnějších rozdílů, uvádí některé vyškrtnuté pasáže a další úpravy, a umožňuje nám tak pracovat s oběma verzemi raných povídek.

Důvodů, proč Šlejhar tak zásadně měnil verze svých prací, lze najít hned několik. Přestože se rád nechával slyšet, že výtky kritiky ho nechávají chladným, nepřekvapí nás, že knižní verze vydaných povídek jsou často modifikovány zcela v duchu připomínek dobových kritik. Josefa Karla jsme poznali jako osobnost velice protikladnou - Josef Svatopluk Machar nám dosvědčuje, jak úzkostně na své kritiky Šlejhar reagoval. Stěžoval si na nepochopení svých děl, jindy naopak prohlašoval, že mu nikdy o úspěch v literárních kruzích nešlo, nejednou však od základu změnil v povídkách celé pasáže: „...*nebyl umělcem disciplinovaným, byl spisovatelem, tvořícím rychle a nekriticky. Představy se mu hrnuly do pera kvapně a překotem, a on je psal, jak se nahrnovaly, jak přicházely, a tak zachytil slovo, úsloví, větu, o nichž, když je viděl napsány, cítil, že nevyjadřují to, co povědit mají, vracel se, neškrtl napsané, ale honil nová slov*“ (MACHAR 1929: 191n). Nejznámější úpravou, kterou autor v reakci na kritiku provedl, je změna názvu nejslavnější práce *Kuře melancholik*. Nelogičnost tohoto slovního spojení v názvu díla kritizoval Vilém Mrštík ve statích reagujících na Šlejharovu tvorbu. V knižním vydání je tedy název novely oklestěn na prosté *Kuře*.

Další důvod, proč spisovatel často přepracovával svá raná díla, je více než pozoruhodný a velmi jasně vypovídá o Šlejharově charakteru. Začátkem 90. let 19. století se totiž začínají množit kritické protesty samotných předobrazů Šlejharových postav - spoluobyvatel z Nové i Staré Paky. Jejich nesouhlas a nespokojenost vyvrcholily roku 1893 zasláním stížnosti do *Národních listů*. Reagují tak na uveřejnění povídky s názvem *Sezima* (Květy 1893), ve které se občané Nové Paky jasně poznali, a je proto pochopitelné, že svůj ne zrovna lichotivý obraz nepřijali příliš nadšeně. Povídka *Sezima* vypráví příběh prostého úředníka z malého městečka, který po onemocnění rakovinou začíná být přítěží nejen pro svou rodinu, ale i pro přátele, kolegy a celé město. Nakonec umírá sám, opuštěn a zapomenut ještě před okamžikem skutečného skonu. Šlejhar se inspiroval skutečnou událostí a své sousedy vykreslil jako bezcitné, cynické stvůry bez morálních zásad, soucitu s lidským jedincem, zcela neschopné porozumění. Je tedy logické, že knižní vydání musel posléze pozměnit tak, aby zastřel jakoukoli podobnost se skutečnými postavami i prostorem. Ten je totiž v těchto raných prózách zcela reálný a autentický - Šlejhar zavádí

čtenáře do venkovských vesniček i zapadlých měst, v nichž zřetelně rozpoznáváme Podkrkonoší - Horní i Dolní Kalnou a Novou Paku. Autor inspiraci nezastírá - naopak, provokativně užívá drobné náznaky, narážky a indicie, které dávají jasně poznat, kde se děj odehrává. Například povídka *Ptáče* je v časopisecké podobě uvedena větou *ve venkovském městečku P.*, z čehož je vcelku jasné, že jde o Novou Paku. Knižní podoba pak hovoří pouze o *kteřémsi městečku* (ŠLEJHAR 2000a: 39). Podobnou změnu sledující snahu zastřít vztah ke konkrétnímu místu sledujeme i v povídce *Před jarmarkem*. I v dalších povídkách se setkáváme se změnami tohoto typu. Šlejhar oproti časopisecké verzi často zamlčuje povolání osob, nepopisuje detailně jejich vzhled.

Zajímavým rozdílem mezi oběma verzemi je dále velmi časté vynechávání podtitulů, které jsou uváděny v časopisecké verzi. Povídku *O panu Špačkovi* doprovázel v časopiseckém znění podtitul *Letní historie od Josefa K. Šlejhara*, který byl posléze v knižní podobě vynechán. Podobně je tomu i v případě povídky *Ptáče*, jež má v časopise podtitul *Malý román, jež napsal Josef K. Šlejhar*. Dále uveďme povídku *Ve stohu* - v knižní verzi chybí podtitul *Z obrázků lidské bídy*, popř. povídku *Na vesnici*, jejíž původní titul zněl *V zátiší vesnickém*. Je stále otázkou, proč autor původní podtituly vyškrtával. Jedním z možných důvodů může být snaha uniknout nepřiliš lichotivé pověsti, kterou mezi čtenáři i kritiky měl. Cynický, lhostejný, krutý trýznitel duší - i tak charakterizovaly čtenářské a kritické ohlasy Josefa Karla Šlejhara. To Šlejhara, citlivého člověka (ačkoli ne na první pohled), trápilo a s touto svou reputací nebyl spokojen. Důkazem je i dopis Maruši Nusko - Hamadové z 2. prosince 1900: „*Já sám nejsem takový bubák, za jakého mě vydávají, a myslím, že hned mezi literáty není člověka u nás, jenž by měl takovou radost ze života jako já, všemu stvořenému tak se těšil, a tak rád se smál a oddával zjevům života, jako já*“ (Šlejhar Nusko - Hamadové, 2. XII. 1900). Je tedy možné, že se spisovatel snažil neprovokovat více, než bylo potřebné, a ironické podtituly povídek s krutým dějem, jako je *Letní historie od Josefa K. Šlejhara*, vypouštěl.

Ať už jsou důvody změn povídek jakékoli, nejmarkantněji se projevují v povídkách *Ptáče* a *Had*. Povídka *Ptáče* (Světobor 20, 1886) vypráví srdceryvný příběh maloměstského holiče a jeho rodiny. Manželům Koudelkovým onemocní jediné dítě a jeho posledním přáním je pták, který ulétl svému majiteli a usadil se u Koudelkových v jizbě. Holič se vydává k majiteli, ptáka od něj kupuje, ale po návratu domů nachází

syna již umírajícího. Po synově pohřbu se paní Koudelková ztratí a po několika dnech ji manžel u hrobu dítěte nachází mrtvou. Poslední útěchou je holičí pták, po návratu domů ho ale také nachází mrtvého - zemřel hladu. Oproti knižní podobě se v časopisecké verzi setkáváme se subjektivnějším autorovým přístupem, který zcela odporuje typické naturalistické nezaujatosti. Je tedy pravděpodobné, že knižní verze je reakcí na dobové ohlasy, které mohly kritizovat přílišný subjektivismus a expresionismus práce. Ten můžeme spatřovat především v zobrazení tragických scén, jakými jsou okamžik smrti chlapce, tápání a beznadějně počinání holičovo, zoufalé hledání ztracené ženy a předtuchy toho nejhoršího. Tyto okamžiky jsou v první verzi zpracovány mnohem drastičtěji, s hlubokou jazykovou expresí pro Šlejhara typickou.

Povídka *Had* se ve svých dvou podobách liší natolik, že i jejich interpretace vyznívají zcela odlišně. Knižní verze uvádí čtenáře do prostředí zapadlé vesničky, žijící nudným životem. Setkáváme se s chlapci, kteří jen pro svou zábavu přemýšlejí o ubití neškodného hada. Z jejich rozhovoru se dovídáme, že jednomu z nich zemřela po uštknutí hadem sestra. Rodina se po tragické události rozpadá, a chlapec dává za vše vinu hadovi. V tomto okamžiku do děje vstupuje nešťastná matka „*hledající v pomstě zadostiučinění*“ (ŠLEJHAR 2002a: 37) a hada ubíjí. Motiv pomsty zde však ustupuje do pozadí, není zcela jasné, zda žena hada zabila spíše ze strachu o děti, nebo zda se opravdu chtěla mstít na nevinném zvířeti za smrt své dcery. Oproti tomu je časopisecká verze mnohem výmluvnější a předkládá nám další rovinu příběhu, kterou v knižní podobě nenajdeme. Těsně před okamžikem ubití hada vstupuje do děje postava kmotra Jehůnka, vesnického bylináře a podivína. Jehůnek zrazuje ženu od zabití hada, a prorokuje, že tento čin přinese všem jen neštěstí, které bude muset nešťastná matka vykoupit svým životem. Žena bylináři vysvětluje své pohnutky, líčí mu hluboký žal nad ztrátou dcery a svůj plánovaný skutek obhazuje potřebou pomsty. Do vesničky se vracíme po roce - vše je mnohem zpustlejší, smutnější. Matka uštknuté dívky z pocitu viny onemocněla, utrpěly i vztahy v rodině. Během několika málo týdnů se plní Jehůnkova věštba a žena umírá. Původní verze povídky tak oproti pozdější knižní předkládá mnohem hlubší symboliku, se kterou se u Šlejhara v pozdějších povídkách setkáváme stále častěji, a to především v její křesťanské podobě.

2.4.2 Dobové kritické ohlasy

Ačkoli během 80. let 19. století vychází v různých časopisech přes dvacet Šlejharových povídek, zůstává až do vydání *Kuřete melancholika* roku 1889 autorem zcela nepovšimnutým. Důvodem tohoto opomínání může být i fakt, že Šlejhar publikoval nejčastěji v *Hlasu národa*, což byl deník politicky zaměřený, jehož čtenáři věnovali jen málo pozornosti zde uveřejněným literárním sloupkům.

Jedním z prvních kritiků, kteří si Šlejhara jako nové osobnosti v české literatuře povšimli, byl Vilém Mrštík. Ve svých statích, které pravidelně vycházely časopisecky (souhrnně byly poté vydány ve dvousvazkovém výboru *Moje sny* i se slavnou kritikou *Kuřete melancholika*) se jako jeden z prvních zabývá Šlejharovými ranými pracemi. Chápe autora jako zcela nový a originální zjev a české literární společnosti vyčítá málo zájmu o tuto osobnost. Kritizuje nedostatek odvahy v redakcích, neboť se zdráhaly vydávat jeho práce, v kontextu doby zcela novátorské. Šlejharovu ranou tvorbu hodnotí jako nadmíru originální, zaujat je především hloubkou a aktuálností předkládaní problematiky. Stěžuje si na nedostatek ohlasů jednotlivých děl publikovaných v *Hlasu národa*.

Zajímavé je, že Mrštík přijímá Šlejhara takového, jaký je. Nemá potřebu ho měnit, vnímá ho jako hotového, vyspělého spisovatele i člověka a apeluje na literární i čtenářskou společnost: tohoto autora je třeba přijímat v celé jeho podobě, originalitě i zvláštnosti a je třeba věnovat více pozornosti jeho pozoruhodným prózám: „*Nežádáme pro něho žádných opilýých dithyrambů, žádných reklamních výkřiků, ale aspoň důkladné porozumění a těsnější přilnutí k tomu, co podává*“ (MRŠTÍK 1902: 152). Mimo Mrštíkových kritik nenacházíme před rokem 1889 žádné další reakce na Šlejharovu ranou povídkovou tvorbu. Až půl roku po vydání *Kuřete melancholika* zpětně reaguje v *Lumíru* pod značkou *ch* Josef Kuchař. Kritika vychází z lumírovských zásad a dobové realistické literatury, doporučuje začínajícímu autorovi přehodnotit obzvláště zobrazení venkovského života, které působí nevěrohodně především obrazem samotných postav. Na druhé straně si Kuchař všímá originality povídek: „*Hned jeho první práce, ku příkladu ‚Dva okamžiky‘ aj., působily zvlášť svou, řekl bych, neurvalou silou, svým ovzduším, koncepcí i scenérií*“ (-CH- 1890: 108).

Přestože se Šlejharova tvorba dočkala většího ohlasu až po vydání *Kuřete melancholika*, už od prvních kritik je patrná především složitost jejího zařazení do dobových i žánrových kontextů. Šlejharovi je vyčítáno, že nerespektuje zásady dobové realistické literatury, ale otázkou je, zda Šlejhar chtěl svá díla v tomto duchu tvořit. Otázka zařazení autora i jeho tvorby dodnes, v literárních kruzích se stále vedou spory, zda je vhodnější chápat Šlejhara jako naturalistu nebo expresionistu. Možným východiskem by bylo ponechat spisovatele mimo jakékoli „škatulkování“ a v duchu doporučení Viléma Mrštíka ho přijímat jako autora zcela svébytného.

3. Kuře melancholik

„Osudy nás všech jsou jednotny. A my všichni jsme: lidé, i nemá tvář i mrtvá hmota.“

(Josef Karel Šlejhar, motto ke *Kuřeti*)

Rok 1889 lze považovat za přelomový v Šlejharově osobním i „profesním“ životě (jak je známo, autor nikdy nepovažoval literární činnost za svou profesi). Až dosud neznámý, nereflektovaný podhorský sedlák se ocitá v centru pozornosti ostatních literátů, kritiků a široké literární i čtenářské veřejnosti. Politický deník *Hlas národa*, kde autor publikoval většinu svých raných povídek, otiskuje v příloze *Nedělní listy* Šlejharovo nejznámější dílo - *Kuře melancholik*. Novela vychází na pokračování, první ze čtyř částí je otištěna v čísle 283 ze 13. října, poslední 3. listopadu v čísle 304. V původním názvu opatřil autor přídomek *melancholik* uvozovkami. Titul časopisecké verze tedy zněl *Kuře „melancholik“* a doprovázel jej podtitul *Dětský román ještě s jinými zřeteli*. Po zveřejnění novely se objevily nepříliš kladné reakce především ze strany Viléma Mrštíka. Ten se negativně vyjadřuje o náznacích psychologizace zvířete (byť se tato psychologizace objevuje jen v názvu novely a v malé části textu, pro děj nepodstatné), neboť to není v souladu s programem naturalismu, který sám velmi prosazoval (MRŠTÍK 1901: 65). Šlejhar se v důsledku této kritiky rozhodl inkriminované pasáže novely vypustit a stejně tak upravil název na prosté *Kuře*. V knižní verzi (ve vydáních 1894 a 1930) je poté vynechán i podtitul. Během 20. století se však editoři nových vydání Šlejharových povídek rozhodli pro uvedení názvu původního. Ten však již zcela původní nebyl, protože se z něj ztratily uvozovky v přístavku *melancholik*, a ve vydáních z 20. století se tak objevuje název *Kuře melancholik* (výjimku tvoří vydání z roku 2000, kde figuruje titul *Kuře*). Zatím poslední vydání v edici Česká knižnice z roku 2002 ponechává název původní, ale bez uvozovek, tedy *Kuře melancholik*.

Přestože v původním časopiseckém znění označuje v podtitulu autor své dílo jako román, vhodněji se vzhledem k celkovému rozsahu jeví termín novela, následující odstavce tedy pojednávají o díle jako o novele.

Málokteré z děl české literatury doprovází tolik čtenářských i interpretačních předsudků, jako je tomu v případě Šlejharova *Kuřete melancholika*. Jde opravdu o pozoruhodný jev - přestože autorova osobnost, jeho život ani dílo nejsou veřejnosti příliš známy, titul jeho nejslavnější novely se do čtenářského povědomí vryl hluboko, jak píše Karel Komárek: „...*toto jméno [je] jen prvkem nekonečné množiny všech těch Josefů Karlů, Josefů Václavů, Karlů Václavů a všelijakých dalších F. X., kteří se tak těžko rozeznávají jeden od druhého, pokud některý z nich - a někdy to bývá i Šlejhar - nezpůsobí ve zcela individuálním případě silný čtenářský zážitek. Zato titul prózy „Kuře melancholik“ je poměrně známý, až okřídlený: Dominik Pecka ho ve svém „Zápisníku starého profesora“ uvádí mezi přezdívkami, které dávali studáci kantorům, a vzpomínám si na scénu z televizního seriálu „Byli jednou dva písaři“ (který, jak známo, dělá idylickou komedii z jinak neveselého Flaubertova románu Bouvard a Pécuchet), kde Miroslav Horníček a Jiří Sovák sedí u oběda nad podezřele vypadajícím pečeným kuřetem a pronesou zhruba tyto repliky: „Vypadá nějak melancholicky.“ - „Cože? Melancholické kuře? Nesmysl!“* (KOMÁREK 1999: 288) [povšimněme si paralely s kritikou Viléma Mrštíka]

Jde bezpochyby o autorovo nejznámější a nejreflektovanější dílo, což mu ale v žádném případě nezaručuje čtenářskou oblibu. Samotný titul většině čtenářů konotuje typicky naturalistickou, drastickou četbu, a Josef Karel Šlejhar se tak právě touto novelou zapsal do čtenářského povědomí jako bezcitný, ba cynický vypravěč.

Opravdu nejde o četbu radostnou a jednoduchou. Jedním z typických rysů většiny Šlejharových povídek je malá, často až zanedbatelná dějovost. A právě tento fakt staví autora do kontrastu k ostatním naturalistům: u **Zoly**, **Flauberta** nebo i **Herrmanna a Čapka - Choda** v prostředí českém sledujeme osudy postav po delší časový úsek (zvláště u naturalistů francouzských jde mnohdy o pozorování celé generace či celoživotních osudů konkrétní postavy), u Šlejhara se dostává děj zcela do pozadí a až na výjimky se setkáváme s časovým úsekem výrazně kratším - sledujeme postavy po dobu maximálně několika měsíců (*Kuře melancholik*, *Oba*, *Ptáče*), po dobu několika týdnů (*O panu Špačkovi*), nebo dokonce po dobu jediného parného odpoledne (*Dva okamžiky*, *Had*) či jedné noci (*Před jarmarkem*, *Ve stohu*). Navíc zde děj probíhá jaksi mimochodem: Šlejharova kompozice je stálá a do centra pozornosti je vždy stavěn popis přírody jako paralely s lidským životem ve všech jeho podobách. Malá dějovost prací kompozičně vystavěných na této paralele života lidského jedince a přírody nečiní

autorova díla čtenářsky jednoduchými - naopak, je potřeba velké soustředěnosti a schopnosti reflexe i těch nejmenších detailů. Pokud přidáme ještě čistě šlejharovskou tematiku, která se smyslem pro detail popisuje zmar lidských jedinců, je jasné, že Šlejharovy práce nebudou nikdy čtenáři považovat za příjemnou četbu.

Ani novela *Kuře melancholik* není výjimkou, i když je pravdou, že se zde setkáme s mírně rozšířenější dějovostí. Kompozičním principem, který autor všeobecně poměrně hojně využívá a na kterém je vystavěna i tato novela, je již zmiňovaná paralela. Setkáváme se především s paralelou života člověka a zvířete, popřípadě přírody. Výrazným motivem je paralela mezi během života lidského jedince a tokem času v přírodě. Zdá se, jako by autor poukazoval na pomíjivost všeho lidského a naopak zdůrazňoval nadčasovost přírody. V *Kuřeti melancholiku* sledujeme osud chřadnoucího děcka paralelně s chřadnutím mrzáčka kuřete.

Děj je zasazen na venkovský statek, Šlejhar se inspiroval životem na vesnici, který dobře zná. Asi tříletého chlapce poznáváme v okamžiku, kdy jeho dětskou psychikou otřesou dvě závažné události. Tou první je smrt hochovy maminky, tou druhou vylihnutí kuřátek na statku. Chlapec je příliš malý na to, aby plně pochopil rozsah rodinné tragédie, neprožívá hluboký smutek nad ztrátou matky, spíše mu celá událost přijde zvláštní - je zmaten náhlou změnou matčiny fyzické podoby, jejím nenadálým odchodem, změnou chování svého okolí a hlavně podivnou závažností celé situace: *„Řekli mu ovšem: hle, umřela ti maminka, ale ono pranic tomu nerozumělo; opětovalo si sic pomalu a pozorně, jako by záleželo na správném vyřikání: umřela mně maminka, ale v čem by to záleželo ještě jinak, mimo ty příznaky ráno na ní shledané, to pořád nechápalo“* (ŠLEJHAR 2002a: 216).

Hochova otce poznáváme jako nevlídného pokrytce, dítě si dobře všimá rozdílu v chování tatínkově a ostatních příbuzných, kteří pro zemřelou skutečně truchlí: *„Mezi to jeho otec mluvil nahlas a zřetelně. Zcela se lišil ten zdravím kypící zaléhavý hlas od plačtivého šepotu ostatních. Děcku bylo i při tom hlasu nevolno, odjakživa se také toho hlasu bálo“* (ŠLEJHAR 2002a: 221). Chlapec se v rozjímání vrací k oběma událostem, udiven podivnými změnami - skolem lidského jedince a zrozením nového života. Dočasnou úlevu nachází v pozorování kuřátek, fascinován zázrakem zrození více než tragikou smrti. Na nátlak děvečky Katly se hoch přichází rozloučit se zesnulou matkou. Zmatená dětská duše začíná postupně vnímat vážnost situace, při pozorování nebožky si pomalu uvědomuje nenávratnost změny a prostupuje jí hluboká tíseň: *„Leč tu jako by*

náhle docela se rozjasnilo v dětské dušince. Zvolna odvracelo celé tělíčko, tak zvolna, jako by to patřilo nutně k věci, zvolna pojalo Katlu kolem krku, zvolna přitisklo hlavu k jejímu rameni a začalo štkáti. Zprvu jen zticha, utajeně“ (ŠLEJHAR 2002a: 227).

Osamělé děcko nachází útěchu u kvočny s kuřátky - sleduje jejich počinání a fascinováno tímto světem se těší z objevování přírody. Velmi přilnul k tomuto světu, zvláště pak k jednomu z kuřátek, které se svým vzhledem nápadně odlišuje od ostatních: *„Těličko mělo slaboučké, pořád nijak neprospívalo, sotva stálo na nahou a často zůstalo bezmocně ležeti na břišku, hlavu zobáčkem namáhavě o zem vzpírajíc. Nebralo jaksi účastenství na ruchu ostatních, nemísilo se mezi ně, nepředhánělo se s nimi o nějaké to zrnko, netípalo tak hlasitě a vesele jako ostatní a mělo smutná, zkalená očinka, jimiž jaksi beznadějně dívalo se dokola. Bylo také škaredější barvou i tvarem oproti ostatním, zkulatělým jako soudečky a žlutavým jako kanárci“ (TAMTÉŽ: 229).* Chlapec soucítí s kuřetem, věnuje mu veškerou svou pozornost, chrání ho před ústrky ostatních kuřat a brzy se mezi nimi vytváří pevné pouto, které má rozdělit až smrt.

Na nebožčině pohřbu se objevuje mladá příbuzná - hraným hluboký zármutkem nad skolem bývalé paní domu, neupřímnou úzkostlivou starostí o chlapce se jí daří získat přízeň vdovce. Záhy po pohřbu ji otec představuje jako novou paní domu, do jejích rukou svěruje celou domácnost. Její počáteční - vlastně předstíraný - zájem o dítě brzy vystřídá naprostá nevšímavost až opovržení. Paralelně sledujeme i osud kuřete - kvůli své odlišnosti je odstrčeno na okraj svého kuřecího rodu, nenachází zastání ani u kvočny. Jediným jeho ochráncem je klouček, pro něhož se chvíle strávené s malým ptáčkem stávají jedinou útěchou. Zaobírá se otázkou, proč se kuře tolik odlišuje od ostatních. Zde sledujeme i původ označení melancholik: *Zeptalo se děcko jednou Katly, proč se to má tak s tím kuřátkem. I odvětila Katla s úsměvem: „Viš, to je nějaký melancholik, a proto je nemohou ti druzí vystáti“ (TAMTÉŽ: 243).*

Události nabírají rychlý spád - hospodyně se ujímá vlády nad statkem, záhy na rozkaz nové paní odchází původní čeládka, která po smrti matky byla chlapci rodinou. Místo laskavé Katly zaujme primitivní Pepka. Veškeré domácí uspořádání a zvyky, které v domě panovaly za nebožky, jsou postupně vytlačovány a nahrazovány novými pořádky. Tatam je přívětivá atmosféra, která panovala na statku za hospodaření nebožky. Mrtvá se dokonce stává terčem kritiky a posměchu nové paní i její čeládky, hromosvodem vzteku pak malý chlapec: *„Přirozeně hošík po bejvalé dobračce byl tou památkou, na niž pozvolna hrnulo se nejvíce úsměšků a potupy. Zpočátku bylo jen němé pošťuchování za jeho přítomnosti s významným pomrkováním. Pak to byly žerty a nezbednosti ztropené na*

něho. Při každém jeho slově, jímž se tázal nebo odpovídal, zařehotaly se sborem děvečky, daly si pak opětovati jeho výroky, jako by neporozuměly, a znova se více řehotaly. Byly to pak již útržky, opravdové odbývání i týrání, co hošík musel zakoušeti od surové chasy - právě v tomto pořadí a stupni, jak se k němu chovala macecha. Tak se stalo, že během nemnoha týdnů nalezeny na něm vady neslýchané, pro něž byl bit, pro něž odpírána mu jídla, pro něž musel klečeti“ (TAMTÉŽ: 245n).

Nešťastné dítě se v představách obrací k mrtvé matce, nyní teprve plně chápe smrt jako konečnost života. Zastání nenachází ani u otce, který týrání vlastního syna nevzrušeně přihlíží. Brzy je hoch vykázán od rodinného stolu, nesmí jíst z talíře, místo pěkných šatiček nosí staré hadry, jeho lůžko se stěhuje do kuchyně k Pepce. Jedinou spřízněnou duší mu zůstává kuře: „Obě tyto bytosti povržení jako by se pudem nalezly. Pocítily, že mají něco společného, shledaly, že dostačují svým zájmům. A přivykly na sebe jako druh na druhu stejného povolání a osudu“ (TAMTÉŽ: 256). Chlapec v důsledku neustálých ústrků, týrání, bití kvapem chřadne. Rychle ztrácí na váze, stává se malátným a apatickým - němě snáší další nadávky a ponižování. Jednoho dne už nedokáže ani vstát z postele, ale není nikdo, kdo by ho ošetřoval, všem je pouze na obtíž. Přivolaný lékař už nedokáže pomoci, macecha jen stěží zastírá radost z oznámení brzké chlapcovy smrti. Poslední dny života tráví hošík v kůlně, kam je přenesena jeho postel. A zde se shledává opět s kuřetem, které je mu společníkem ve chvílích posledních. Smrt je pro chlapce vysvobozením: „Povstalo tu děcko na lůžku. Vidělo v tmě s slyšelo v tichu smrtelných svých mrákot. To byla ona, již vidělo a slyšelo. Vztáhlo ručinky do tmy, po jasném jejím zjevu z temnot vystupujícím vztáhlo ručinky. „Maminko!“ zašeptaly mroucí rty zvukem opanovavší svrchované naděje. Ticho zas; matka děcko si vzala“ (TAMTÉŽ: 270).

Lze říci, že i v kontextu Šlejharovy tvorby má *Kuře melancholik* zvláštní postavení - v mnoha ohledech totiž předznamenává směr, kterým se ubírala další Šlejharova povídková tvorba. Všimněme si především symbolu zla - ten je reprezentován hned dvěma ženskými postavami - macechou a Pepkou. Ženských postav jako symbolu zla Šlejhar využívá i v povídkách z konce 90. let, např. *V zášeří krbu*, díle s jasnými autobiografickými rysy. Samotný závěr novely, kdy Šlejhar expresivně popisuje okamžik, kdy si matka přichází pro dítě, zase předznamenávají mystické tendence, patrné hlavně v románech z přelomu století.

V *Kuřeti melancholikovi* prokazuje Šlejhar na nezvykle malém prostoru své pozoruhodné literární nadání. Předkládá nám totiž kompozičně kompaktní příběh s potlačovaným, avšak stále zřetelně vystupujícím dějem. Mistrně využívá kontrast - slučuje zdánlivě neslučitelné fakty a skutečnosti. Dalším často uplatňovaným kompozičním postupem je gradace - i ta je dobře patrná v *Kuřeti melancholikovi*. Příběh graduje stejně jako zuboženost děcka a vrcholem je pak jeho smrt a halucinační vize v poslední chvíli života. Autor se zde také projevil jako mistr překvapení a nečekaných zvratů, když poukazuje na skutečnosti čtenářem zcela opomenuté.

Je však na místě připomenout jeden fakt - přestože je Josef Karel Šlejhar nejčastěji označován za naturalistu, nelze jeho nejslavnější prózu *Kuře melancholik* považovat za typicky naturalistickou dílo. Více než jinde v ní totiž nacházíme znaky naturalismu odporující, které ostatně v různé míře prostupují celé autorovo dílo. Oproti naturalistickým stylovým postupům, kdy v popředí stojí nezávisle pozorovatelský popis, se u Šlejhara setkáváme s výraznou subjektivitou těchto popisů. Autorský subjekt je zaujat popisovanými osudy, projevuje soucit se vším živým, nezůstává nezainteresován a nebrání se emocím. Z toho vyplývá i silná jazyková exprese, pro autora velmi typická. Ani v této próze nenajdeme objektivní popis události, naopak - autorský subjekt se aktivně zapojuje v odsuzování jednání pokryteckého otce i kruté macechy a soucítí s nevinným dítětem. Próza směřuje k naturalismu především svou tematikou. Kompozicí, postojem autorského subjektu a jazykovou expresí se mu však vymyká. Na závěr nechme promluvit samotného autora (citujeme z rozhovoru pro *Čas*):

„Soudím, že spisovatel nezná duše jiných, nýbrž jen svou. Kdekoli člověka líčím, vmýšlím se do jeho stavu co možná nejsilněji a nejhlouběji a mám za to, že do nich nevkládám nic fantastického, nýbrž že je líčím dle pravdy. Nechci je vypisovat zevrub, nýbrž postihnu na nich jednotlivý rys, jež ve mně utkví, a pod dojmem toho jednotlivého rysu sám ze sebe figury vytvořím... V dítěti (Kuře melancholik) líčím jaksi sama sebe; když jsem o něm psal, ztotožňoval jsem se s ním úplně, viděl jsem sebe sama v oněch situacích a cítil jsem, co ono cítí“ (ŠLEJHAR 1894b: 548).

3. 1 Od dobových ohlasů až k současným

3.1.1 „Pseudonym“ Šlejhar

Dobový ohlas většiny děl Josefa Karla Šlejhara nám povětšinou zůstává skryt. Jedním z důvodů je nedostatek i obtížná dostupnost materiálů, ve kterých bychom se těchto reakcí dopátrali. Dalším důvodem může být autorovo zvláštní postavení v tehdejších literárních kruzích: Šlejhar totiž vstupuje do literatury znenadání, upozorňuje na sebe novelou *Kuře melancholik*, čímž budí zpětný zájem i o své rané povídky, vydané v souboru *Dojmy z přírody a společnosti*. Následuje kritiky ještě sledovaný soubor *Co život opomíjí*, ale je neoddiskutovatelným faktem, že plody následující Šlejharovy tvůrčí fáze získávaly pozornost jen jeho nejbližších přátel, rodiny i kolegů (například Josefa Svatopluka Machara). Je tedy smutnou pravdou, že většiny kritických reakcí na autorova díla se nelze dopátrat. Velmi cenným informačním zdrojem je nám v případě přijetí *Kuřete melancholika* jedna z nejpozoruhodnějších reakcí na dílo samotné. Podrobný rozbor této novely pochází z pera Viléma Mrštíka. Studie byla publikována nejprve časopisecky v *Literárních listech*, později se stala součástí souboru Mrštíkových statí *Moje sny*. První část kritiky vyšla roku 1891 ve dvanáctém ročníku *Literárních listů* (číslo 9), po ní následovalo dalších sedm pokračování. Kromě pozoruhodné analýzy novely nám přináší i cenné informace o přijetí díla v literárních kruzích.

První odezvu reagující na *Kuře melancholika*, a tedy i první ohlas na Josefa Karla Šlejhara jako nově příchodí osobnost české literatury, otiskuje *Lumír* asi půl roku po vydání novely. Jde o kritiku již zmíněného Josefa Kuchaře, který publikuje pod značkou *CH*. Kuchař se zpětně seznámil s autorovými ranými pracemi a jako první kritik *Kuřete melancholika* vyzdvihuje především originalitu a nenapodobitelnost této prózy, na tehdejší poměry nevídanou. A skutečně, novela oživila stojaté vody české literatury konce 80. a počátku 90. let 19. století jako málokteré jiné dílo. Okamžitě se strhly bouřlivé diskuse, do nichž se zapojovali nejvýznamnější čeští spisovatelé a kritici. Doslova rozruch způsobilo otištění prózy v redakci *Hlasu národa*, jak líčí Mrštík: „Když román *Kuře melancholik* začal vycházeti v ‚*Hlase národa*‘ - a v kavárnách lidé (ovšem zase jen literáti a literární gourmandi) prstem ukazovali si na silná, ‚znamenitá‘, ‚výtečná‘, ‚vysoce originální‘ místa nové práce, mysleli si: konečně vyšla kniha, která pohne nehybnou tou kaluží stále se opakující prostřednosti a šablony“ (MRŠTÍK 1902:151).

Spekulovalo se dokonce o tom, který ze známých autorů by se pod „pseudonymem“ Šlejhar mohl skrývat.

Ohlas novely byl vsutku silný. Objevovaly se názory kritizující především citové zaujetí autorského subjektu (což je v rozporu s naturalistickým programem), ale stejně tak novela vyvolala silný pozitivní ohlas. František Václav Krejčí, Svatopluk Čech, Josef Václav Sládek a další viděli ve Šlejharovi nadějnou budoucnost české literatury a jeho práci si nesmírně cenili. J.R. Kronbauer připomíná i zaujetí Jaroslava Vrchlického: „*Toho Šlejhara rád bych poznal - ten člověk se vynořil jako ostrov z moře*“ (KRONBAUER 1914: 488).

Próza *Kuře melancholik* prokázala novost literárního uchopení skutečnosti. Kritici oceňovali expresivní jazyk, zájem o přírodu, který se projevoval příkládáním nových symbolických významů přírodnímu dění, i schopností evokovat náladu smyslově bohatými a odstíněnými popisy. Josef Karel Šlejhar tak vstupuje do literárního povědomí kladně hodnocenou prózou schopnou oživit stereotyp tehdejších vydávaných děl: *...snad nyní aspoň - a třebaš jenom na čas strhne se v literatuře nový proud úsudků, námitek, důvodů pro i proti, - slovem, že padne kniha a jour, že se bude o ní veřejně mluvit, přednáseti, psáti, a že snad tou cestou teprv Šlejharova knížka zaslouženého uznání a rozšíření*“ (MRŠTÍK 1902: 151).

3.1.2 Mrštíkovo *Kuře (melancholik)*

Přestože se osobnosti i tvorbě Josefa Karla Šlejhara dostává po uveřejnění *Kuřete melancholika* pozornosti jako málokomu, nepovažuje Vilém Mrštík tento zájem za dostatečný. Už v reakci na první Šlejharovy povídky, posléze shrnuté do povídkového cyklu *Dojmy z přírody a společnosti* (kapitola 4) vyčítá české literární společnosti nedostatek odvahy k uvádění děl natolik originálních jako je *Kuře melancholik* a dožaduje se pro tuto novelu větší pozornosti odborníků: „*Nejsmutnější osud, jaký stihnouti může dobrou a na naše poměry vynikající knihu, jest mlčení*“ (MRŠTÍK 1902: 153).

Kritika chápe autora a jeho tvorbu jako oživení dobového literárního stereotypu, vyzdvihuje novátorské kompoziční postupy, stejně jako nevídanou jazykovou expresivitu. Poněkud paradoxně pak působí Mrštíkova studie reagující přímo na *Kuře melancholika*.

Autor, kterého se Šlejharem spojovaly mnohé osobnostní rysy, je na jedné straně jakýmsi zastáncem a propagátorem mladého prozaika, na straně druhé se ale zároveň stává jeho největším kritikem. Upozorňuje především na „*vady velkého talentu*“ (MRŠTÍK 1902: 183). V první řadě mu vadí subjektivita, s jakou spisovatel užívá naturalisticko - realistických tendencí v kontextu díla. Samotné realistické tendence nepovažuje za dostatečné, vyčítá Šlejharovi, že mnohdy nechává čtenáře na pochybách, nevysvětluje mu všechny okolnosti děje. Již v úvodu 6. kapitoly této práce zmiňujeme problematiku názvu novely - na základě Mrštíkovy kritiky se Šlejhar rozhodl název změnit, stejně jako vypustit jednu pasáž. Pro dnešní čtenáře je ale přívlastek „*melancholik*“ nedílnou součástí názvu novely, stejně tak část, kdy Katla děcku vysvětluje důvod odlišnosti kuřátka.

3.1.3 Brabcovo *Kuře melancholik*

Kuře melancholik zůstává nejznámějším dílem Josefa Karla Šlejhara i ve 20. století. Dočkalo se celkem čtyř knižních vydání (1964, 1974, 2000 a 2002), nicméně paradoxně už není objektem zájmu literárních kritiků. Všeobecně se zdá, že ohlasů na osobnost J. K. Šlejhara v průběhu 20. století stále ubývá, a pokud se někdo tímto autorem vůbec zabývá, zaměřuje se především na jeho rané práce - *Dojmy z přírody a společnosti* a *Co život opomíjí*. Pro čtenáře je ale tato novela bezpochyby autorovým nejznámějším dílem, přispívá k tomu i filmové zpracování z roku 1999 v režii **Jaroslava Brabce**. Brabec v mnoha rozhovorech a reakcích na recenze uvádí, že se Šlejharovým pretextem inspiroval pouze volně, a na to je třeba nezapomínat. Filmové zpracování je totiž úplně jiným dílem, s odlišnými postavami, změněnou narací příběhu, s jiným rozuzlením a hlavně s odlišným celkovým vyzněním.

Film, ve kterém excelovali Aňa Geislerová jako matka dítěte, Vilma Cibulková jako Róza, Karel Roden jako otec dítěte a Vlasta Chramostová jako Pepina je na rozdíl od knihy nebyvale poetický. Nezačíná přímým uvedením do sledu nešťastných a absurdních událostí jako knižní předloha, ale vypráví lyrický příběh otce a matky, kteří se do sebe na první pohled zamilují v hospodě, po narození dítěte si užívají šťastného rodinného života až do osudné tragédie, kdy matku zabije padající strom. Nejen že jsme tedy obohaceni o prehistorii příběhu, ale mění se tak zásadní předpoklady k jasné interpretaci ve smyslu díla Šlejharova. Otec dítěte je do matky až neskutečně zamilován a dítě má velmi rád. Není tedy divu, že je Šlejhar diváky, potažmo čtenáři, označen za surovce poté, co z otce

„vytvořil“ slabocha tápajícího mezi sebelítostí, vášní, láskou k dítěti a labilní závislostí na Róze. Ve skutečnosti je tento výklad černobílý. Je vhodné brát obě podoby jako zcela samostatně existující umělecká díla. Seznamujme tedy studenty s „pravým“ Šlejharem, ne pouze odlišnou filmovou adaptací jeho příběhu.

Je nezpochybnitelné, že *Kuře melancholik* je dílem výjimečným a v kontextu celé Šlejharovy tvorby nezastupitelným. Na druhé straně je třeba vymanit se ze zaběhnutých „učebnicových“ interpretací a ukazovat dílo i v jiných rovinách, kterými bezpochyby oplývá. Pro studenty by jistě bylo nesmírně zajímavé konfrontovat Brabcův film se samotným pretextem, stejně jako seznámit se s dobovými ohlasy, především s vyjádřeními autora samotného - ta nejsou celkově příliš známa, a možná proto dochází k častým dezinterpretacím *Kuřete melancholika*.

4. Od devadesátých let ke sklonku století

„Filosofie, jako láska, objímá všechno.“

(Josef Karel Šlejhar ve svých poznámkách)

4. 1 Důležitost pramenů

Velmi důležitými prameny, které nám poskytují neobyčejné cenné informace o Šlejharově osobním životě, je jednak spisovatelův deník (uložen v pozůstalosti v LA PNP), jednak jeho korespondence s Josefem Svatoplukem Macharem (souhrnně vydaná v Macharově práci *Zapomínání a zapomenutí*). Pravost spisovatelova deníku nemáme nijak explicitně potvrzenou, problematická je především samotná datace jednotlivých záznamů, na základě kterých vyvstává mnoho nejasností týkajících se obzvláště přesného časového určení Šlejharova vstupu do manželství, stejně jako jeho vztahu se slečnou Marií, jemuž jsou deníkové záznamy věnovány. Díky povaze jednotlivých zápisů, pro Šlejhara tolik charakteristických a souznějících s jeho osobností i tvorbou, se lze domnívat, že máme co do činění se skutečným autorovým deníkem. Poskytuje nám jedinečnou příležitost, jak lépe porozumět spisovatelově osobnosti.

Počátek deníku datujeme bez větších pochybností rokem 1889, konec kolísá mezi lety 1891 a 1892. Deníkové záznamy Šlejhara ukazují jako člověka velmi zranitelného a osamocенého. Šlejhar cítí, že nepatří do žádné společnosti, má pocit, že je stíhán paranoidními představami, že znechucuje lidi, a proto se uzavírá sám do sebe. Málokdy se ze záznamů dovídáme konkrétní informace o životě jejich pisatele - setkáváme se spíše s abstraktními úvahami nad vlastním životním údělem, s kritikou povrchního světa, s úvahami o nedostatku opravdovosti a hloubky v jakémkoli lidském vztahu. Šlejhara tak poznáváme v jeho typické poloze - ukřivděný, osamocенý, agresivně šířící svůj pesimismus a negativismus po okolí...

Mimo tyto často nihilistické úvahy však ze zápisků vystupují i prvky a náznaky naděje; stejně jako ve Šlejharových pracích jsou reprezentovány především křesťanskou vírou v lidské dobro.

4.2 Manželství

Vzácné svědectví o Šlejharově osobním životě v devadesátých letech, o jeho vstupu do manželství se nám dostává od dr. Jaroslava Machytky. Dlouholetý občan Nové Paky čerpá z osobních vzpomínek, ze svědectví přímých pamětníků z Nové a Staré Paky i Šlejharovy první ženy. Během 30. let 20. století publikuje dva cenné články pojednávající o spisovatelově osobním životě na začátku 90. let 19. století. O vztazích s ženami a prvním manželství pojednává mimo jiné článek *Život J. K. Šlejhara* (MACHYTKA 1937: 291). Neexistují žádné určité zprávy, které by zmiňovaly Šlejharovy milostné vztahy ještě před svatbou. Vztah se slečnou Marií je stále obestřen tajemstvím - datace posledního deníkového záznamu ze dne 17. prosince 1892, ve kterém Šlejhar vede intimní pomyslný dialog s touto dívkou, je hodný pochyb. Machytka tvrdí, že se Šlejhar oženil v únoru 1892, a je tedy nepravděpodobné, že by s blíže neurčenou Mařenkou udržoval vztah ještě po svatbě.

Dle svědectví dr. Machytky neměl autor u žen příliš štěstí. „*Byl vážný a zasmušilý, nedbal vůbec o zevnějšek, nedbal ani o společnost a o její zábavy a zábavičky, jimiž se jim mohl přiblížit*“ (MACHYTKA 1937: 97). Se svou komplikovanou, uzavřenou povahou a jakousi lhostejností k povinnostem námluv nebyl vyhledávaným společníkem.

V osmadvaceti letech se prostřednictvím strýce seznamuje s o pět let mladší Johannou Nepomuckou. Žanyňka, jak ji důvěrně nazýval, pocházela z bohaté vinohradské rodiny. Právě zde poukážme na další zajímavou souvislost Šlejharova osobního života a díla: poznává dívku zcela opačného charakteru a zájmů než má on sám. Zatímco on tíhne k přírodě, ke statku a k půdě jako k posvátné a život dávající hodnotě, budoucí manželka Johanna je dívka ryze materiálního zaměření, má vztah spíše k městskému životu, pro začínajícího literáta nemá tolik potřebné pochopení a nevytváří mu ještě potřebnější zázemí a klidné domácí prostředí. Zdá se tedy, že už od mládí je Šlejhar konfrontován s dvěma póly své vlastní povahy: snahou zavděčit se ostatním, někam se zařadit a někam patřit a touhou být sám sebou – samostatným samotářem s blízkým vztahem k přírodě a venkovu, který po celý život vnímal jako místo, kde má své kořeny. To vše nacházíme ve spisovatelově tvorbě, kde se protichůdnost jeho povahy projevuje především ve vztahu autorského subjektu k probíhajícím skutečnostem.

Před svatbou se mladý pár sešel pouze čtyřikrát. Jak se zdá, zvláště Šlejhar přistupoval ke sňatku velmi racionálně. Neženil se z lásky, ale především z touhy usadit se,

z touhy po rodinném životě. Oddáni byli 9. února 1892 ve vinohradském chrámu sv. Ludmily.

Následující rok po svatbě se mladí manželé uchylují ke Šlejharovým rodičům do Staré Paky. Roku 1893 se v *Zaslánu* v *Národních listech* objevuje jako reakce na uveřejnění povídky *Sezima* už zmíněný protest novopackých občanů. Na události vzpomíná Miroslav Bařina, rodák z Nové Paky a „pamětník vyprávění pamětníků“: „*Dalším častým hostem [novopacké hospody] pak býval spisovatel Josef Karel Šlejhar (1864 – 1914), který se narodil na rozhraní Staré a Nové Paky, byl autorem řady románů, jako například ‚Vražďení‘, ‚Maloměstská idyla‘..., znáte i zfilmovanou práci ‚Kuře Melancholik.‘ Kam přišel, tam měl problém.. Lidé se v jeho románech poznávali, někdy to bylo nemilosrdné, tak to víte, co měl za problémy a často se stěhoval*“ (BAŘINA 2009).

Po nepříjemném konfliktu se sousedy se mladí manželé opět stěhují, a roku 1895 se definitivně usazují na statku v Dolní Kalné, kde hospodařival Šlejharův dědeček. K této podkrkonošské vesničce, stejně jako k rodinnému statku, měl Josef Karel Šlejhar velmi silný osobní vztah.

4.3 Florián Bílek, mlynář z Myšic

Roku 1894, za neobvyklé situace, vychází tiskem autorova prvotina. V době, kdy próza vznikla (1884), bylo Šlejharovi pouhých dvacet let. Svě dílo nehodlal nikde publikovat, byl si vědom jeho nedostatků, nebyl s ním ani zdaleka spokojen. V dobré víře však rukopis věnoval jednomu ze svých přátel, který ho po deseti letech vynesl na denní světlo. Snad v tom mohla být i snaha z autorovy popularity profitovat - pět let po vydání *Kuřete melancholika* bylo jména Josef Karel Šlejhar povšechně známo.

Povídka *Florián Bílek, mlynář z Myšic* s podtitulem *Příběhy vesnického života* se svým rozsahem blíží románu, snahou o realistické vykreslení postav, charakterizaci venkovského života a snahou o zachycení lidové mluvy a zobrazení prostředí připomíná realistickou vesnickou prózu. Dějová linie vypráví jednoduchý příběh dvou mladých lidí, kterým v lásce brání otec mládence. Próza je však v kontextu Šlejharova díla naprosto výjimečná - nesetkáme se zde s typickou „šlejharovskou“ tragikou, naopak v tomto díle vystupuje autor tak, jak ho neznáme: autorský subjekt vstupuje do děje, aby celou situaci ironizoval a bagatelizoval. Typické se nejvíce ani užití slohových prostředků - ve *Floriánu*

Bílkovi autor promlouvá jednoduchým slohem, nenajdeme zde ani náznaky komplikovaných stylistických postupů nebo jazykové expresivity typických pro díla pozdější. Celkově vyznívá dílo spíše satiricky, po osudovosti a tragice není ani stopy.

Dobové kritiky reagovaly na povídku *Florián Bílek, mlynář z Myšic* většinou negativně: označovaly ji za dílo, kterému nestojí za to věnovat pozornost. Sám Šlejhar si byl nevalné hodnoty své prózy vědom a v podobném tónu jako kritici se sám o ní vyjadřoval: „*Nikdy jsem nepomyslel vydat ho [román], ale rukopis darovaný za mými zády prodán; marně jsem se snažil jej vykoupit nebo vydat anonymně a konečně nezbylo, než jej běžně seškrtnat, nikoli opravit. Vydání jeho mne velmi mrzí*“ (ŠLEJHAR 1894b: 548).

4.4 Dojmy z přírody a společnosti

Takřka osm let od vydání první povídky publikoval Josef Karel Šlejhar pouze časopisecky. Teprve roku 1894 vycházejí v Praze nákladem J. Otty *Dojmy z přírody a společnosti* s podtitulem *Řada prací Josefa K. Šlejhara*. Soubor shrnuje časopisecky publikované texty z let 1886 - 1894. Nejstarší zde zařazenou prózou jsou *Dva okamžiky* z roku 1886, nejmladší pak *Matka* z roku 1891.

Tematicky se povídky zabývají vztahem člověka a zvířete, častá je v nich antropomorfizace zvířecích postav, kdy se vžíváme do jejich prožitků (*O panu špačkovi, Ryzka*), rovněž často využívá paralelu. Více se povídkám shrnutých do tohoto souboru věnujeme ve druhé kapitole. Přestože povídky zařazené do tohoto výboru vznikly a byly publikovány už během osmdesátých a v první polovině let devadesátých, s větším kritickým ohlasem se setkáváme až po knižním vydání. Zatímco před rokem 1894 se Šlejharovým prvotinám věnuje (i když zpětně) pouze Josef Kuchař, po vydání *Dojmů z přírody a společnosti* se ke Šlejharově tvorbě vyjadřuje např. Jiří Karásek ze Lvovic. Chápe jeho výjimečnou představivost a talent zachytit zmar lidských či zvířecích jedinců do nejmenších detailů jako záměrnou a rafinovanou snahu zobrazit zlo. Na stranu literárního „nováčka“ se staví i František Václav Krejčí, který označil Šlejharův vstup do literatury za nový svěží impuls.

V témž roce jako *Dojmy z přírody a společnosti* vychází v časopise *Čas* ojedinělý rozhovor s Josefem Karlem Šlejharem, jenž se pro nás stává zajímavým pramenem. Šlejhar se v něm vyjadřuje ke svému literárnímu vzdělání, ale i ke své životní filosofii a vysvětluje svůj názor na člověka obecně: „*Veškero stvoření mi představuje celek, shledávám všude*

projev téže síly životní. Člověk je mi jen jistým stadiem v rozvoji sil přírodních; každá katastrofa zdá se mi působiti reflexem na tisíce stran, člověk a jeho život a okolní život jeví se mi jako souznění strun“ (ŠLEJHAR 1894b: 548).

4.5 Co život opomíjí, Zátíší

Za celou literární kariéru se Josef Karel Šlejhar rozhodl vyjádřit se ke svým dílům pouze dvakrát - poprvé, když po vydání *Dojmů z přírody a společnosti* svolil k rozhovoru pro *Čas*, a podruhé v předmluvě ke své další knize *Co život opomíjí*, která vyšla roku 1895. Reaguje jí především na kritiky svých předchozích povídek, které mu vyčítají, že v nich dominuje rafinovaný popis zla, na němž je celý příběh vystavěn. Úvod, který autor nazval *Několik slov ku této knize*, je pro nás významným informačním zdrojem. Spisovatele poznáváme i s jeho literárními ambicemi a motivací, seznamuje nás se svým postojem k vlastní literární činnosti, k ohlasu i kritice svých děl. V kontextu souboru je úvod velmi důležitým. Autor v něm totiž promlouvá přímo, sám za sebe, a díky tomu máme možnost poznat jeho názory, postřehy a všeobecné smýšlení o světě, to vše tzv. z „první ruky.“ V tomto případě, kdy se potýkáme s citelným nedostatkem pramenů pro poznání jak jeho osobnosti, tak tvorby, je tento úvod vzácným zdrojem, díky němuž můžeme Josefa Karla Šlejhara poznat o něco blíže. I proto považujeme za důležité upozornit na výjimečnost tohoto prologu a uvést citace nejzajímavějších pasáží.

Na počátku předmluvy Šlejhar hovoří o terapeutickém účelu své literární činnosti, osvětluje její počátky a dostává se i k úvahám nad hodnotou svého díla: „*Snad napsal jsem něco, co má jistou estetickou cenu. Některá kritika to pravila. Jsem velmi vděčen za dobrou vůli a upřímné uznání. Ovšem kvůli kritice a její analýsi jsem nepracoval. [...]*

Leč neměl jsem dále ani odporu, ani jakékoliv nevraživosti proti hlasům příkře odmítající mé práce, proti nepochopení mých intencí a snah, proti úplnému odsouzení a vše zvracující libovůli, ba ani proti zlovolnému, zúmyslnému nepřátelství, z příčin osobních vrhajícímu se na mé umění, jež vlastně bylo jen vhodnou záminkou rváti mou čest a osobnost. [...]

Je život jako umění, jako kritika, vše tak mnohostranné a na vše každý jinak se dívá. Kritiku dobrou i zlou, pochvalu i umlčení, podrobnou analýzu práce mé i zběžné dotčení - vše jaksí stejně oprávněuji, nemaje svého hlediska a troufalého, pevného přesvědčení vzhledem ku své práci [...]“ (ŠLEJHAR 2002a: 210n).

Přestože z uvedených citací vyplývá, že se spisovatel k ohlasům na svá díla stavěl spíše nezaujatě, můžeme o jeho postojích pochybovat. Připomeňme si například stat' Viléma Mrštíka reagující na novelu *Kuře melancholik*. Záhy po jejím zveřejnění se Šlejhar pouští do úprav novely, které přesně korespondují s Mrštíkovými poznámkami a výtkami. S podobnou situací se setkáváme i v případě různých verzí raných povídek, jejichž srovnáním se zabývá kapitola 2.4.1. Nepřekvapí nás tedy, že knižní verze se od časopisecké liší mimo jiné právě úpravami inspirovanými většinou připomínkami kritiků. Josef Karel Šlejhar se nám v jakémkoli svém životním období jeví jako osobnost nadmíru pozoruhodná. Díky už zmíněným nečetným pramenům, které tvoří především jeho vlastní deníkové záznamy, korespondence s přáteli (především s Josefem Svatoplukem Macharem a Maruší - Nusko Hamadovou) a v neposlední řadě i jeho dílo, máme spisovatele před sebou jako osobnost značně komplikovanou a rozporuplnou. Nestálost, neklidnou a nevypočitatelnou literátovu povahu dosvědčuje i Josef Svatopluk Machar (viz citace v kapitole 2.2). Na základě uvedených poznatků je možné se domnívat, že kritiky jeho děl nebyly Šlejharovi tak lhostejné, jak rád tvrdil.

Od obecných úvah o estetické funkci umění se autor ve zmíněném úvodu dostává k obraně svého díla. Jde o jev skutečně pozoruhodný a ojedinělý - kritika většinou Šlejharova díla nešetřila, hodnotila je různými, nepříliš pochvalnými přívlastky. Spisovatel se však nikdy neozval, nepokoušel se díla bránit ani vysvětlovat své motivace. Výjimku činí až v připomínaném úvodu k druhému souboru svých povídek, v němž reaguje mimo jiné na nařčení, že o zlu píše rafinovaně a programově: „*Jenom proti jedné věci chtěl bych se ohraditi. Byla mně kdesi učiněna přesná výtku rafinovanosti, s kterou výhradně prý se jímám životního zla, je hnusně rozvádím, zveličuji, úmyslně stavím na pranýř a s promyšlenou, virtuózní bravurou vnucuji užaslým nervům čtenáře. Ta výtku mě trapně dojala, jako by dojat byl ten, jemuž v těžké chvíli života vmetlo by se bezohledně v tvář, že těžkost jeho chvíle je frivolní hrou. Ovšem za dnešních dob, kdy rafinovanost zmocnila se nejen každé formální techniky, ale i do všech etických, morálních záchvěvů nejhlubší lidskosti a nejvznešenějších aspirací duše s kynickým úsměskem zasahá, nelze se diviti domněnce podobné. Rafinovanost hledá se dnes všude. Koketuje s uměním, vědou, s každou životní prací, bez níž život se obejít nemůže, se svědomím i Bohem! Nezbyvá, čeho by rafinovanost nazírání se nechopila. Leč zlo moje není rafinované- Zlo, jež jsem v životě shledal a líčil, zda vyrovná se zlu, jaké vpravdě v životě se odehrává a jehož denními svědky jsme napořád?*“ [...]

„Ličil jsem zlo mnohé, je pravda. Ale neupřesnilo, že to bylo výhradně elementární zlo, přirozených výbuchů, divých, vrozených vášní, nezřízené přirozenosti, zpustlosti a choroby [...]“ (ŠLEJHAR 2002a: 212n).

Šlejhar obhajuje vlastní vnímání zla, pouští se i do zajímavých úvah nad jeho samotnou podstatou a prostřednictvím niterných reflexí dospívá k obvinění moderní společnosti. Najdeme zde řadu myšlenek uplatňujících se v jeho budoucích dílech - např. že za veškeré zlo ve společnosti může moderní civilizace, která svými objevy, vynálezy, novodobými teoriemi a myšlenkami narušuje stabilitu člověka pevně spjatého s přírodou a jejími zákony: „Zlo je to drsné, tvrdé, strašlivé. Leč zodpovědné není. Ti, kteří ušlapali, kteří tomu dovolili a v ochranu brali nerovný boj, jsou zodpovědní. Zlo divé zvíře, v němž nezasvitla jiskra vzbuzení, není zodpovědné. A tu stalo se, že mimoděk zla ta stavěl jsem v oči těch, již si jich nevšimli. [...]“

Rafinovanost to však nebyla. Zbývají nyní v životě zla jiná, zla onoho spádu, oné děsné vražednosti a bezohledného, předem určeného ničení, takové vybroušenosti a hladké formy - on zla vynalézavosti vyspělého člověčenstva, ozbrojeného celým aparátem vědy a umění, majícího v rukou moc, otěže vlády, určování hesel a přesvědčení - [...]

Ve zlech těch rozum vládne, ale srdce není nikde. Zla ta odehrávají se bez výčitky a bez trestu., v neskonalem úpění pokořených a postupném triumfu u vítězích. Politika, zápas národností, byrokracie a vojenství, uzurpace silnějších ras, kapitál, kastovníctví, konkurence, sociální nezřízenost, nespravedlivost práva, vyznamenávání a povyšování, úplatnost, protekce, nadvláda i otroctví, vratké teorie vědy, násilnické floskule náboženské, faleš umění a nauk ženoucích se ne za ideálem pravdy a krásy, nýbrž za ideálem mamonu jako vše se za ním žene, co dnes mozkiem lidstva práhne [...]“ (ŠLEJHAR 2002a: 212n).

Soubor *Co život opomíjí* obsahuje třináct povídek publikovaných časopisecky od konce 80. let. První je novela *Kuře melancholik*, další je povídka meditativního charakteru *V lesní samotě*, časopisecky uveřejněná v *Hlasu národa* v čísle 185 z roku 1889. Následují *Večer před svatým Janem* (*Hlas národa* 1889, č. 227), *Ukolébavka* (*Zábavné listy* 16, 1894), *Před poutí mariánskou* (*Vesna* 13, 1894), *Musí se obveselovat* (*Hlas národa* 158, 1889) s časopiseckým podtitulem *Výjev z krčmy*. Následují prózy *Havran* (*Lumír* 21, 1893), *Páně Vzkříšení*, u které se nepodařilo zjistit časopisecké znění, *Tkadlec* (*Světobzor* 26, 1892), *Muž s psem* (*Národní listy* 1893, č. 265), *Oba* (*Květy* 16, 1894), *Ještě ne* (*Hlas národa* 138, 1894). Soubor uzavírá povídka *Štědrý večer* (*Květy* 16, 1894).

Témata próz zařazených do tohoto souboru se podobají tématům povídek z celku *Dojmy z přírody a společnosti*. I zde se setkáváme s bezbrannými zvířaty podléhajícími lidské krutosti a bezohlednosti, jsme svědky jejich bolestné smrti, soucítíme s nevinnými vyhnanými na okraj společnosti a sledujeme osudy jedinců od počátku neodvratně směřujících k záhubě. Pro Šlejharovy čtenáře nejde o nic nového ani jedinečného, přesto se nám tyto problémy v druhém povídkovém cyklu jeví ještě naléhavější a beznadějnější než v prvním. Ačkoli bývá Šlejhar označován za „inkvizitora duší, kata nervů“ (MACHAR 1929: 190), je v jeho dílech přítomná naděje. I to je jedním z důvodů, proč ho nelze jednoznačně řadit k naturalistům - Komárek se dokonce podivuje, že během 20. století nikdo neprojevil snahu interpretovat Šlejhara jako možného představitele Katolické moderny (KOMÁREK 1999: 290).

V *Dojmech z přírody a společnosti* má naděje podobu víry, křesťanství, vzácné lásky a soudržnosti mezi lidmi (což je nejvíce patrné v povídce *Můj štědrý večer*), ale také rodičovské či mateřské láskou. To může v kontextu znalosti Šlejharova života vyznívat značně paradoxně, protože víme, že neměl ani ideální dětství ani se mu nedostávalo výjimečné rodičovské pozornosti. To však neznamená, že on sám se nesnažil svým dětem být dobrým otcem. Přes všechny těžkosti a problémy v manželství své děti velmi miloval a láska k nim byla v jeho životě jedním z nejsilnějších citů vůbec. To se také odrazilo v povídkách z raného období - připomeňme si např. sílu rodičovské lásky v povídce *Ptáče*, kdy se zoufalí rodiče ze svých posledních sil pokoušejí synovi zpříjemnit konečné chvíle života. Oproti prvnímu celku v prózách souboru *Co život opomíjí* takových momentů naděje znatelně ubývá. Láska rodičovská a příbuzenská, naděje v podobě víry v existenci lidského dobra jsou střídány lidskou bezohledností, vypočítavostí (*Ukolébavka*) a hlubokou beznadějí, které prostupují tento výbor mnohem silněji než soubor próz raných. Zlo, které zde Šlejhar líčí, zasahuje do života většího počtu lidí, je plošné. Jestliže ve *Dvou okamžicích* popisuje tragiku, krutost a osudovost jednoho parného letního odpoledne, v povídce *V lesní samotě* už beznaděj a krutost prostupují každým dnem. Krutost, kterou zde potkáváme, je trvalá a silná, protože to je vlastnost celé moderní společnosti, nikoli jedinců. Beznaděj, bezmoc, nemožnost a neschopnost úniku nabývají v tomto souboru univerzálního charakteru.

Přes celkově bezvýchodné ladění souboru však nelze říci, že zde prvky naděje zcela schází. Oproti raným prózám jde však o naději mnohem metaforičtější a jaksí vzdálenější. Má spíše podobu víry v Kristovo učení, víry ve spravedlivý boží soud. Jedinou možností úniku od všudypřítomného zla je smrt s následným očištěním se od hříchů. Pokud dějovost

Šlejharových raných próz byla obecně charakterizována jako malá, o dějovosti povídek souboru *Co život opomíjí* to platí dvojnásob. Šlejhar sice značně rozšiřuje rozsah jednotlivých próz (několikastránkové povídky jako *Dva okamžiky*, *Ryzka*, *Srna* střídají práce rozsáhlejší jako *Ukolébavka*, *Kuře melancholik*, *Musí se obveselovat*) dějovost tím nikterak ovlivněna není. Příčinou malé dějovosti je nejen barvitě expresivní popis přírody jako protipólu lidské existence, ale i mnohem větší angažovanost autorského subjektu. Ten do děje vstupuje mnohem častěji než v raných prózách, vyjadřuje se ke společenskému dění, zaujímá zřetelně angažovaný postoj k zobrazované situaci a v neposlední řadě předkládá vlastní myšlenky. Oproti prvním povídkám se mění kompozice. Zatímco v *Dojmech z přírody a společnosti* je častým stavebním postupem paralela, zde se setkáváme především s autorským subjektem svou promluvou vstupujícím do příběhu. Pro ilustraci uvedme úvod k jedné z nejznámějších povídek tohoto cyklu, k povídce *Ukolébavka*:

„Vzpomenu-li na hoře a utrpení, jaké kdy v životě jsem viděl, ono opravdové životní utrpení, vedle něhož ty naše zdánlivé strasti a nesnáze pranic neznamenaají, jsouce jediné výplodem naší rozmařilosti a dlouhé chvíle - tož vrací se duši jistota, zoufalé kolísání mysli nabývá rovnováhy a přichází poznání, že třeba vzítí na sebe část toho hoře a oddané podstoupiti nutné životní utrpení. A jen tehda dostavuje se srdci smír a vážný klid“ (ŠLEJHAR 2000a: 295).

Autorský subjekt je v těchto povídkách mnohem citlivější a reflektuje širší okruh problémů současné společnosti, k níž má vztah ryze negativní. Vše, co je moderní, se pro Šlejhara stává symbolem odtržení od přirozenosti, původcem nejasností, sporů a v důsledku toho symbolem zla. Moderní společnost, přijímající vědecký pokrok, nové teorie způsobující posun v myšlení a chápání se pro Šlejhara stává viníkem všeho špatného. V jeho dalších prózách tento symbol nabývá až apokalyptické podoby.

Ačkoli tematikou, užíváním symbolů, do jisté míry i kompozicí se cyklus *Co život opomíjí* značně podobá *Dojmům z přírody a společnosti*, ačkoli je velmi často považován za práci s tímto souborem paralelní, je nutné si uvědomit, že z hlediska celkového vyznění jde o práce značně odlišné. Druhý povídkový soubor je možné chápat jako jakýsi most mezi dvěma etapami Šlejharovy tvorby. Uzavírá jeho první tvůrčí období, za jehož tečku lze považovat novelu *Kuře melancholik*. Sám literát si byl výjimečného postavení tohoto díla vědom, ze své tvorby si ho nejvíce vážil, jak se dovídáme z dopisu přítelkyni Maruši

Nusko - Hamadové z 2. prosince 1900: „*Mou knihu ,Co život opomíjí ráčíte znáti'?* Táži se jen proto, poněvač Jste se mne minule o ní zmiňovala a knihu tu jaksi nejvíce si cením - ovšem pro sebe, poněvač mám tam některé kousky, jež mně samému jsou jaksi nejsympatičtější“ (Šlejhar Nusko - Hamadové, 2.XII. 1900).

Zřetelnější přítomností autorského subjektu, hloubkou a expresí naléhavostí témat doplněných křesťanskou nadějí se soubor *Co život opomíjí* řadí k nejcennějším pracím Josefa Karla Šlejhara a zároveň předznamenává jeho pozoruhodné práce z přelomu století, především romány.

O tři roky později na tento soubor žánrově navazuje trojice povídek shrnutých v *Zátiší* (1898). Jde o knižní vydání textů publikovaných časopisecky v předchozích letech: *Lakomec*, *Jumr se vrátil* a *Pobuda*. Pro Šlejharovy prózy typicky je i jejich zde děj zasazen do venkovského podhorského prostředí, výjimečná je povídka *Lakomec*, která nás uvádí do blíže neurčené vesnice spíše fiktivní povahy, kde vypuká epidemie moru. Přestože tyto práce vznikly bezprostředně po povídkách cyklu *Co život opomíjí* a setkáme se v nich s mnohými podobnostmi tematickými, motivickými i symbolickými, můžeme v nich pozorovat, jak se autorův styl i kompozice se rok od roku mění. V první řadě se zvětšuje rozsah povídek. Pokud se v *Dojmech z přírody a společnosti* nebo v *Co život opomíjí* setkáváme se povídkami, jejichž děj je vyprávěn na deseti, maximálně dvaceti stranách, v *Zátiší* už je potřeba stran sto. Neznamená to však, že by se úměrně s větším rozsahem zvyšovala také dějovost - ta zůstává stále stejně malá, až zanedbatelná. Velký rozsah, malá dějovost a komplikovaný hutný silně expresivní styl činí práce shrnuté do souboru *Zátiší* čtenářsky velmi náročné. Oproti prvním povídkovým cyklům zde klade autor na čtenáře mnohem větší nároky - zaměstnává jeho pozornost, koncentraci, testuje jeho schopnost orientovat se v často velmi složitých metaforách, personifikacích a přirovnáních. Pokud jsme označili již předchozí Šlejharova díla za čtenářsky nepříliš oblíbená, je nutno také doplnit, že sbírka *Zátiší* může být v tomto ohledu jakýmsi dalším stupněm. Jde o četbu velmi náročnou a neradostnou, jak jsme tomu už u tohoto spisovatele zvyklí. Toho si všímá i kritika, která novou Šlejharovu práci označuje za pouhou variaci jeho předešlých děl, která tematicky ani kompozičně nepřináší nic nového.

Už samotné názvy povídek napovídají, že hlavními postavami jsou tři muži. Jejich životy autor sleduje až do okamžiku jejich skonu, který se tak stává symbolem tří různých podob smrti. Například v povídce *Jumr se vrátil* se setkáváme s továrním hlídačem *Jumrem*, na jehož tragické existenci ukazuje Šlejhar nemožnost uniknout svému osudu,

vzdorovat mu silou svých rozhodnutí a vůle. Povídku je možno také chápat jako určitou formu sociální kritiky, když autor pro něj typicky drastickým způsobem zobrazuje surové, neútesné tovární prostředí, postavení dělníků a zoufalost jejich existence (zde se ale nabízí otázka, zda Šlejhar primárně usiloval o cílenou obžalobu společnosti, nebo pouze zobrazoval „dojmy své tragické duše“, jak jsme tomu u něj zvyklí). Karikaturu lidské chamtivosti předkládá autor v práci *Lakomec*, kde se mimo jiné projevil jako vynikající pozorovatel a psycholog. V této práci přináší psychologický vhléd do duše hlavní postavy a podobně, jako například v povídce *Vosa (Dojmy z přírody a společnosti)*, se hlavním kompozičním pilířem povídky stávají psychické stavy hrdiny a jejich proměny. Šlejhar zde vytváří prostředí takřka apokalyptického rázu - obyvatelé neurčité vesnice jsou zasaženi morovou ránou a bez existence jakékoli naděje jeden po druhém podléhají. Smrtelná nemoc je zde předkládána jako symbolický trest vyšší moci: „*A s nebes místo požehnání a blaha tanulo záhubně to morové bezdno [...] Nikdo druhému víc nedůvěřoval, vlastní stali se nejčizějšími a Boha proklínali všichni*“ (ŠLEJHAR 2000m: 12 - 13). Sledujeme osudy bezejmenného muže (Šlejhar ho nazývá *Lakomec*), který pod hrůzou z nákazy morem vyhání vlastní rodinu: „*Pryč, pravím, všichni! Všichni pryč! Kdož může věděti, v kterém z vás nevězí již morový jed*“ (ŠLEJHAR 2000m: 8)! Když se zbavil i domácích zvířat, která by mu byla jen zbytečnou přítěží, uzavírá se do svého domu a izoluje se od okolního světa. Plně zaměstnán péčí o vlastní majetek, o nějž se již konečně nemusí dělit s nikým, je však vyrušen vlastní škodolibou zvědavostí a náhle zatouží vědět, jak se daří okolnímu světu. V pohledu na zpustošenou vesnici a na hrůzné obrazy nakupených mrtvol a umírajících lidí ho nečekaně přepadne nespecifikovaná úzkost - možná se jednalo o soucit, možná o strach ze smrti. Od této chvíle už si postava není jistá svým jednáním, cítí, že by se měl přeci jen pokusit zachránit přeživší a rozhoduje se tedy, zda vyjít z domu a riskovat možnost nákazy, nebo ignorovat celý svět a opět se uzavřít před světem. A právě v tomto okamžiku se setkáváme s jevem v rámci Šlejharova díla nepříliš častým - autor zde totiž svému hrdinovi dává možnost volby. Postavy u Šlejhara jsou velice často pojaty zcela staticky, které se nevyvíjí, podléhají do značné míry typizaci a velmi často slouží i jako neměnné symboly - vzpomeňme na autorovo pojetí žen, popř. na zvláštní postavení dětských postav. Lakomci ve stejnojmenné povídce je však dána možnost svobodného rozhodnutí, okamžik váhání je ještě akcentován přítomností křesťanských symbolů, které jako by se snažily ukázat bloudící duši cestu. Této možnosti nakonec nevyužívá a posléze umírá osamocen uprostřed svých nahromaděných pokladů.

Oproti předešlým prózám se objevuje stále naléhavější obraz moderní civilizace jako zhouby společnosti, obraz přírody jako jistoty a „kolébky“ člověka se naproti tomu postupně vytrácí. Mnohem více se objevuje křesťanská symbolika, která místy nabývá mystických rozměr, jaké dosud u Šlejhara nenajdeme. Obecně lze říci, že se znaky, jimiž se vyznačuje *Zátiší*, v následující etapě Šlejharovy tvorby budou stále více prohlubovat.

4.6 Manifest České moderny

V roce 1895 se navzdory svému nezájmu o dění v literatuře Josef Karel Šlejhar podepisuje pod prohlášení Manifestu České moderny. Činí tak dopisem Josefu Svatopluku Macharovi z konce října 1895 (znění dopisu citujeme ve 3. kapitole). Ještě o pár měsíců dříve přislubuje autor Macharovi práci pro Almanach České moderny, který měl v úmyslu připravit Josef Pelc, a k jehož realizaci nakonec nedošlo. Próza *Skvrna*, zamýšlená pro tento sborník, vyšla později časopisecky v *Rozhledech*, knižně pak v souboru *V zášeří krbu* (viz kapitola 8.2). Kontaktováním jedné z předních osobností dobového literárního dění, Josefa Svatopluka Machara, navazuje Šlejhar jedno z nejsilnějších přátelských pout svého života. Jak už jsme poznali, byl Šlejhar komplikovaná osobnost a s každým se nesnesl, natož aby někomu odkryl své nejniternější pocity. Jedním z těch mála opravdových přátel byl právě Machar, kromě toho se spisovatel přátelil s krajany z Nové Paky - s básníkem a malířem Janem Opolským a spisovatelem Karlem Sezimou. Všichni tři uvedení umělci poskytli osobní svědectví o způsobu života, zvycích i povaze Josefa Karla. Důležitým informačním zdrojem je také korespondence, jejíž kompletní znění Josef Svatopluk Machar zařadil do souboru vzpomínkových statí *Zapomínání a zapomenutí*, kde vzpomíná i na Šlejhara. I díky jeho vzpomínkám, postřehům a především dopisům zde uveřejněným můžeme snadněji rekonstruovat autorův život na přelomu století - do dnešní doby totiž neexistuje jediná autorova monografie mapující jeho život podrobněji. Výjimkou je čtrnáctistránková práce Vojtěcha Martínka z roku 1910 (MARTÍNEK 1910), která však přináší spíše zamyšlení nad Šlejharovým dílem a jeho bibliografickým údajům věnuje jediný odstavec. Dalším monografickým pokusem je po takřka sto letech kniha *Josef Karel Šlejhar: cizinec své doby* od Petra Flejberka (FLEJBERK 2007). I přes značný přínos této publikace ani zde nenajdeme rozsáhlejší zpracování autorova života. V důsledku nedostatku pramenů je tak velmi složité se dopátrat všeho, co poznamenalo Šlejharův osobní život.

Od svatby v roce 1892 až do října 1895 hospodařili mladí manželé Šlejharovi ve Staré Pace na statku Šlejharových rodičů. Na podzim roku 1895, po smrti Šlejharova děda, se mladí stěhují na podhorský statek v Dolní Kalné v okrese Trutnov. Důvodem byla nejen touha osamostatnit se, ale také Šlejharův nepříjemný konflikt se sousedy po vydání povídky *Sezima* (více ve 3. podkapitole 4. kapitoly). Další pohnutkou bylo bezesporu i silné Šlejharovo citové pouto k Dolní Kalné. Právě zde trávil ve svém dětství šťastné chvíle při pobytech u prarodičů. Mladý Šlejhar se záhy ujal hospodářství, plně se věnoval starostem o půdu, dobytek a chod celého statku a na literární činnost mu zbývalo jen málo času: „*Mezi tou dobou voral jsem, kopal, dával do pořádku rodinný stateček, vysázel pár set stromů, sháněl krávy s prasaty, dobře sil, špatně sklídl (úžasně špatně), protrpěl i krupobití - pár telat dostal na svět a kluka pokřtil, vše, jak to Pánbůh dává, zkrátka žil jsem dle svých schopností a povin[n]ostí. Nenapsal jsem pranic, příroda nedopřála. A všechny ty složité záležitosti nedovolily psát Vám, poděkovati Vám, drahý příteli [...]*“ (Josefu Svatopluku Macharovi, I. XI. 1896).

Zdálo se, že v životě na vesnici, v těsném kontaktu s přírodou a zvířaty nachází Šlejhar nejen duševní klid, ale i větší smysl života než v literární činnosti. Plně ho zaměstnávají starosti o hospodářství, k literatuře či k vlastnímu psaní se obrací jen zřídka. Zdá se však, že toho ani nelituje: „*Co Jste dělal Vy? Měli jste nějaké literární techtle mechtle - co mně je po nich. Vy boj s lidmi, já s nepřízní přírody [...]* Včera jsem dosel, vzešla pšenice, žito mně hlemýždi nesežrali. Zelená se osení, slibuje chleba“ (TAMTÉŽ). Ve chvílích odpočinku se ale zamýšlí nad literaturou, nad svou vlastní literární činností i nad životním posláním obecně: „*Mohu zase sáhnout ku peru, říct, co se ve mně za to leto napjalo, nastrádalo. Je toho dost - dost - li pro umění, pro esthetiku, nevím. Umělkovanosti, virtuosnosti ubývá, je stále méně, barvy ubledají, hasne žár - ale přibývá opravdovosti, veliké vážnosti před neúprosností života. [...]* Mou kariérou je pole, louka, les, tu kariéru nezkazí mně nikdo a jen Boha se bojím, vlastně nebojím, jeť mi prvním nedostižným přítelem“ (TAMTÉŽ).

Během druhé poloviny 90. let se manželům Šlejharovým narodilo šest dětí, z toho bohužel přežily pouze dvě. I přesto, že se na první pohled mohl Šlejhar zdát citově nepřístupným, ke svým dětem od jejich nejútlejšího věku velmi přilnul. Proto i pozdější rozvod a nepříjemnosti s ním spojené nesl velmi těžce hlavně kvůli nim.

Z tohoto literárně nepříliš plodného období vznikly pouze povídky shrnuté do souboru *Zátiší*, kterému se blíže věnuje předchozí podkapitola.

5. Přelom století

„Jsem nyní jako vyrvalý strom z rodné půdy, opět bez cíle, rovnováhy, na scestí života.“

(Josef Karel Šlejhar v dopise Macharovi, 9. VIII. 1901)

5.1 Nelehké časy

Přelom století se stává pro Josefa Karla Šlejhara počátkem nelehkého období. Šťastnému životu se mladí manželé těšili pouze první dva roky po svatbě. Problémy se postupem času stále více prohlubovaly, docházelo mezi nimi k ostrým sporům a vážným krizím, jejichž svědky se bohužel staly i děti.

Po příchodu do Dolní Kalné nastaly manželům problémy ryze praktického charakteru - ani jeden z nich zřejmě neměl zkušenosti s řízením statku navíc s hospodářstvím, několikrát přišly přírodní katastrofy, a to manželství nijak nepřidalo. Paní Hana navíc pocházela z bohaté měšťanské rodiny, nebyla zvyklá na fyzicky náročnou práci ani na způsob venkovského života. Celou situaci ztížil i další konflikt se sousedy. Více o tom uvádí J.S. Machar: *„Co se stalo? To, co se stávalo Šlejharovi vždy: nastěhoval se někam, rozhlídl se - a začal popisovat svět a lidi kolem sebe tak, jak >on to viděl< (stále přízvuk na >on<) [...] Podržel prostým hrdinům venkovských příběhů a tradic své vypouklé zrcadlo - poznali se v něm, ale s obrazem svým spokojeni nebyli. A se Šlejharem už docela ne. [...] A Šlejhar trpěl. K mukám, jež byla údělem duše jeho, k mukám domnělým či skutečným přidalo se pronásledování spolubližních sousedů.“* (MACHAR 1929: 196).

Počáteční nadšení z blízkosti přírody, z kontaktu s půdou, zvířaty, Podkrkonoším a milovaným statkem se změnilo v hluboké zklamání a beznaděj. Na nadějně laděný dopis Josefu Svatopluku Macharovi, který citujeme v podkapitole 7.6, o čtyři roky později navazuje pesimistická zpověď zklamaného člověka: *„Viděl jsem zase lidi - neboť nežijí ani více mezi lidmi zde, mezi pravými nestvůrami a surovci [...] Ale to mně najisto čert vezmi - ale jednoho jitra, jež večera moudřejší bývá, svrhnu to všechno přes palubu. Uchýlím se buď do Prahy neb Vídně - vzdor všemu jinému, kde může člověk osamotit se co nejlépe a prožítí nejnerušněji si svůj život v tom moři lidstva [...] Mimo les a polí nemám tady*

ničeho, nemám tu srdce, duše, ani porozumění, ale na pranýř všeho a všemu je postaveno každé hnutí člověka neomalené holotě“ (MACHAR 1929: 196).

Konflikt se sousedy, starost o hospodářství, poškození statku i úrody živelnou pohromou a v neposlední řadě i Šlejharova pesimistická povaha prohloubily manželskou krizi natolik, že se manželé rozhodli pro rozvod, k němuž došlo na jaře roku 1901. O důvodech jejich odcizení můžeme pouze spekulovat. V dopisech, které Šlejhar psal Macharovi, z rozchodu jednostranně subjektivně viní manželku, kterou líčí jako *lidského ďábla, démona v podobě ženy, lítou šelmu, běsnou, nezřízého zloducha* (MACHAR 1929: 210) a celé manželství označuje za *pravé martyrium a katastrofu za katastrofou* (TAMTÉŽ). Podle Šlejhara žena za jeho zády hospodářství zadlužila, rozprodala část majetku a především nebyla dobrou matkou (Šlejhar dokonce uvádí, že odmítala kojit vlastní děti). Šlejhar svou ženu charakterizuje jako hysterickou osobnost na prahu šílenství, zneužívající jakýkoliv projev lidské přízně a ochoty.

Nicméně v první polovině 20. století Hana Šlejharová poskytla rozhovor, v němž uvedla svůj pohled na někdejší události (HAMPL 1937). Na celou záležitost nahlížíme i z druhé strany. Dovídáme se o Šlejharově poměru s mladou příbuznou, s níž měl mít nemanželské dítě dokonce ještě před sňatkem s paní Hanou. Je zřejmé, že ke krachu manželství nedošlo pouze vinou paní Šlejharové. Neoddiskutovatelným faktem je, že soužití se Šlejharem v žádném případě nebylo procházkou růžovou zahradou a na rozpadu svazku měly podíl obě strany. Ať už byly důvody rozchodu jakékoli, uzavřeme tuto problematiku s Kudrnáčem, který jeho důvod vidí v tom, že *paní Hana neměla pochopení pro Šlejharovu spisovatelskou práci, on si jí nevážil a choval se k ní špatně* (KUDRNÁČ 2002: 509).

V důsledku nepříznivých vztahů se sousedy, které dále vygradovaly otištěním prózy *Vražední* v České revui, dluhů i hospodářských neúspěchů prodává Šlejhar milovaný statek v Dolní Kalné a i s dětmi se stěhuje k rodičům do Staré Paky. Hana Šlejharová zůstala v Podkrkonoší, usadila se ve vesničce Čistá blízko Kalné. Následovalo neútěšné období vzájemného obviňování, Šlejhar špatnou zkušenost s manželstvím generalizoval do podoby absolutní nedůvěry k ženám, místy hraničící s pohrdáním až zhnusením. Jedním z mála přátel mu v těžké životní situaci zůstává Machar, kterému se svěřuje se svými myšlenkami: „[...] *někdy vzedme se ve mně vše a tu je úzko v duši, zrovna zoufale, volají pole, stromy, mé děti, vše jako by se ohromně odestíralo před duší - ale věřte trochu toho*

kumštu je mně mnohou útěchou: jak požehnáním nekonečným je v trudné chvíli umění... volám po Macharovi.“ (MACHAR 1929: 205).

V tomto období se také Šlejhar seznamuje s paní Maruší - Nusko Hamadovou. O této ženě mnoho nevíme, nicméně ze zachovalé korespondence jasně vyplývá, že byla Šlejharovi jednou z mála spřízněných duší, které se v dopisech svěřoval a kterým vedle Machara důvěřoval. Hamadová, která byla též přítelkyní Jaroslava Vrchlického, oslovila spisovatele počátkem 20. století, kdy ho požádala o svolení k překladu jeho próz do němčiny. Šlejhar, potěšen zájmem o svou práci, odpověděl souhlasným dopisem, a tím navázal „korespondenční“ přátelství, které trvá do roku 1902. Celkem čtrnáct dopisů, které Nusko – Hamadové odeslal, je uloženo ve fondu Bohumila Vavrouška v archivu Památníku národního písemnictví. Dopisy, které Hamadová adresovala Šlejharovi, se bohužel nedochovaly. Vedle korespondence Macharovy, svědectví krajanů Machytky, Opolského, Martínka, Zítka a Kampera jsou tyto dopisy jedním z nejdůležitějších pramenů, které nám umožňují poznávat komplikovanou Šlejharovu osobnost. Vyjadřuje v nich mimo jiné své postoje k rodině, manželství i otcovství.

Po těžkém traumatu způsobeném řadou nepříznivých událostí se Šlejhar snažil vrátit zpět do aktivního života - touží po návratu k psaní, hledá zaměstnání a velmi přitom spoléhá na Macharovu pomoc a v průběhu dalších let ho častokrát žádá o přímluvu ve věci získání nejrůznějších postů: „*Vaše velké jméno, Vaše známosti a šťastná náhoda mohou mně k mnohému dopomoci*“ (TAMTÉŽ: 204).

5.2 V zášeří krbu

A je to opět nepříznivá životní situace, která Šlejhara vrací k literatuře - tak vzniká jedno z jeho nejautobiografičtějších děl, soubor tří povídek *V zášeří krbu* (1899). Ty jsou pro čtenáře cenné nejen díky autobiografickým rysům, ale jako i „*dokument doby, již poměr muže a ženy v manželství nebyl něčím, co se lehkomyslně přechází*“ (ŠLEJHAR 1931: 359). V povídkách *Z výletního setkání*, *Skvrna* a *V mlhách březnové noci* se opět setkáváme s terapeutickou motivací autorovy tvorby - Šlejhar se „vypisuje“ z bolesti po krachu vztahu, svůj hněv obrací vůči manželství jako instituci a především vůči ženám. Reflektuje v nich svou nenávist k nim, stejně jako v prózách, které po těchto následovaly. Povídky s tématy z rodinného prostředí zařazené do souboru *V zášeří krbu* objevují látku,

kteřá je u Šlejhara nová. Autor zpracovává téma vztahu muže a ženy a téma manželství. Silná obžaloba ženy zaznívá zejména v povídce *Z výletního setkání*, která vyšla časopisecky v roce 1896 pod ironickým názvem *Ženy dobré, které příliš milují*. Knižní verze má název jiný, ale její podtitulem je neméně ironickým - *Vypravování o hodných ženách*. Tato povídka je první reflexí nevydařeného manželství a je ve vztahu k ženám silně agresivní. Tato agresivita se stává trvalým rysem Šlejharovy tvorby. Autor zde popisuje proces seznámení se s dívkou - od počátečního okouzlení a vzájemné důvěry až po manželství a první rozepře, které vrcholí odhalením dívčinyých „skutečných“ charakterových vlastností. Šlejhar zde popisuje ženu jako vypočítavého a bezcharakterního tvora, který neváhá užít nečestných prostředků, lží a manipulací k získání toho, co zrovna potřebuje. Zřetelná je zde i stále intenzivnější nenávisť vůči civilizaci, městskému prostředí a ke způsobu života, jehož výsledkem jsou mimo jiné i zkažené velkoměstské dívky, které zlomyslně týrají muže. Je nesporné, že předobrazem tohoto pojetí ženy je Hana Šlejharová povídka je jednou z nejautobiografičtějších autorových prací, i když je třeba mít na zřeteli značnou dávku subjektivity a hyperbolizace.

Kritika na tento povídkový triptych reagovala nezájmem. Pokud se k němu někdo vůbec vyjadřuje, pak velmi vlažně, podobně jako Krejčí, který prózy srovnává s originalitou prvních sbírek: „*To už je docela jiný Šlejhar než onen polonaturalista, polomytik, jak jsme jej znali z první literární sbírky jeho Dojmy z přírody a společnosti, kde útočil na čtenáře především ještě fakty, bodavými, srdcervoucími, neučesanými, ale fakty*“ (KREJČÍ 1900: 157). Zajímavou reakcí na povídku *Z výletního setkání* především na zevšeobecňující obviňování žen z neúspěchu manželství přináší Josef Leichner: „*Dá se vše svalovati na ženu, resp. špatně vychovanou ženu? Nejsou i špatní mužové, resp. špatně vychovaní muži?*“ (LEICHNER 1896: 1035) Kritický rozbor uveřejněný v *Naší době* uzavírá jedna z mála pozitivních reakcí, které povídky vyvolaly: „*Nesouhlasil jsem, ale nemohl jsem upřít obdivu zjitřenému, abych mluvil po Šlejharovsku - peru spisovatelovu*“ (TAMTÉŽ).

5. 3 Učitelská činnost

Ve snaze najít slušné zaměstnání, které by Šlejhara i jeho děti dobře uživilo, zvažuje autor nejrůznější možnosti. Jak píše Macharovi, hledá místo „*jakéhokoli přicmrndovače v tom ohromném aparátu*“ (MACHAR 1929: 205). Zaujala ho pozice tajemníka

v Umělecké besedě, jež však byla posléze nabídnuta jinému uchazeči, což Šlejhar - známý a uznáný spisovatel chápal jako urážku. Přemýšlí také o návratu do technické oblasti nebo do práce v cukrovaru, nebránil by se ani nejružnějším postům v zahraničí - v úřadech, ministerstvech, muzeu, bance. Snad jen novinařině se chtěl vyhnout. Až konečně na podzim roku 1901 nastupuje jako suplující učitel na obchodní akademii v Hradci Králové, kde vyučuje chemii, češtinu, francouzštinu, zbožíznalství a kupecké počty. Odchází tedy od svých dětí, které zanechává ve Staré Pace v péči své sestry. Sám se usadil poblíž Hradce Králové, na samotě, kde měl i dostatek klidu na literární tvorbu. Šlejhar původně učit nechtěl, učitelské místo považoval za provizorní a doufal, že získá jiné místo, které by mu lépe vyhovovalo.

Ve školním prostředí, způsobu výuky i v přístupu k žákům nachází mnoho chyb a nesprávnosti. Častým námětem dopisů adresovaných Macharovi je kritika celého Královéhradecka, školství, učitelského povolání i kolegů. Zmíněné dopisy obsahují i jeho názory na vzdělání a výuku literatury obecně: *„To je děsné, pro žáky přímo zoufalé, co ta stvůra je učí místo češtiny - mne oproti tomu by přímo zbožňovali. 170 stran musí umět nazpaměť od slova k slovu ze středověké literatury, ze škvárů té doby - ano, žáci přímo zoufají a blbnou a jisto je, že vymknuvše se z těchto drápů, nikdy více o českou knihu nezavadí, neboť co je české jen z daleka, bude u nich budit hrůzu“* (MACHAR 1929: 224). Přesto si časem zvykl a v učitelském povolání našel zalíbení a snad i smysl. Jeho přínos k výuce v podobě jím sestavených čítanek pro obchodní školy, stejně jako slovníčků cizích slov, je nezpochybnitelný. Problémem suplentského místa byla však jeho nestálost. Šlejhar jako nedostudovaný technik nemohl zastávat místo stálého učitele pro vyšší obchodní školy, k tomu bylo zapotřebí složit několik zkoušek, kterých se však obával.

Takřka ve stejný čas onemocněla jeho matka i bratr. Šlejhar se často v myšlenkách vrací k rodině - sestře, dětem - a píše Macharovi. Uspokojení nachází také v literární činnosti a rád by se jí věnoval intenzivněji: *„Kdybych měl více síly volné, více času, napsal bych ještě mnoho, také mnoho, zrovna laviny v mém mozku vyvstávají a moh bych jen sáhnout a psát. Z tisíce věcí mohu napsat jen jednu, vše ostatní leží v poznámkách, úryvkách, načmáraných listech a jiné straně silní a lidské dojmy se m[n]ě hromadí a zase zatlačují jiné a zapomínají se“* (MACHAR 1929: 234).

V letech 1902 - 1904 Šlejhara potkaly další těžké rány. Po problémech s učitelskými zkouškami a získáním kvalifikace pro učitelské povolání, po četných neúspěšných žádostech o místo mimo Hradec Králové se přesouvá do Kolína. V této

době se také pokusil o návrat k bývalé ženě, dokonce se jim narodil syn, ale brzy po narození zemřel. Pokus o obnovení svazku však brzy ztroskotal, neboť „ona žena je nadpomyšlení bídna, neschopná vzpamatování, stále nižší a hroznější“ (MACHAR 1929: 238). Na podzim roku 1902 zemřel Šlejharův bratr, který trpěl duševní chorobou.

Šlejhar se nadále věnoval učitelské profesi, na kolínské obchodní škole byl jmenován definitivním učitelem, a čekal ještě na schválení definitivy ministerstvem školství. Na kolínské obchodní škole se také seznámil s doktorem Karlem Zítkem, se kterým navázal hluboké přátelství a který se mu stal blízkým přítelem posledních let života.

Několik týdnů před Šlejharovými 40. narozeninami zemřela jeho matka, k níž měl od raného dětství velmi blízký vztah. Její smrt v něm vyvolala potřebu bilancovat vlastní život i tvorbu, které se nyní chce intenzivně věnovat: „*Ohlasem mého celého života, o památce mé matky a ohlasem pravdy takřka hřímající hořem mého nitra chci nyní ještě psát, upřímně, vroucně, ale jen v té pravdě, neodchyluje se od ní, jak mně dána jest*“ (MACHAR 1929: 244).

5. 4 Románová tvorba - *Vraždění, Lípa, Peklo*

Šlejharovy románové pokusy otevírá *Vraždění* s podtitulem *Dokumenty z pobytu na vsi*, které opět vyvolalo silné pohoršení novopackých obyvatel. Autorův první román vycházel na pokračování časopisecky v letech 1899 - 1900 v *České revui*, knižní vydání následovalo až v roce 1910. *Vraždění* vznikalo v době posledních let na statku v Dolní Kalné, po časopisecké publikace přicházejí negativní reakce od sousedů, a to je poslední impuls k trvalému opuštění statku.

Jde o soubor drobných kreseb jednotlivců, v nichž je jasně patrný Šlejharův smysl pro ironii, se kterou portréty svých venkovských lidí vytváří. Projevuje se zde jako cynicky bezohledný vypravěč, nebrání se škodolibému humoru, který charakteristiku postav často mění v jejich karikaturu. Smysl pro drsný humor, karikaturu a ironii ostatně spisovatel projevoval už v počátcích tvorby - například ironický tón *Floriána Bilka, mlynáře z Myšic*, popř. sklon ke karikatuře v povídkovém souboru *V zášeří krbu*. V autorových poznámkách se ostatně lze dopátrat zajímavého jevu – mimo poetické kresby přírodních scénérií, ze kterých jasně vystupuje neobvyklý obdiv a úcta k přírodě jako stvořitelce všeho živého, se také setkáváme s častými náčrty škodolibě laděných

karikatur nejružnějších lidí. Oběťmi těchto zesměšňujících charakteristik jsou lidé Šlejharovi známí i neznámí – náhodní kolemjdoucí, úředník na poště, sousedé. Ke karikatuře se uchyluje jak při charakteristice vnější, tak vnitřní. Vytváří tak obrazy bizarních postaviček, u nichž kritizuje především i ty nejmenší projevy maloměšťáctví. Bylo by však mýlkou se domnívat, že autorova záliba v karikaturistických kresbách je samoúčelná. V literátově deníku totiž nacházíme zajímavou poznámku, která Šlejharovu náklonnost k ironii v rámci celého díla vysvětluje a dodává jí zcela jiný rozměr: „*Ironie méně člověka dojmá a jen pravý humor stává se opravdovým bičem neřesti, a proto má tak velký význam*“ (ŠLEJHAR, deník z let 1889 - 1892, uložen v pozůstalosti v LA PNP). Spisovatel tedy evidentně ironii využívá jako prostředek k silné sociální kritice.

Poukažme nyní na problematiku samotného názvu románu. Titul *Vraždění* neznamená, že v románu půjde o vraždy a vraždění v sémantickém významu těchto slov, Šlejhar už v úvodu vysvětluje, že tato slova jsou použita jako symbol zla - takového, jaké nám popisuje, tj. nenápadného, skrytého a těžko viditelného, mající podobu lidských jedinců bez soucitu s jedinci ostatními: „[...] *mám ale na mysli vraždy jiné, jiné vraždění, snad hroznější, snad významnější - jak se to vezme - a jehož za našich spořádaných dob je plný svět, za našeho účastenství a přispění, za našeho bezprostředního nevzrušeného názoru. Plný svět, jest toho v nás i kolem nás - naše ves, jež byla mně celým světem, byla toho aspoň plna*“ (ŠLEJHAR 1910: 1). Předcházející citace upozorňuje na zřejmý sociální rozměr tohoto románu – *Vraždění* je značně hyperbolizovanou obžalobou lidské společnosti, ve které jsou důsledky maloměšťáctví se všemi svými projevy zobrazovány v podobě morálně nehodnotných jedinců neschopných hlubší sebereflexe. Jde tedy o prózu, ve které autor otevřeně předkládá své sociální smýšlení a vyslovuje svůj nesouhlas se stavem tehdejší společnosti.

Dalším románovým pokusem se stává *Lípa*, časopisecky publikovaná roku 1901, knižně roku 1908. Ačkoli v kontextu Šlejharova díla nejde o prózu, která by se dala označit za charakteristickou a reprezentativní, přesto je jedním z mála děl, která autorovi v pozdějším tvůrčím období přinesla širší ohlas u kritiky.

Už samo motto, které román uvádí, signalizuje neobvykle silný akcent na tradiční hodnoty, které jako jednu z mála životních jistot dědíme po předcházejících generacích: „>*Lípo, naše lípo*<...“ *Ze staré písňe*“ (ŠLEJHAR 1929: 7). Hlavním tématem této prózy je sousedský spor dvou generací. Starý Kučera se dostává do konfliktu se svým

kmotrěncem, mladým Stuchlíkem. Mladík se po návratu ze studií, kde se důsledně seznámil s moderními přístupy a metodami, snaží tyto postupy zavést i do zaběhlého rolnického života ve své rodné vsi. Protipólem mu je kmotr Kučera, který ve vesnici strávil celý život a který tyto nové moderní postupy vnímá jako zásah do přirozeného soužití člověka a přírody. Symbolem konzervatismu, starých tradic a také úctě k přírodě a našim předkům je letitá lípa, která od nepaměti dominovala vesnici. Strom se stal součástí života vesničanů, stejně jako Kučerova. Zkušený hospodář považuje mohutný strom za člena rodiny, posvátnou hodnotu, ke které chová neobvyklý obdiv snoubený s posvátným respektem: „*Ano, nebylo lze si vůbec představit života jejich bez ní, bez matky, v němž jako by měla tak významnou úlohu. Připojila se u nich jaksi ke každé události, radostné i hořké, radost i hoře pochopujíc a sdílejíc, sáhajíc nějak do útrob nitra a tam vykonávajíc blahodárné skonejšení. [...] Praděd ji sázel – ale duch předků, nacházejících se na svatosti věčnosti, jako by neustal sem se snášet, provívaje korunou lípy, vtěluje se v přítomnost. Jako by minulost celou v sobě tajemně udržovala. A vzbuzovat se zdála zvěsti mystiky z těch krajů věčna, kam temenem svých haluzí zdála se zasáhat a k jejímž dílu ubírá se vše...*” (ŠLEJHAR 1929: 26n). Strom je ve Šlejharově pojetí chápán jako nejposvátnější substance přírody, je jakýmsi symbolem vesnických tradic a života. V těžkých chvílích se lípa stává symbolem moudrosti a poskytuje lidem útěchu: „*Tolikrát se sem byl’ za života uchýlil v nejistotách a zmatcích, nevěda kudy kam, kdy jako by se před ním ztrácel svět – a vždy vpojis odtud v sebe přispění, posilu, radu*“ [...] (ŠLEJHAR 1929: 27). Symboliku spjatosti života i osudu starého hospodáře s lípou je nosnou konstrukcí celé dějovosti, na Šlejhara nezvykle rozsáhlé. Mladý Stuchlík se pomalu ujímá hospodaření, snaží se zužitkovat studiem nabyté znalosti a uplatňovat je v zavádění nových technik. Při svém počínání ale pozapomíná na úctu ke svým předchůdcům, na úctu ke tradicím a hodnotám svých předků. Postupně renovuje statek, do zemědělských prací zapojuje nové stroje a techniky. Vrcholem celé práce je zničení lípy, se kterou paralelně umírá i Kučera.

Povšimněme si zde zajímavého jevu - podobně, jako v jiných prózách se zde vyskytuje motiv paralely mezi životem stromu a lidského jedince. Tento motiv se mimo román *Lípa* vyskytuje ještě například v povídce *Chorá jabloň*. Je zde na místě upozornit na viditelnou souvislost mezi tímto motivem a Erbenovou baladou *Vrba* - i zde sledujeme osud člověka, který je pevně spojen s osudem stromu. Bylo by nesporně velmi zajímavé a zároveň přínosné pokusit se o srovnání těchto motivů v podání obou autorů (Šlejhar se ostatně Erbenem neinspiroval prvně), nicméně při rozsáhlosti „šlejharovské problematiky“ zde předkládané je bohužel zcela nemožné věnovat se v plné míře mnoha zajímavostem

hodným komentáře, které při zmiňování jeho děl vyvstávají. Cílem této práce tedy ani nemůže být postihnutí interpretačních zajímavostí v kontextu celého Šlejharova díla, odkažme tedy proto ke studiím Josefa Hrdličky, který se blíže analýze tohoto motivu věnuje blíže (HDLIČKA 2008: 117 - 153).

Roku 1902 byl časopisecky publikován román *Peklo*, který v knižní podobě díky Macharovi vyšel roku 1905. Je Šlejharovou nejrozsáhlejší knihou, rozsah ale není přímo úměrný dějovosti, jak jsme již u tohoto autora zvyklí. Setkáváme se zde totiž s velmi pozoruhodným jevem - veškerý děj se odehrává v cukrovaru v průběhu jediné noci. Čtenář do cukrovaru vstupuje odpoledne a sleduje milostné projevy milostných citů jednoho z dělníků k dělnici Marii. Příběh pak končí následujícího rána. *Peklo* je jedinou Šlejharovou knihou, která je v důsledku dominance subjektivních rysů chápána jako zcela odporující programu naturalismu. Otakar Theer spatřuje odlišnosti narušující naturalistické tendence především v patetickém řečnění s vizionářskými prvky a při svém uvažování nabývá dojmu, „že pisatel Kuřete melancholika přešel od naturalismu ke spiritualistickému ovzduší soudobého symbolismu“ (THEER 1907: 451).

V kontextu Šlejharova díla je však *Peklo* značně výjimečné, a to především svou hlubokou symbolikou. Podobně jako v mnoha autorových povídkách (*Můj štědrý večer*, *Před poutí mariánskou* atp.) se zde setkáváme se symbolikou křesťanskou. Kniha byla do jisté míry inspirována Dantovou *Božskou komedií*, již měl Šlejhar v oblibě. Křesťanskou symboliku nacházíme v pojetí postav – například postava dělnice Marie koresponduje s biblickou Pannou Marií.

Styl románu je značně expresivní, Šlejhar jej obohacuje četnými neologismy. V mnoha případech tak jazyk ozvláštňuje a v této zvláštnosti spočívá i výjimečnost a neobratnost jeho slohu. Nicméně při čtení *Pekla* se nová slova stávají spíše rušivým prvkem, protože čtenář musí často přemýšlet nad jejich významem. Neobratný styl, kostrbaté vyjadřování, mnoho „nerozluštitelných“ neologismů, členění textu, které mnohdy narušuje čtenářovo pochopení, se staly hlavními argumenty kritiky, která na dílo reagovala nepříznivě. I Josef Svatopluk Machar, který se o vydání románu přičinil, hovoří o strastech při jeho čtení: „U svého nakladatele, p. B. Šimáčka, prosadil jsem vytištění příšerné novely: >*Peklo*<. Ale přiznám se: když jsem po mnohých čtenářských mukách a trápeních byl s knihou u konce, zdálo se mi, že nesmím p. Šimáčkovi vůbec na oči - tato práce Šlejharova je hotovým mučidlem čtenářových nervů“ (MACHAR 1929: 235).

Peklo můžeme charakterizovat jako román, v němž Šlejharovy pozdní tvůrčí záměry dospěly k vrcholu. Projevuje se to expresivním jazykem se subjektivními rysy, značným rozsahem, ale minimálním dějem. Na nevelkém dějovém záběru autor čtenářům předkládá obraz moderní civilizace, továrenského prostředí, civilizačního i technického rozmach jako příčiny zkázy celého lidstva.

5. 5 *Temno*

Povídkový soubor *Temno* vychází roku 1902 a je spojením čtyř povídek, z nichž některé byly uveřejněny časopisecky již dříve. Patří sem povídky *Černohlávek*, *Nehoda Mesiáše*, *Neštěstí* a *Jen si odpočiň*. Kniha poutala pozornost ponurou atmosférou, s jakou jsme se ještě u Šlejhara nesetkali. Stylem i formou se povídky výrazně odlišují od jeho prací předcházejících. Jejich jazyk v porovnání s předchozími díly je zřetelně expresivnější a dějová linie minimální. Motivy zkázy, smrti, zhouby v důsledku moderní civilizace nejsou v kontextu Šlejharova díla ničím neobvyklým. Ani v tomto povídkovém souboru s nimi autor nepracuje novým způsobem, pouze zesiluje naléhavost a expresivitu užitých symbolů. Pesimismus, který známe ze Šlejharových předchozích děl, se ještě stupňuje, ve středu pozornosti stojí postavy z nejnižších společenských vrstev, nenacházíme zde ani náznak naděje. Šlejhar tematicky čerpá i ze svých znalostí tkalcovského prostředí, které využil v povídce *Jen si odpočiň*. Tkalcovské prostředí, bídu nuzných poměrů, lopotění se za nízkým výdělkem Šlejhar poznal již ve svém dětství, kdy pozoroval tkalce zaměstnané u svého movitého otce, plátenického faktora. Ve svém otcovském domě tedy potkával ztroskotané existence, které pracovaly celé dny, a přesto jim výdělek pokryl jen nejzákladnější životní potřeby. Právě tito lidé se stali předobrazy Šlejharových „hrdinů“ vyvržených na okraj společnosti.

Dobové kritiky povídek reagují na stagnaci motivů, na opakující se tematiku a především na celkové pesimistické ladění, ve kterém na rozdíl od předchozích souborů už vidí samoučelnost: „Z knihy, jakou jest ‚*Temno*‘, čtoucí nemá utěšujícího, libého a harmonického dojmu, jakým na nás působí každé pravé dílo umělecké“ (VYKOUKAL 1903: 269). Autorova tvorba je počínaje románovými pracemi kritikou označována za stereotypní variaci stejných motivů.

Šlejhar nesl těžce dlouhodobou nepřízeň kritiky, ale nepřijetí *Temna* ho mrzelo obzvlášť (ačkoli, jak víme, často tvrdil, že ho kritiky jeho prací nechávají „chladným“): [...] *od kritiky v Času o mé knize ‚Temno‘ jsem silně vši literaturou disgustován. Četl Jste ji? Což v mnohé knize při její zajisté mnoha a mnoha nechutnostech nenašel Čas jediné místo, jež by nebylo beztvaré a bezvýznamné, jak celou knihu nazývá? Aspoň >Jen si odpočiň<, kterouž práci Čech Sv. mně uveřejnil v Květech s pravým nadšením dav mně k ní posudek nejvroucnější - anebo >Náhoda mesiáše< - vždyť mne to umíral kůň, psal jsem to krví srdce svého! Nic, nic nenašlo milosti v očích Času a na Času mně mnoho záleželo“* (MACHAR 1929: 241).

6. Na sklonku života

„Chtěl bych být ještě jednou zdrav, a to také proto, abych mohl ještě napsati kus pravdy ve mně uložené.“

(Josef K. Šlejhar J.S. Macharovi)

6. 1 Praha

Roku 1907 Josef Karel Šlejhar opět změnil své působiště. Z Kolína přechází do Prahy, kde nastoupil jako učitel češtiny na Obchodní akademii Nové grémium. Už několikrát jsme se setkali s jeho rozporuplnými přáními. Jednou toužil po samotě vesnice a klidu přírody, lesích a polích, ale v zápětí, po konfliktu se sousedy, nazval Dolní Kalnou *Dolní Raubírnou* a jeho snem bylo pro svou anonymitu velkoměsto. Na počátku 20. století se tedy usadil v Praze, ke které od studentských let cítil jistou náklonnost. Domovem se mu stal podkrovní pokojík v ulici Letohradská na Královských Vinohradech, který vynikal překrásnou vyhlídkou na Prahu. Častým hostem zde byl přítel Karel Zítka, se kterým Šlejhar strávil mnoho hodin podnětným diskotováním o literatuře a filosofii. Velmi rád se také věnoval procházkám po Praze nebo se s přáteli scházel k družnému hovoru v pivnici *U Fleků*. Doktor Zítka vzpomíná, že často zahlédl svého přítele v bedlivém pozorování a analyzování podivných individuí, která sem přicházela žebrat... Právě časté pobyty v prostředí hospodských zařízení se literátovi staly inspirací a odrazily i v tvorbě tohoto období - postavy opilců a prostředí nejružnějších putik se stává východiskem pro práce jako například *Povídka z výčepu* (1908).

Přestože se zdá, že v Praze Šlejhar nachází to, co hledal při útěku z maloměstského prostředí, nebyl by to on, aby byl bez výjimky spokojen. Zanedlouho opět zatoužil po návratu do rodného kraje a s přibývajícím věkem se tato touha stupňuje „[...] *musím-li již v městě žít, je přece Praha mně nejmítanější! Je to všechno ovšem provisorium mého života a cíle mé, má kariéra, ctižádost a vše vede jenom u mne >Do své země<, o kterou jsem byl oloupen svou ženou neblahou a kterou nabýti, totiž zemi - je mi vším cílem*“ (MACHAR 1929: 249).

Sní o návratu na venkov a všechno své úsilí zaměřuje na získání finančních prostředků, které by mu to umožnily. Chce zpět do Podkrkonoší, rád by získal zpět ztracenou půdu a koupil si pěkný statek, kde by v klidu strávil závěr života. To ho přivedlo k žádosti o umělecké stipendium, které nebylo v té době snadné získat. Žádá Josefa Svatopluka Machara, aby se za něho přimluvil u „vlivných“ lidí. Rekapituluje svůj život a připravuje pozoruhodný počín: „*celou tu hrůzostrašnou tragédii - i komedii - připravuji do práce příštího roku - >Cvrček mého krbu<*“ (MACHAR 1929: 249). Mělo to být jakési autobiografické ztvárnění života. Tato práce je vedle *V zášeři krbu* jedním z nejhlubších odrazů spisovatelova osobního života v jeho díle. Je to pramen vzácných informací ze Šlejharova dětství, z pobytů u prarodičů na statku v Dolní Kalné, vzpomínek na léta dospívání. Šlejharovu osobnost zde poznáváme v celém vývoji od nejranějších let. Smutnou pravdou však je, že tato práce nebyla nikdy knižně vydána. Nacházíme ji v autorově pozůstalosti, časopisecky pak vycházela v Květech v roce 1912.

Ze sedmi dětí z manželství s Hanou Šlejharovou přežily pouze tři – dcera a dva synové. Spisovatel své děti velmi miloval, zvláště přilnul k nejmladšímu synovi. Rozhodl se proto uchránit je *kletby velkoměstské* (MACHAR 1929: 250) a zřídil jim domov v horách, ve Staré Pace u své sestry, která dětem suplovala matku. Ve volných dnech, během školních prázdnin a dovolených je Šlejhar navštěvoval a „*prázdninové pobyty venku v přírodě a především v rodném Podkrkonoší patří k nejsvětlejším dnům jeho městských let*“ (LUŽÍK 1964: 13).

I přes neustále zdůrazňovanou touhu vrátit se do rodného kraje se však zdá, že se osobní život Josefa Karla Šlejhara po příchodu do Prahy mírně uklidnil. Roku 1909 se spisovatel definitivně usadil na pražských Vinohradech, kde po dlouhé době našel spřízněnou duši ve své starostlivé hospodyně Marii Uhlířové. Z tohoto pozdního vztahu pochází nemanželský syn Karel (vzhledem k nelegitimnímu původu nebylo podle tehdejších zákonů možné, aby převzal Šlejharovo příjmení), který se později stal chirurgem a své působiště našel v Brně.

6. 2 Tvorba pražského období

V závěrečné tvůrčí etapě se Šlejhar vrací k žánru drobnější povídky, který využil již ve svých raných prózách *Dojmy z přírody a společnosti* a *Co život opomíná*. Rozsáhlá románová díla předchozích období tak střídají pro spisovatele typické *dojmy* a *postřehy* z pozorování okolního světa, které často získávají až meditativní charakter, zatímco děj je minimalizovaný. Nejdůležitější kompoziční součástí se stávají dojmy a postřehy vyplývající z pozorování jevů trvajících mnohdy pouhý okamžik (v povídce *Z Ulice* z cyklu *Z Prahy* je například východiskem několikaminutový rozhovor mladého žebráka s neznámou ženou). Povídky pražského období se však od prací raných značně liší a dokládají autorův tvůrčí posun. Jeho projevem vedle dalšího potlačení dějovosti a stylistických jsou i změny motivické a změny v práci se symboly. Nový rozměr dostávají například pro Šlejhara důležité křesťanské symboly, popř. symbol smrti (více v odstavcích věnujících se vlastním pracím).

Šlejhar se inspiroje prostředím velkoměsta, ukazuje jeho odvrácenou tvář, pečlivě skrývanou za zdánlivou bezstarostnost, plnými odchody, výstavními podniky... Tento kontrast autor nejčastěji ilustruje pestrostí hostů v nejrůznějších hospodách, kde se tváří v tvář setkávají „vyšší společnost“ a žebráci. Jedině v tíživé životní situaci potkáváme na rušných ulicích, kde se snaží zachránit své zmařené životy. Kromě velkoměstských interiérů i exteriérů se autor zabývá i prostředím úřednickým, které využívá jako prostředek ke kritice zbytečné byrokracie a úřednické profese (*Ještě dva měsíce*). Častým tématem se stává sociální otázka, čemuž jsme u Šlejhara zvyklí i z předchozích próz. I ve svých pražských povídkách upozorňuje na závažné morální problémy, jako jsou například zotročování až týraní vlastních příbuzných (*Vánoční a také jiná*), naprostý nedostatek úcty ke stáří a podobně. V kontextu celého Šlejharova díla se v těchto prózách však setkáváme s pozoruhodným jevem – zpracování povídek, způsob, jakým Šlejhar popisuje otrěsné jevy, se totiž nejvíce blíží postoji nezúčastněného pozorovatele, který byl vlastní naturalismu. Zcela poprvé se u Šlejhara v rámci jeho tvorby setkáváme s nezávislým pozorovatelským postojem autora, který nám tak spíše reportážní formou přináší svědectví o různých událostech. Na druhé straně nelze říci, že se tato nová stylová tendence projevuje ve všech povídkách pražského období. Nesetkáme se zde ani s typickou zobrazovací metodou v duchu Zolova naturalismu. Ta je totiž i přes uvedený postoj autora narušována konstrukcí

díla. Patří sem subjektivně pojatá kompozice - Šlejhar opět využívá paralelu mezi životem lidského jedince a životem v přírodě. Zajímavé je, že postoj nezávislého pozorovatele spisovatel zaujímá pouze k jevům, které se dějí v lidské společnosti, ale to, co probíhá v přírodě, zobrazuje expresivně a angažovaně. Můžeme se ptát, proč Šlejhar částečně upouští od subjektivního přístupu a zda tím sleduje konkrétní záměr. Částečnou odpověď na tuto otázku nám dají podrobnější analýzy povídek z každého cyklu (vždy jedna reprezentativní). Je také nutno dodat, že vzhledem k již zmiňované obtížné dostupnosti mnoha Šlejharových děl jsou využity pouze ty soubory, jejichž povídky byly vydány jakožto součást cyklu *Kyvadlo věčnosti* nákladem Arama Hermanna roku 2000, nebo jsou přítomné alespoň v prezenčních fondech knihoven.

6.1.1 Z Prahy

Šlejharovo pražské období otevírá próza *Povídka z výčepu*, vydaná roku 1908 tiskařem Šnajdrem na Kladně. Její námět pochází již ze sklonku století, Šlejhar jej však do konečné podoby dopracoval až po přestěhování do Prahy. Jasně patrná je zde inspirace častým pozorováním hospodské společnosti, do centra pozornosti se dostávají postavy žebráků opilců, ale také příslušníků rádoby úspěšné vyšší třídy, kterou Šlejhar opovrhne mnohem více než páchnoucím pobudou usilujícím o jakýkoliv výdělek. Vydání této prózy předcházela soubor dvou povídek s názvem *Od nás* – ten vyšel roku 1907 a obsahuje prózy *Sirotek a Nekřtěňátko*, blízké svým rozsahem novelám. Následující próza *Předtuchy*, vydaná roku 1909, obsahuje tři poměrně rozsáhlé povídky – nejrozsáhlejší povídka nese stejné jméno jako celý soubor *Předtuchy*, následuje *Jeho svátek* a *Kde je světlo*. Roku 1910 vychází další povídkový soubor *Z chmurných obzorů*. Jeho součástí jsou práce *Pomsta*, *Na „Krchovcích“* a *Píseň dvou okapů*. Oba poslední zmiňované soubory jsou součástí prezenčních fondů Národní knihovny v Praze a vědeckých knihoven v Olomouci. Bylo by jistě nesmírně přínosné charakterizovat povídky, které tyto soubory obsahují, nicméně díky zmíněné nedostupnosti je tato snaha nemožná. Za výchozí pro tuto kapitolu tedy považujeme soubory *Z Prahy* a *Maloměstská idylla*, na nichž budou ilustrovány charakteristické rysy Šlejharova pozdního období.

Roku 1910 vychází nákladem E. Weinfurtera povídkový soubor *Z Prahy*, obsahující čtrnáct povídek. Cyklus otevírá povídka s názvem *Pouliční* publikována už dříve v časopise *Zvon* (přesné údaje o ročnících a číslech časopisů se bohužel nepodařilo zjistit),

dále povídky *Co teď* (Český svět), *Agent* (Novina), *Neprotokolovaná firma* (Národní listy), *Ještě dva měsíce* (vyšla až knižně), *Z ulice* (Národní obzor), *Ona* (Rozhledy), *Výběrčí mostného* (Moravskoslezská revue), *Zvonění na popel* (Venkov), *Komedie* (Zlatá Praha), *Vánoční a také jiná* (Národní obzor), *Vypůjčené dítě* (Světobzor), *Jeho lože* (Světobzor), *Umírající víno* (Lumír). Tyto prózy čerpají témata z velkoměstského života, podobně jako dříve u próz vesnických i městští obyvatelé jsou podrobováni tvrdé kritice podávané s jízlivou ironií Šlejharovi vlastní. Autor se nejčastěji zabývá pohnutými osudy individuí stojících na pokraji společnosti jako jsou žebráci (*Komedie*, *Z ulice*), jejichž životy staví do kontrastu k povrchnímu životu dobře situovaných obyvatel. Jsou to právě nejvíce povídky tohoto souboru, v nichž můžeme najít Šlejharův jasný tvůrčí posun. Ve srovnání s jeho prvními pracemi Oproti prvotním pracím zde zřetelně chybí jakýkoli motiv naděje. Jestliže dříve naději reprezentovala mateřská láska (*Kuře melancholik*, *Had*, *Ptáče*), náklonnost k bližnímu nebo křesťanská pospolitost, je hrdinům povídek souboru *Z Prahy* upřena i naděje na skon v blízkosti alespoň jediné spřízněné duše. Ani odchod z tohoto světa už není chápán a předkládán jako vysvobození z nekonečných muk, jako tomu bylo v raných povídkách (*Kuře melancholik*, *Ptáče*). Smutní hrdinové těchto příběhů ztrácejí patrně poslední zbytky naděje, které jim ještě zůstaly. Lidská existence je vnímána jako předem prohraný zápas, ze kterého je nevysvobodí ani smrt. Šlejhar tu otevírá nový prostor svých prací – dostává se ve svém pojetí života na hranici existencialismu. Uvedenými posuny a tendencemi vykryštoval Šlejharův tvůrčí vývoj. Pozorujeme například v povídkách *Výběrčí mostného*, *Vánoční a také jiná*, *Agent*, *Z ulice*, nejvíce jsou však patrné v próze *Komedie* – právě v ní totiž lidská existence nabývá absurdního charakteru více než kdekoli jinde.

V této próze nás Šlejhar přivádí do předměstské putyky. Sám se zde chová jako do značné míry nezávislý pozorovatel hostů. Bez jakéhokoli vlastního subjektivního hodnocení je zobrazuje jako povrchní měšťáky bez morálních zásad, neschopné soucitu k bližním: „Do kteréhos předměstského výčepu, v němž jsem se stravovával, chodili svoji hosté [...] Nedalo se dobře posouditi, kdo to byli, různého byli povolání – jednomu z nich se řídkými, zažloutlými vlasy říkali pane oficiál – hráli si na jakous ‚vobec baráčnickou‘, měli rychtáře, drába mezi sebou, na stěně zavěšeny okovy, jakés ponocenské hlídky byly aranžovány“ (ŠLEJHAR 2000l: 7). K pobavení všech hostů se v podniku objevuje promrzlý stařec snažící se zachránit si holý život předváděním ubohého cirkusového čísla se zuboženým psíkem. Společnost starci dává pocítit svou nadřazenost, opovrhne jeho úmorným a beznadějným snažením. Nicméně žebrákovy ponižování jim zároveň přináší

nebyvalou zábavu, a stařec se tak dočká jakéhosi výdělku, který umožňuje jemu i jeho psu další prozatímní přežívání. Komplikace však přicházejí ve chvíli, kdy venkovní mrazy značně zesílí. Pes i stařec značně chřadnou, stávají se stále zuboženějšími ve společnosti a méně vítanějšími a „*vobec baráčnická ve svém tyti při pivě, tabáku a kartách, jsouc v teple a závětrí svém dobře uschována, cítila se jaksi rušenou, byla čím dál nevrlejší*“ (ŠLEJHAR 2000l: 26). V žalostném zápase o holý život je starci jedinou spřízněnou duší zubožený pes, zdroj jeho obživy a nejbližší přítel: „*A bylo ještě jaksi žalostnější to soudruží obou, starce i psa, ta neobyčejná vzájemná jejich účast, jako by duše toho psa a toho starce co nejúžeji splynuly jsouce za jedno. A nebyl mu jedině živitelem, pomocníkem té stařecké žebroty, byl mu čímsi více, bratrem, druhem, útěchou stařecké bídy a opuštěnosti, v níž neměl mimo svého psa*“ (ŠLEJHAR 2000l: 18n).

Z předchozí ukázky je patrné, že podobně, jako v *Kuřeti melancholiku* i zde se Šlejhar vrací k paralele mezi životem člověka a zvířetem, kterou jako by ještě významově posouval a akcentoval. Přátelství člověka a zvířete je zde chápáno jako určitý druh symbiózy a výsledkem je splnutí osudů obou a „*to jako by si příslibovaly obě duše a tím se konejšily, v tom majíce útěchu*“ (ŠLEJHAR 2000l: 21). Porovnáme – li však osudy hrdinů *Komedie* s osudy chlapce z *Kuřete melancholik*, který své poslední chvíle strávil po boku odstrčeného tvora, nalezneme zde jasný rozpor, pokud jde o symbolu naděje a vykoupení. Ať už byl osud k dítěti jakkoli nespravedlivý, ať už mu připravil nejednu nelehkou chvíli, ve finále je chlapec vykoupěn smrtí (viz citace ve 3. kapitole). Smrt byla ve Šlejharových povídkách nezřídka symbolem jediné spravedlnosti života, stejně jako naděje na posmrtný život, na odplatu, vykoupení či jen prosté vysvobození od nesnesitelných muk. Oproti tomu však v autorových pozdních povídkách je i tato poslední útěcha pro oba tvory zmařena. Zubožený pes se starci ztrácí za mrazivé noci kdesi v Praze, a není jim dopřána ani poslední útěcha – společná smrt: „*Aspoň, když již ničeho na tom světě jiného, kdyby popřáno jim bylo umřít v jejich vespoli, jak nadáli se oba; lépe by se jim to jaksi umíralo, ty sny věčnosti, které by učinily konec trudům tohoto žití nejbídnějšího, snášely by se lehčeji, konejšivěji*“ (ŠLEJHAR 2000l: 40).

Poukažme nyní na již zmiňovaný posun postoje autorského subjektu, který je v tomto případě jasně pozorovatelný. Už v samotném vstupu do děje se tu setkáváme s vypravěčem mnohem méně angažovaným - oproti povídkám z cyklů jako *V zášeří krbu*, *Co život opomíjí* nepředznamenává osudovou tragiku až mystičnost příběhu, který se chystá vyprávět. Objektivně však příběh není méně krutý než například povídka *Dva okamžiky* -

Šlejhar ale po celé vyprávění zůstává v pozadí a do jisté míry zaujímá pozici nezúčastněného pozorovatele. To je nejvíce patrné především v gradaci příběhu, kdy tulák i pes separovaně umírají. Proces umírání je u Šlejhara důležitým prvkem, kterému dává poměrně velký prostor, zobrazuje jej často nakupením subjektivizovaných obrazů, které vždy zpracovával značně expresivní metodou se smyslem pro detail. Zde se setkáváme se značným úbytkem těchto subjektivistických i expresionistických tendencí, nehledě na to, že moment smrti je v této povídce vykreslen pouhým náznakem na velmi malé ploše. Není tedy popisován rozsáhlými mystickými obrazy, jako jsme tomu zvyklí u předchozích povídek: „*Toto záhrobí dostavuje se neodolatelně a jistě. Ještě jaksi smrtelně zívá stařec... A rozpoutané mrazivé hvězdno jako by mu s mystické hůry ustlávalo v ohromné záhubě*“ (ŠLEJHAR 2000: 41)

Už v předchozích odstavcích byla položena otázka, zdali autor změnou svého vyprávěče sledoval určitý cíl. Vycházejme z toho, že autor svými pracemi nesledoval žádné směrové tendence a je tedy možné, že změna vychází z proměny Šlejhara jako individua. I přes veškerou krutost popisovaných jevů je patrné, že s nimi autor nesouhlasí, mnohdy jsou prostředkem společenské kritiky a mají za úkol upozornit na samozřejmost, s jakou je zlo přijímáno. Oproti tomu se v pozdních povídkách setkáváme s postojem mnohem lhostejnějším. Děje, které jsou zde popisovány, jsou stejně tragické jako děje raných próz. Dovoluji si vyslovit hypotézu, že v této fázi se Šlejhar stal mnohem lhostejnějším a vzdálenějším. Tuto teorii by mohly dokreslit i posuny v práci se symboly. Křesťanské symboly a motivy nejrozličnějších podob hrály vždy v autorových prózách nemalou roli. Byly především symbolem naděje či vykoupení. V pozdních prózách už nadějí nejsou - lidé se totiž podle Šlejhara od křesťanského učení odklonili v honbě za bohatstvím, slávou a komfortem. Přírozené spojení s něčím nadpozemským tedy lidé sami dobrovolně přerušili, v důsledku odklonu od tradičních hodnot, přírody a v důsledku ztráty úcty k životu. Z tohoto hlediska je velmi významná povídka *Vánoční a také jiná*. Pojetím největších křesťanských svátků Šlejhar jasně ilustruje ztrátu víry lidí, kteří tak dali přednost materiálnímu zabezpečení: „*Až přišly ty Vánoce. Ty Vánoce, kdy tolik ve jménu Krista chce se jíst a pít a milovat a hýřit a honosit, ani, ve jménu Toho, jehož zrození oslavují a jež kázal lásku a chudobu. Které zdají se nejvýhradněji určeny k tomu, aby se ukázalo, jakou strašlivou ironií jest dnes toto učení chamťácímu lidstvu [...]*Kdy srdce lidstva stává se právě v tu dobu nejrozchamtěnějším žaludkem pustého požívačství, parády a honosivosti, místo aby v čisté, hluboké, sebezapíravé kontemplaci přijalo učení lásky a smíru“ (ŠLEJHAR 2000l: 53).

6.2.1 Maloměstská idylla

Roku 1911 vychází nákladem Plačkovy knihovny v Praze další povídkový soubor *Maloměstská idylla* (názvy Šlejharových prací, včetně citací z nich, uvádíme v původním názvu i s pravopisnými zvláštnosti). Obsahuje celkem sedm povídek - *Kyvadlo věčnosti*, *Štědrovečerní nadělení*, *Všechny vás pochovám*, *Servaná střecha*, *Hodinky*, *Sezima*, *Silhueta*. Povídka *Sezima* vznikla už v roce 1893, časopisecky byla publikována v *Květech* a součástí povídkového cyklu se tedy stala až v roce 1911 (o svérázném ohlasu, který práce způsobila, hovoří kapitola 2.4.1.). Tato próza je pro odlišnou dobu vzniku v kontextu celé sbírky značně výjimečná a dokazuje jasně autorův tvůrčí posun. V *Sezimovi* ke čtenářům promlouvá mladý, dravý vypravěč, který za svůj největší úkol považuje nutnost upozornit na patologické vztahy ve vesnickém prostředí, kdy společnost není schopna soucitu s lidskými jedinci. Jazyková exprese a silná zaangažovat autorského subjektu, který místy přebírá úlohu mravokárce, jsou typickými znaky raných povídek, *Sezimu* nevyjímaje. Šlejhar se nám tu ukazuje jako nekompromisní soudce všeho zla, jehož je lidská společnost původcem, nebo které nevšímavě toleruje. Oproti tomu v povídkách z pražského období se setkáváme Šlejharem na pohled značně distancovanějším, lhostejnějším, ale stále stejně citlivým. Následující odstavce podrobněji charakterizují povídku *Hodinky*, která je v kontextu sbírky výjimečná přítomností značného množství nových rysů a tendencí, jež se projevují ve Šlejharově pozdní tvorbě.

Příběh povídky *Hodinky* lze označit za velmi prostý - jakýsi zlodějíček se ocitne v sednici domu venkovského maloměsta a aniž by předem plánoval tento čin, ukradne bezcenné hodinky visící na stěně. Lakomá hospodářka sžírána chamtivostí a zlobou se za ním s nevídanou energií rozběhne. Sledujeme tak vytrvalé pronásledování, které se pro zloděje záhy mění v závod o záchranu holého života. Způsob, jakým autor ztvárňuje vesnickou selku, koresponduje se ztvárněním ženy jako symbolu zla, jako jsme tomu byli svědky v próze *V zášeří krbu*. Vesnická hospodyně je v průběhu děje označována zájmenem *Ona*, které zde nabývá hanlivého významu: „*Ona, vrazivši do dveří, pronikavě obezřela si cizáka [...] Byla to vysoká, suchá, kostnatá, snědá ženština, pronikavého, strmého vzezření, v němž přespříliš zračila se chamtivá, výdělečná energie její, s chřípěmi jakoby postupně rozevřenými, jež stále zdály se po něčem lačně pátrat*“ (ŠLEJHAR 2000m: 16) [...] V charakteristikách selky také Šlejhar několikrát zmiňuje fakt, že neměla

děti: „*Na první pohled nebyla měla nikdy děti - jestli z lakoty nebo z nedostatku pohlaví, nedalo se zjistiti.*“ (ŠLEJHAR 2000m: 17) [...] Několikrát zopakováním tohoto motivu autor vyjadřuje nesouhlas s odklonem společnosti od tradičního pojetí rodiny, kdy se mladí lidé pod tlakem touhy po majetku a pohodlném životě vzdávají rodičovského poslání. Skrze popisy interiéru vesnického stavení se také Šlejhar dostává ke kritice maloměšťáctví, upozorňuje na povrchní snahu zalíbit se vyparádnými místnostmi, které ve výsledku neslouží k obývání, ale ke snaze ukázat svému okolí vlastní movitost. Je zde tedy jasně patrný další rozměr povídky - kritika soudobé společnosti, která v rámci touhy po majetku zavrhuje jiné životní hodnoty. Neblahý vliv prudkého rozmachu moderní civilizace spatřujeme také v motivu ztráty víry, který je ve Šlejharových pozdních prózách velmi častý. I zde se pod vlivem různých okolností lidé odklánějí od křesťanské tradice a jako by ztráceli poslední zbytky pokory a úcty k vyšší moci, která je reprezentována jak křesťanskou vírou, tak přírodou.

Zajímavým jevem obsaženým v této povídce je také způsob, jakým Šlejhar pracuje s prostorem. Čím dále se totiž zloděj i jeho pronásledovatelka dostávají z města ven do volné přírody, tím více přibývá symbolů naděje a hodnot, které Šlejhar považuje za opravdové. Jeho hrdinové však tyto symboly nevidí, zaslepeni vlastními důvody, které je ženou neustále dopředu a nedovolí jim porozhlédnout se po okolí otevřenějšíma očima. Symbolem nyní už vzácně přetrvávající sounáležitosti s přírodou jsou obilná pole, vzdálená od města: „*A všude tu zanechaly zdeptanou stopu řítící se její kročeje - velkou radost jistě nebudou mít hospodáři těchto polí, cítíce s každým stonkem své úrody*“ (ŠLEJHAR 2000m: 31). Na konci polí zase nabízí útěchu a naději socha sv. Václava „*jako na stráž těchto končin kdys sem postavená, nejspíše tím, jemuž hodně ozvalo se svědomí a jenž touto obvyklou a dost pohodlnou křesťanskou cestou několika desítek, obrácených v symbol svatosti, minil dosáhnouti vyhlazení těch ozevů svědomí za páchané kdys lotrovství života*“ (ŠLEJHAR 2000m: 38). Lidé si ale této sochy nevšímají, a ani naši hrdinové si v jejích místech nevzpomenou na tichou motlitbu. Šlejhar prostorově pokračuje stále dále od vesnice, za žitnou strání lze spatřit už jen samé lesy - symbol klidu a útěchy: „*...a les dopřeje útočiště i každému uštvání duše, i tolik zločinců nalezne v něm svého bezpečného úkrytu aspoň na chvíli*“ (ŠLEJHAR 2000m: 42 - 43). Zloděj se před svou pronásledovatelkou ukryje v lese, ta ho však nepřestává pronásledovat. Zloději nepomůže ani zahození bezcenného lupu - s tímto vítězstvím se selka nespokojí, zadostiučinění pro ni přichází až v momentě, kdy se zlodějovo tělo kácí k zemi pod palbou lesnických pušek.

Povídka *Hodinky* je v kontextu *Maloměstské idylly* prací do značné míry reprezentativní. Šlejhar zde prokazuje tvůrčí posun v úrovni motivické i tematické.

6.2.2 Z krajského města – Zátoka smrti

Roku 1911 vychází rovněž jedno z posledních Šlejharových děl, povídkový soubor *Z krajského města*, obsahující práce *Kam až dojedeme*, *Návrat*, *Pohřeb* a *Zátoka smrti*. Jde o jediné autorovo dílo z pražského období, které se v průběhu druhé poloviny 20. století dočkalo nového vydání. Tohoto počínu se ujal Vlastimil Maršíček a roce 1971 připravil k vydání čtyři prózy z tohoto souboru pod změněným názvem *Zátoka smrti*. Kromě změny názvu se uchyluje i k dalším úpravám, mezi které patří i pořadí povídek. Zatímco v původním souboru *Z krajského města* byla úvodní prací *Zátoka smrti*, v Maršíčkově vydání z roku 1971 soubor uzavírá: „*Proti originálu jsme ‚Zátoku smrti‘ přeřadili z počátku na konec: nejenže navazuje na ‚reál‘ předchozího ‚Pohřbu‘ – ale je to i logické vyvrcholení a dovršení všech tří předcházejících próz. Také proto jsme pro soubor volili její název*“ (MARŠÍČEK 1971: 231). Za značné změny, kterými se nové vydání od originálu značně odlišuje, je Maršíček v dnešním pohledu terčem kritiky. Nejotevřeněji se o nevhodnosti jeho zásahů vyjádřil Arram Herrmann. Podle něj je třeba Šlejharova díla uvádět v originální podobě s minimálními úpravami tak, aby měl čtenář možnost setkat se skutečnou podobou děl a zaregistrovat jejich výjimečnost a originalitu (HERRMANN 2000: 71). Sám Herrmann se ve vlastním vydavatelském počínu uchyluje k úpravám pouze v případech, kdy by dnešní čtenář nebyl schopen porozumět konkrétnímu slovu nebo spojení. Zde je na místě také upozornit na Herrmannův nedoceněný přínos, jakým je pro Šlejharovo dílo a jeho čtenáře vydání patnáctisvazkového souboru *Kyvadlo věčnosti* (HERRMANN 2000a-n). Herrmann jako první od původního vydání uvádí reprezentativní povídky raných souborů *Zátiší*, *Dojmy z přírody a společnosti*, *Co život opomíjí*, *V zášeří krbu*, ale i souborů z pražského období jako *Z Prahy* a *Maloměstská idylla*. Je nutno zdůraznit, že jen díky jeho počínu je možné věnovat pozornost Šlejharovým povídkám z posledních let, které jsou v rámci celého jeho díla originální především jasně pozorovatelným autorským posunem.

Jak již bylo zmíněno, povídkový soubor *Z krajského města* v původní podobě uváděla próza *Zátoka smrti*. Za ní následovalo melodrama *Kam až dojedeme*, které se podobně jako *Zátoka smrti* vyznačuje naprostou absencí děje. Nejdějovější ze všech čtyř

próz je *Návrat*. Šlejhar zde předkládá dramatický rodinný konflikt, na jehož vygradovaném vyústění demonstruje krizi hodnot současné maloměšťácké rodiny. Je otázkou, zda lze *Zátoku smrti* vůbec označit za povídku. Šlejhar zde totiž předkládá osmdesát pět stran expresivně zpracovaných vlastních úvah, dojmů a postřehů, které se vztahují ke konkrétnímu místu – labské zátocy nedaleko Kolína. Další otázkou je, zda skutečně jde o toto konkrétní místo, nebo jsme svědky Šlejharova obrazu fiktivního prostředí, které je ve výsledku nositelem mnoha symbolů vztahujících se k autorově osobnosti. Josef Svatopluk Machar se domnívá, že Šlejharův obraz zátoky vycházel ze skutečné předlohy: „*V jedné z posledních svých knih Z krajského města popisuje – není to povídka, opravdu jen popis – Zátoku smrti v Labi u Kolína. Myslím, že znám to místo. Nehluboká řeka jakoby se tu zastavila, víří a víří, a vody její buď nemohou, buď nechtějí dále. Je tu smutno, až hodně tajemně příšerno*“ (MACHAR 1929: 189). Ať už je inspirací práce místo skutečné či fiktivní, obraz, který Šlejhar předkládá je značně pozoruhodný a v kontextu jeho díla výjimečný. Autor se nám tu spíše představuje jako esejista a filosof, který bez svého typického mentorování a mravokárcovství popisuje dojmy, kterými na něj zátoka působí. Vytváří tak obraz místa specifického mystického, až hrůzného charakteru. Šlejharova zátoka jako by přitahovala jakési absolutní zlo existující ve všech časových rovinách a kosmických prostorech. Zvířata, která v tato místa zabloudí, s šílenými skřeky se dobrovolně vrhají do spárů smrti, rostliny zde okamžitě zetlejí, děti topí neuvěřitelně krutým způsobem psy, ženy sem chodí v naději, že hnilobná voda způsobí smrt jejich dosud nenarozeným dětem, nechtěným plodům lásky... Tyto děje autor popisuje jen v rámci charakteristiky místa, větší význam jim nepřikládá.

Zátoka smrti je jedním z nejdepresivnějších Šlejharových děl, její čtení je velmi náročné nejen pro hrůzné ladění popisu, ale i pro jazykové složitosti, které jsou pro autora typické. Na druhé straně jde o jedno z jeho nejniternějších děl s množstvím autobiografických rysů – zátoka smrti, to bezedné místo, je totiž možná součástí složité duše samotného Šlejhara. Nechme proto na závěr kapitoly promluvit spisovatele a ilustrujme tak dojem, že je to právě *Zátoka smrti*, kde ke čtenáři promlouvá upřímný Šlejhar, neskrývajíc se za poučování a kritiku a ukazující svou zranitelnost:

„*K těmto místům mě vždy sunula neodolatelná, těžká síla. Byla – li to sdruženost temného osudu v sdružení všech věcí světa, života i smrti, i mého osudu, byla – li to blízkost toho, co kdesi v podvědomí duše bylo tušením stejného údělu a cílem jako všechno to, co jsem shledával v oněch místech, nevím. Ale vždy jsem sem šel a jako bych šel musel, z jakési temné vnitřní nutnosti, projevující se ve vědomí neodolatelnou touhou,*

jakou nás někdy k sobě vybízejí věci pozemské – spěl jsem sem často, někdy úmyslně při příležitostech mně známých, jindy jen bezděky“ (ŠLEJHAR 1971: 135).

Posledním Šlejharovým dílem vydaným za jeho života je práce *Rozvrat* s podtitulem *Kus příliš pravdivé historie*, která vychází také roku 1911 ve vydání Přemysla Plačka v Praze. Tato próza je často charakterizována jako tematická variace románu *Lípa*, na nějž navazuje. Rukopis se nezachoval, v knižní podobě existuje pouze ve dvou výtiscích, které jsou uloženy ve Studijní a vědecká knihovně Plzni a v Regionálním muzeu v Kolíně. Nákladem Arrama Herrmanna vychází roku 2007 za Šlejharova života nevydaný román *Zločin*. K vydání jej připravil Josef Hrdlička, který se jako jeden z mála v současné době problematikou Šlejharova díla zabývá.

6.3 Poslední léta

Z dostupných zdrojů je nám známo, že jako dítě byl Šlejhar nemocen poměrně často. Nelze však říci, že by ho v průběhu dospělosti potkaly závažnější zdravotní obtíže, které by omezovaly jeho život v takové míře, v jaké k tomu dochází na podzim roku 1913. V mládí prodělal zápal plic a pohrudnice a tyfus, což byly i důvody, které ho donutily ukončit profesi cukrovarnického chemika: „*Sotva jsem slibně započal dráhu cukrovarnickou a vybred z nejhoršího, zasadily mně zákeřnou ránu dvě nemoce v jednom roce*“ (MACHAR 1929: 214). Další cenné informace přináší spisovatelův kolega a přítel z dob učitelování v Kolíně, PhDr. et MUDr. Karel Zítka. Právě on mu byl v posledních letech velmi blízkým, v nejtěžších chvílích mu byl pevnou oporou a v neposlední řadě mu Šlejhar důvěřoval i jako lékaři. Dle Zítka se po celý život Šlejhar těšil pevnému zdraví venkovského člověka žijícího v naprosté harmonii s přírodou, zvyklého na fyzickou práci, na pobyty na čerstvém vzduchu a zdravou vyváženou stravu. V mládí byl prý tělesně silný a otužilý, a protože byl „*hospodářem nejbdělejším, nejpilnějším a nejvzornějším*“ (FLEJBERK 2007: 89), jeho organismus se zdál neochvějným. Pevné zdraví si tak i přes mnohé nepřízně osudu uchoval až do posledních let života - ještě rok před skolem působil dojemem fyzicky čilého, energického a zdravého člověka. Doktor Zítka však vzpomíná, že si Šlejhar na svůj zdravotní stav neustále stěžoval - i přes četná odborná vyšetření však nikdy nebyly nalezeny objektivní příčiny jeho potíží. Měl však mírný sklon k hypochondrii a k dramatickému zveličování jakýchkoli subjektivních problémů. Zítka vzpomínky na přítelův hypochondrismus uzavírá úsměvným zážitkem z dob, kdy spolu působili v Kolíně:

„[...] Šlejhar počal znovu vyhledávat moji školní lékárnu, a to častěji než jindy. Nejdřív vyschla mi v lahvi >Tinctura stomachika<, pak >Tinctura chinae<, hned na to >Tinctura absinthii komposit<. Naplnil jsem lahve znovu, ale ty byly jeho přičiněním zase brzo prázdné“ (FLEJBERK 2007: 95).

První zmínku o svém nedobré zdravotním stavu uvádí Šlejhar v dopise Macharovi z 6. června 1909. Zároveň však projevuje silnou a trvalou chuť k činorodému životu - líčí svůj záměr redigovat beletristický spis, kterým ho pověřil nakladatel jeho čítanek, pan Weinfurter, a žádá Machara o svolení k uveřejnění některé z jeho prací: „V první řadě a v I. svazku měl vy nejraději - a ovšem tím raději já - Vaši nějakou sbírku prosy belletrist., kterou by se knihovna otevřela; potom já bych tam měl své pražské obrázky, dále Opolský atd. I dovoluji si Vás snažně prositi, abyste laskavě knihovně této svěřil některou svou prosu [...] Stran sebe - není mně stále dobře a co ještě do 15. budu učit, pak odjedu k nám, příp. do lázní, jak to bude třeba“ (MACHAR 1929: 250). Příčinou zhoršení Šlejharova zdravotního stavu byl bederní revmatismus projevující se velkými bolestmi zádového svalstva. Dr. Zítka mu vysvětlil postup léčby a předepsal mu k užívání léky. Šlejhar, přesvědčen o tom, že je smrtelně nemocen, požádal o dovolenou a uchýlil se do Nové Paky, odkud doktoru psal lítostivé dopisy. I přes značné obtíže, které mu znepríjemňovaly život, touží Šlejhar vrátit se k polím, statku, půdě a své selské profesi - v dopise z března 1912 prosí Machara o přímluvu ve věci udělení státního stipendia, aby si mohl opatřit „2 korce pole země své, o niž jsem bez viny své přišel a do niž chci se zase navrátiti“ (MACHAR 1929: 251). Zdá se, že důvěra a blízká náklonnost k dlouholetému příteli jako by s přibývajícími zdravotními těžkostmi nabývala stále větší intenzity. Kromě doktora Zítka je to pouze Josef Svatopluk Machar, ke komu se Šlejhar na sklonku života obrací s takovou upřímností a v bilancích svého života ho nazývá životním druhem.

Choroba, která se Šlejharovi stala osudnou, propukla na podzim 1913. Po začátku školního roku si začal stěžovat na časté bolesti žaludku. Naordinovaná léčba v počátcích zabírala, avšak po vánocích dochází k takovému zhoršení, že Šlejhar zvolil možnost hospitalizace. Po pobytu v nemocnici se jeho stav mírně stabilizoval, problémem ale zůstala nejasnost diagnózy, na níž se lékaři nemohli shodnout. Na čas se tedy Šlejhar vrátil k učení, nicméně v únoru 1914 ho nemoc definitivně přemohla a po vyslovení diagnózy - rakovina žaludku - zůstal v domácím ošetřování. Se ztrátou víry v „klasickou medicínu“ se uchyloval k vyhledání léčitelů a kořenářů. Jeho poslední nadějí byla operace - té se

podrobil koncem března 1914 na klinice profesora Kukuly: „*Se zdravím hůře. Co toto budete čísti, budu ležet na operačním stole, sdíleje kus Vašeho osudu. Vyříznou mně snad kus žaludku. Můj stav stává se mně nesnesitelným*“ (MACHAR 1929: 253). Ani těžká operace mu však neulevila, psychicky i fyzicky po ní velmi sešel, a i přes veškerou snahu bylo zřejmé, že zhoubný nádor odstranit nepůjde. Poslední měsíce života strávil v domácí péči, pokud mu síly dovolily, vycházel ven na krátké procházky, neboť stále toužil po kontaktu s přírodou.

Josef Karel Šlejhar, jeden z nejpodivuhodnějších českých spisovatelů, zemřel po těžké nemoci dne 4. září 1914. Paralelně s existující nejasnostmi ohledně data narození se objevují pochybnosti i o datu úmrtí - Dalibor Holub v hesle pro Lexikon české literatury (KOL. AUTORŮ: 2008: 658) předkládá tvrzení, že 4. září je uváděno chybně, Šlejhar prý zemřel o den dříve, tedy 3. září 1914.

Ohlas na jeho smrt nebyl příliš silný, v posledních letech se autor v důsledku kompoziční i tematické jednotvárnosti svých prací dostal mimo odborný i čtenářský zájem a nemalou roli v chladné reakci veřejnosti na jeho skon sehrálo jistě historicko - společenské pozadí: Šlejhar zemřel měsíc a několik dní po vypuknutí první světové války. Výstižný důvod nezájmu širší veřejnosti i literárních kruhů uvádí Vojtěch Martínek: „*I kdyby nebylo ústraní, do něhož se v posledních letech života utíkal víc a více, pokud mu to dovoľovalo jeho povolání učitelské, doba jeho úmrtí obklopovala každého takovými tíživými starostmi, že nebylo takřka ani možno, aby smrt jediného člověka širě zaujala mysl. Na bojištích se řešily osudy národů a hynuly tisíce mladých, zdravých těl, že úmrtí i sebeznamenitějších lidí se přijímalo jako něco všedního, bezvýznamného. A pak jméno Šlejharovo bledlo, nové směry zatlačovaly do pozadí jeho knihy, další vývoj šel přes něj a mimo něj*“ (MARTÍNEK 1972: 65).

Šlejhar byl pohřben na Vinohradském hřbitově, na poslední cestě ho doprovodil blízký přítel Karel Zítka: „*Bylo nádherné, skoro horké odpoledne dokonávajícího léta, když jsme doprovázeli Šlejhara k prostému hrobu na vinohradském hřbitově. [...] Dnes, v této chvíli sblížoval se nadobro a navěky s tou milovanou hroudou, s tou zemí, kterou kdysi sám obdělával, a po jejím obdělávání vždy znovu až horečně toužil. [...] matka země navždy přijala tělo člověka, jehož duše po celý život tíhla jen k ní, v ní vidouc všchnu spásu trpícího lidstva*“ (FLEJBERK 2007: 101).

7. Josef Karel Šlejhar a jeho dílo v 21. století

„Provokace zla a karikatura krásna či provokace krásna a karikatura zla jsou ve Šlejharově díle těžko oddělitelnými substancemi. Záleží pouze na čtenáři, co uchopí.“

(Petr Flejberk - J. K. Šlejhar - cizinec své doby)

Málokterý autor v české literární historii vzbuzuje rozpaky v otázce zařazení svého díla k příslušnému literárnímu směru v takové míře, jako je tomu v případě Josefa Karla Šlejhara. Na problematiku jasného směrového vymezení literátovy tvorby již bylo několikrát poukázáno v odstavcích věnujících se autorovu dílu. Už dobová kritika pokládala za obtížné zasadit literární tvorbu tohoto autora do rámce vymezeného pouze jednou stylovou tendencí, tedy do naturalistického proudu české prózy konce 19. století. Proti naturalistické interpretaci Šlejharových próz hovořily mnohé odlišnosti, které programu tohoto směru jasně odporovaly. Krejčí, Mrštík, Karásek i Machar shodně hovořili o Šlejharových prózách jako o prózách „postnaturalistických.“

Dobovým kritickým ohlasům a interpretacím prozaické tvorby se věnují kapitoly předcházející, následující odstavce hovoří především o konkrétních oblastech Šlejharovy tvorby, kterým se kritické recepce věnují ve zvýšené míře v průběhu 20. století. Ve stručnosti jsou uvedeny nejdůležitější současné interpretace, zmíněny budou důležité poznatky literárních teoretiků, kteří svými statěmi a postřehy mimo jiné jasně dokazují, že Šlejharovo dílo je myšlenkově, žánrově i interpretačně zajímavé a hodné pozornosti i ve 21. století.

7. 1 Současné interpretace - Naturalismus, expresionismus, nebo symbolismus?

Všeobecně lze konstatovat, že po úspěchu povídkového souboru *Dojmy z přírody a společnosti* následovaném *Co život opomíjí* zájem o Šlejharovo dílo ze strany čtenářů, literárních kritiků i teoretiků opadá. Prózy následujících tvůrčích období přinášejí dle kritiků jen málo nových rysů a tendencí hodných pozornosti, a dílo tedy upadá na nějakou dobu do zapomnění. Od období románové tvorby, přes pražské období až do

autorovy smrti jeho díla literární kritika jaksi opomíná (jeden z mála teoretiků věnujících pozornost Šlejharovým prózám je básník a překladatel Otakar Theer - ten v *Lumíru* publikuje své poznámky k povídkovému souboru *Od nás* ještě v roce 1907). Avšak v průběhu druhé poloviny 20. století se objevují mnozí literární teoretici, kteří se ve svých analýzách ke Šlejharovu dílu vrací. V centru zájmu stojí především první povídkové soubory. Jako jeden z prvních se k autorově osobnosti i dílu vrací Rudolf Lužík. V předmluvě k vydání reprezentativních povídek z roku 1964 dokázal na malé ploše velmi zdařile vystihnout stěžejní rysy Šlejharova života i tvorby, a autora tak připomenout čtenářské i literární veřejnosti. K problematice české prózy 90. let 19. století se vyjadřuje také Zina Trochová, která Šlejharův přínos spatřuje především v zapojení filosofické koncepce do celkové kompozice díla, stejně jako v patrné přítomnosti autorského subjektu, který se aktivně zapojuje do děje.

Nelze obecně říci, že zájem o dílo tohoto podivuhodného autorského zjevu v průběhu druhé poloviny 20. století výrazně vzrostl, nicméně se od 80. let objevují podnětné studie nejrozličnějších autorů věnujících se problematice Šlejharova díla. Stručně připomeňme nejdůležitější z nich. Za *básníka hořkosti a bídy* označil Šlejhara Blahoslav Dokoupil (DOKOUPIL 1979: 513 - 519), samostatnou studii komentuje dílo Radko Pytlík, který se zaměřuje na interpretaci křesťanských symbolů (PYTLÍK 1978). Značnou pozornosti věnovali autorovi také Josef Hrdlička (HRDLIČKA 1999: 107 - 129) a Karel Komárek (KOMÁREK 1999: 288 - 290). Oba hovoří především o neoprávněném opomínání, kterého se mu dostávalo a dostává i v současné době. Problémem interpretace Šlejharových próz se zabývá Jiří Kudrnáč (KUDRNÁČ 2002: 507-519), stejně jako Martin Tomášek (TOMÁŠEK 2003: 776-780). V neposlední řadě je třeba upozornit na Viktora Kořistku a jeho analýzu křesťanských symbolů přítomných v díle – analyzuje jak časté parafráze z Nového zákona a přímé biblické odkazy, tak vlastní symboly i motivy odkazující ke křesťanství.

Typickým rysem, který spojuje východiska výše zmíněných i dalších autorů je především jednoznačná orientace na rané povídkové soubory, které mnozí označují za Šlejharova nejtypičtější díla (TOMÁŠEK 2003). Jen málokdy se setkáme s rozbořením věnovaným autorově povídkové tvorbě z pražského období, nebo románům (zde je výjimkou Eva Štědroňová věnující se hledání expresionistických rysů také ve vybraných románových dílech). Druhým společným rysem studií je nesnadnost zařadit Šlejhara

k jednomu literárnímu směru – tato problematika se také stává společným tématem jednotlivých statí. Stejně jako v dobových kritikách, ani v současném literárním povědomí se řazení Šlejhara k naturalismu nejeví jako vhodné. Málokdy se ale literární teoretici shodnou na jednotnější interpretaci, opírající se o akcentaci podobných prvků v jeho dílech – někde je zdůrazňován expresionistický narativní charakter, jinde jsou za rozhodující považovány symbolistické obrazy a v neposlední řadě se objevuje i teorie směřování ke křesťanskému mysticismu na základě symboliky a motivů. Naopak projevy literárního naturalismus jsou obecně spatřovány především v tematice próz a prací s postavami, v pojetí lidské bytosti obecně. Lidské bytosti jsou znázorňovány v nejtemnějším světle, jako bezmocné loutky v rukou osudu, s hyperbolizovanými patologickými vlastnostmi, které zcela ovládají charakter jedince: pes je ubit zuřivým tulákem, který ho v záchvatu hněvu nad vypitým mlékem zabije, aby však posléze sám nebyl zabit, předstírá lítost nad mrtvolou psa. Dítě umírá paralelně s kuřetem, když jsou oba odsunuti na okraj společnosti „silnějšími“ jedinci. Výše zmíněná témata, pro Šlejhara typická, hovoří jasně pro to, aby byla označena přívlastkem *naturalistická*.

Mezi tendence, kterými je Šlejharův naturalismus nejčastěji narušován, řadí autoři statí nejčastěji umělecké a stylistické metody, *které u Šlejhara reprezentuje celá škála postupů, jež vedou k výrazné subjektivizaci próz* (ŠTĚDRŇOVÁ 2006: 20). Šlejharovská osobitost je dále reprezentována vysokou mírou jazykové exprese – ta se od raných próz neustále prohlubuje tak, že v pozdních dílech způsobuje značnou složitost orientace v textu. Poukažme tedy na ony expresionistické tendence, které jsou ve Šlejharových dílech zřetelně patrné. Oproti naturalistickým stylovým postupům, kdy v popředí stojí nezávisle pozorovatelský popis, se u Šlejhara setkáváme s výraznou subjektivitou těchto popisů. Autorský subjekt je zaujat popisovanými osudy, projevuje soucit se vším živým a nebrání se citům. Zobrazování zla a smrti je tak mnohem výraznější a expresivnější: „*Pro expresionismus obecně bylo důležité vizuální zobrazování. (...) Vyjádření silné emoce, děsu, úzkosti či soucitu, jak se s ním v okruhu expresionismem inspirované kultury setkáváme, není potřeba stavět na troskách tradičních způsobů zobrazení, spíše se lze setkat s určitou snahou po absolutní působivosti, po snaze zobrazit emocionální explozi v okamžiku nejsilnějšího působení*“ (PAPOUŠEK 2004: 140).

V interpretačních studiích je také v rámci přiřazení autorova díla ke konkrétnímu literárnímu směru zmiňován symbolismus. Ten se ve Šlejharových dílech prezentuje především systematickým a všudypřítomným zobrazováním zla. Nositeli zla a jeho symbolem se stávají postavy – ať už jde o postavy antropomorfizované, personifikované či lidské. Zlo je ve Šlejharových dílech chápáno jako nevyhnutelný důsledek počínání moderního člověka, má v sobě tedy i kus symboliky zaslouženého trestu. Symboly často odkazují ke křesťanství. Objevují se i symboly naděje. Ta často přichází v okamžiku zkázy nevinných, kteří se stali obětí své doby a společnosti. Například v *Kuřeti melancholikovi* jsme v závěrečné části povídky pozorovateli křesťanské symboliky, kdy v halucinacích umírajícího děcka vyvstává tento obraz: pro zuboženého sirotka přichází jeho mrtvá matka a odvádí ho s sebou na pravdu boží. Jak mrtvá matka, tak víra v cosi nadpozemského se tak stávají symbolem naděje.

Zajímavým aspektem Šlejharovy symboliky je ironizace některých symbolů, literárních a uměleckých žánrů a témat začínající již v názvech jeho próz. To je patrné například v názvu výboru *Dojmy z přírody a společnosti*, odkazujícím k romantickému pozorování světa. V kontrastu k romantismu zde ale nejsou popisovány lyrické dojmy z krás přírody, ale nejodpudivější podoby lidských jedinců. Další názvovou ironií spatřujeme například v povídce *Ukolébavka* (z cyklu *Co život opomíjí*). Povídka nevypravuje o dítěti a jeho něžném konejšení, ale o staré, těžce nemocné a vyhnané služce.

V komentáři k vydání povídkových souborů *Dojmy z přírody a společnosti* a *Co život opomíjí* z roku 2007 uvádí Jaroslav Kudrnáč názor, že *Šlejhar je tradičně označován za naturalistu, avšak tuto charakteristiku přerůstá* (KUDRNÁČ 2002: 515). Šlejharův naturalismus tak souvisí zároveň s mysticismem a symbolismem v podobě, jako tomu je u některých dobových vlivných autorů světových, například u Jorise Karla Huysmanse. Kudrnáčův komentář byl vinou nejednoznačné (či dokonce protichůdné) žánrové interpretace podroben značné kritice (ŠTĚDRŇOVÁ 2006, TOMÁŠEK 2003). Na druhou stranu ale jasně dokazuje, že vymezit byť jen přibližné hranice, kdy ještě jde o naturalismus a kdy už začíná například expresionismus, je velmi obtížné. Ani ve světové literatuře čerpající z naturalisticko – realistického odkazu nenajdeme „čistého“ naturalistu (kromě Zolovy naturalistické školy, a ani zde se v mnohých případech nesetkáváme s naturalismem v jeho ryzí podobě). Již v odstavcích věnujících se obecné charakteristice

naturalismu je připomínán příklad Guye de Maupassanta, který ve svých krátkých prózách často opouštěl stylistický postup popisu a mnohdy opomíjel zdůrazňovat determinismus a genetickou předurčenost svých postav. Ostatně i Zolovy romány bývají jeden od druhého výrazně odlišné a naturalistické tendence vykazují v různých podobách. Dále je třeba vzít na vědomí fakt, že Zolův naturalismus se do českého prostředí dostal v mírně upravené a pozměněné koncepci a navíc byl v některých rysech dále upraven a přizpůsoben podmínkám specifického prostředí české literatury předělu století. Je tedy takřka nemožné najít v českém prostředí naturalistu „zolovského typu“, stejně jako nespátřovat v díle českých spisovatelů tvořících v duchu naturalismu kterýkoli rys odporující programu tohoto směru. Na druhé straně nelze konstatovat, že v důsledku přítomnosti rysů odporujících programu naturalismu není Josef Karel Šlejhar naturalistou. Přiřazení Josefa Karla Šlejhara k naturalistické literatuře je navíc v českém literárním povědomí více než hluboce zakořeněno, čítankové i slovníkové záznamy jej nejčastěji označují za jediného českého naturalistu.

Existence expresionistických a symbolistických tendencí zároveň s naturalistickými je ve Šlejharových pracích nezpochybnitelná – na jednotné interpretaci se tedy literární kritika pravděpodobně nikdy neshodne. K řešení problému by mohl přispět známý autorův postoj k vlastnímu psaní: nepsal s vědomím literáta, který cílevědomě přepisuje pasáže tak, aby korespondovaly s určitým stylem, nebo snad kalkuluje, kde zůstane věrný naturalismu a kde se více obrátí k mysticismu. Shrňme tedy tuto problematiku jeho vlastním výrokem, který zazněl v rozhovoru pro Čas: „*Naturalism, symbolism, psychism jsou mi prázdná slova*“ (ŠLEJHAR 1894: 548).

„Vidíte, já to musím ze sebe vychrlit, všechno to bahno a hnus, který mám v duši. Mám toho mnoho, a proto píšu nyní až vztekle. Ale až budu očištěn a osvobozen, kamaráde, pak se začne nová kapitola mého života. Půjdu na penzi, koupím si malý selský dvorec a budu dříť. A budu – li psát, budu zachycovat světlejší a jasnější obrazy. Psal jsem dosud jen rub života, ale já napíšu také líc.“

(Vojtěch Martínek: *Vzpomínka na Jos. K. Šlejhara*)

Pokusit se vytvořit pokud možno autentický portrét jednoho z našich nejpodivuhodnějších literárních talentů, jehož život i dílo jsou do dnešní doby vlivem nedostatku pramenů obestřeny mnoha nejasnostmi, je bohužel takřka nemožné. Přesto byla východiskem této práce snaha připomenout spisovatele, který je v kontextu české literární historie neprávem značně opomíjen. Nabízí totiž mnohem více než novelu *Kuře melancholik*, díky které je českou literární veřejností reflektován (je-li vůbec reflektován). Obecným problémem při snaze o rekonstrukci Šlejharova života se stává žalostný nedostatek pramenů. Dodnes neexistuje jediná monografická práce zabývající se tímto autorem (výjimkou je čtrnáctistránkové pojednání Vojtěcha Martínka z roku 1910, ta ale přináší pouze poznámky ke Šlejharovu dílu). Velmi zdařilým pokusem je útlá publikace Petra Flejberka se značně výstižným názvem *Josef Karel Šlejhar – cizinec své doby* vydaná v roce 2007 v Liberci. Jde o první samostatnou knižní publikaci věnovanou tomuto autorovi – až do jejího vydání byly jedinými zdroji informací časopisecké studie a statě, popř. pojednání a stati různých autorů v rámci literárních sborníků. Flejberk jako první otiskuje například autorovy fotografie, přináší i málo známá svědectví přátel a mapuje především poslední léta spisovatelova života. Nicméně i zde je jasně patrná zmíněná absence pramenů, z nichž by bylo možné čerpat poznatky a vytvořit jasný obraz autora života.

Mimo svědectví autorových přátel, z nichž podnětné byly především příspěvky Jaroslava Kampera, Vojtěcha Martínka a Karla Zítka, se hlavním pramenem této práce stala především Šlejharova pozůstalost uložená v Literárním památníku Národního písemnictví. Na základě jeho osobních dokladů, vysvědčení, odeslané i přijaté korespondence, deníků,

nejrůznějších poznámek i postřehů před námi vyvstává zachmuřeného pesimisty, přemýšlivého i sarkastického člověka, ale zároveň výjimečně citlivé lidské bytosti mající soucit s celým světem. Z dopisů adresovaných Macharovi zase zřetelně cítíme Šlejharův hluboký smysl pro přátelství a kolegiální. O Šlejharově dětství a dospívání nejvíce vypovídá nikdy nevydaná vzpomínková próza *Cvrček mého krbu*, problematičtější manželství, neustálé úniky z měst, kde si znepřátelil sousedy, dosvědčují dopisy Macharovi. Nicméně i přes existenci těchto dostupných materiálů se mnoho oblastí autorova života zmapovat nepodařilo, a zůstává tak nemálo nezodpovězených otázek. Proč Josef Karel nedokončil studia na chemicko - technologické fakultě? Kde pracoval v mezidobí mezi zaměstnáními, o nichž se dochovaly doklady? Jaké je vysvětlení podivné datace Šlejharových deníků a můžeme je skutečně považovat za originály? Kdo byla tajemná Mařenka, o které se v deníku často zmiňuje? Kolik měl Šlejhar vlastně dětí a bylo by možné se dopátrat jeho přímých potomků? Tyto otázky nejspíše zůstanou i nadále bez odpovědi, a i ony nejspíše přispívají k oné zvláštní tajemné pověsti, kterou tento literát oplývá.

Problém nedostatku pramenů a navíc i nesnadné dostupnosti Šlejharových próz se odráží také v možnosti postihnout jeho dílo – práce tak dle dostupných materiálů přináší přehled knižně vydaných děl a interpretačně se blíže zaměřuje především na rané povídkové cykly. Ty jsou v dobových i současných reflexích často označovány v rámci Šlejharovy tvorby za reprezentativní. Přestože určit „typičnost“ jednotlivých děl se jeví jako nemožné, pravdou zůstává, že ve svých pozdějších pracích autor přináší jen velmi málo nových tendencí - za novátorská v kontextu doby můžeme tedy považovat jeho díla raná. Kromě množství citací dobových kritik a reakcí, které mají za cíl co nejvěrohodněji ilustrovat dobovou atmosféru, přinášejí pasáže práce věnované Šlejharovu dílu i přímé promluvy autora a úryvky z děl. Cílem zapojení Šlejharových výroků, úryvků z deníků a poznámek byla snaha ukázat autora jako citlivou lidskou bytost, která i navzdory krajnímu pesimismu svých děl a názorů stojí za pozornost. Samostatná kapitola je věnována reflexím autorova díla ve 20. století a fenoménu problematické interpretace jeho díla. I přesto, že je Šlejhar nejčastěji označován za jediného českého naturalistu, nejeví se toto označení jako vhodné a přesné. Autorovy prózy přinášejí řadu svérázných rysů, díky kterým charakteristiku literárního naturalismu přerůstají. Patří mezi ně mimo jiné citově zainteresovaný autorský subjekt, který tak odporuje nezávislé - pozorovatelskému pojetí v duchu próz naturalistických.

Pozice Josefa Karla Šlejhara v kontextu české literatury se v důsledku problematického zařazení ke konkrétnímu literárnímu směru ukázala rovněž jako značně problematická. Přesto mu nelze upřít podstatný přínos, kterým české písemnictví obohatil. Je naším prvním autorem, který jakožto součástí kompozičního postupu užívá principu paralely mezi životem lidského jedince a děním v přírodě, do kterého i jako první zapojuje propracovanou filosofickou koncepci. Pozoruhodná je i Šlejharova práce se symboly, stejně jako opakující se motivy. Za pozornost rovněž stojí silná sociální kritika, která se ve značně hyperbolizované podobě pokouší upozornit na znepokojující morální propad lidské společnosti. Na druhé straně zde existuje mnoho specifických tendencí tvořících součást autorovy tvorby, v jejichž důsledku se dílo jeví čtenářsky velmi náročné a nepřehledné. Zobrazení člověka jako loutky v rukou osudu, detailní popisy umírání nevinných jedinců, motiv všudypřítomného zmaru a zkázy jsou jen zlomkem faktorů, které činí tyto prózy čtenářsky neatraktivní. Možná proto si tento spisovatel vysloužil nezaslouženou pověst podivného sadisty vyžívajícího se v zobrazování nejodpornějších jevů. Josef Karel Šlejhar „*nepatřil k žádné generaci*“ (MACHAR 1929: 238), nebyl pochopen ani tou svou, ani naší.

Klíčem k porozumění této osobnosti oplývající množstvím paradoxů je dílo - a proto by obrovským přínosem bylo vydání především těch děl, kde se díky vysoké míře autobiografických rysů odráží Šlejharova osobnost. Patří mezi ně například zamýšlený román *Cvrček mého krbu*. Šlejharovo dílo je totiž i přes značně hyperbolizované zpracování předkládané tematiky na začátku třetího tisíciletí stále aktuálnější, a to jak námětově, tak i předkládanou morální problematikou. Vede k zamyšlení nad způsobem života moderního člověka, který v důsledku rozvoje moderní technologie přinášející materiální komfort ztrácí přirozený kontakt s přírodou a především schopnost soucitu s ostatními jedinci. Shrnutí Macharem: „*A stojí za soubor - i s tím Temnem a Peklem, k jejichž přečtení je třeba fakírské trpělivosti. Neboť to byl Někdo. A dojista spisovatel prvního řádu. S hlediska pak psychologického a psychopatického, nejzajímavější zjev moderní naší literatury*“ (MACHAR 1929: 251).

Prameny a literatura

a) prameny

ŠLEJHAR, J.K. (1894a): *Florián Bílek, mlynář z Myšic: příběhy z vesnického života.*

Praha, Přítel domoviny, 299 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1894b): J. K. Šlejhar - rozhovor. *Čas* 8, 1894, s. 547 - 552

ŠLEJHAR, J.K. (1894b): *Dojmy z přírody a společnosti – řada prací Josefa K. Šlejhara.*

Praha, J. Otto, 251 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1895): *Oba.* Praha, Přítel domoviny, 61 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1898): *Zátiší.* Praha, J. Pelcl, 167 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1889): *Kuře melancholik: dětský román ještě s jinými zřeteli.* Praha,

Národní tiskárny a nakladatelstva, 53 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1899): *V zášeří krbu: tři rodinné povídky.* Praha, 354 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1902): *Temno.* Praha, J. Otto, 416 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1905): *Peklo.* Praha, Šimáček, 418 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1907): *Od nás: dvě povídky: Sirotek – Nekřtěňátko.* Praha, J. Otto, 207 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1908a): *Lípa.* Praha, J. Otto, 285 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1908b): *Povídka z výčepu.* Kladno, Šnajdr, 109 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1909): *Předtuchy.* Praha, Vilímek, 250 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1910a): *Maloměstská idylla.* Praha, Plaček – Reis, 268 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1910b): *Vraždění: dokumenty z pobytu na vsi.* Praha, B. Kočí, 287 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1910c): *Z chmurných obzorů.* Praha, J. Otto, 261 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1910d): *Z Prahy.* Praha, E. Weinfurter, 474 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1911a): *Rozvrat: Kus příliš pravdivé historie.* Praha, Plaček – Reis, 31 s.

ŠLEJHAR, J.K. (1911b): *Z krajského města: čtyry povídky.* Třebenice, Týd. Pařík, 199 s.

- ŠLEJHAR, J.K. (1929): *Sebrané spisy Jos. K. Šlejhara. Svazek I. Lípa*. Praha, Aventinum, 271 stran
- ŠLEJHAR, J. K. (1930a): *Sebrané spisy Jos. K. Šlejhara. Svazek II. Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, Aventinum, 215 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (1930b): *Sebrané spisy Jos. K. Šlejhara. Svazek IV. Zátíší*. Praha, Aventinum, 168 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (1931): *Sebrané spisy Jos. K. Šlejhara. Svazek V. V zášeří krbu*. Praha, Aventinum, 359 stran
- ŠLEJHAR, J.K. (1964): *Kuře melancholik a jiné povídky*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 257 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (1971): *Zátoka smrti: z krajského města*. Hradec Králové, Kruh, 231 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (1974): *Kuře melancholik; Ukolébavka*. Praha, Odeon, 149 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (1994): *Kuře melancholik; Ukolébavka*. Praha, Odeon, 149 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2000a): *Dojmy z přírody a společnosti; Co život opomíjí*. Praha, Česká knižnice, Nakladatelství lidové noviny, 577 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2000b): *Kyvadlo věčnosti I. Zátíší*. Praha, Herrmann & synové, 121 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2000c): *Kyvadlo věčnosti II. Kuře*. Praha, Herrmann & synové, 97 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2000d): *Kyvadlo věčnosti III. Havran*. Praha, Herrmann & synové, 117 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2000e): *Kyvadlo věčnosti IV. Lakomec*. Praha, Herrmann & synové, 103 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2000f): *Kyvadlo věčnosti V. Černošlávek*. Praha, Herrmann & synové, 85 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2000g): *Kyvadlo věčnosti VI. Sirotek*. Praha, Herrmann & synové, 81 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2000h): *Kyvadlo věčnosti VII. Neštěstí*. Praha, Herrmann & synové, 139 s.

- ŠLEJHAR, J.K. (2000ch): *Kyvadlo věčnosti VIII. Na „Krchovcích“*. Praha, Herrmann & synové, 87 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2000i): *Kyvadlo věčnosti IX. Pomsta*. Praha, Herrmann & synové, 101 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2000j): *Kyvadlo věčnosti X. Zátoka smrti*. Praha, Herrmann & synové, 129 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2000k): *Kyvadlo věčnosti XI. Agent*. Praha, Herrmann & synové, 101 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2000l): *Kyvadlo věčnosti XII. Komédie*. Praha, Herrmann & synové, 113 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2000m): *Kyvadlo věčnosti XIII. Hodinky*. Praha, Herrmann & synové, 103 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2000n): *Kyvadlo věčnosti XIV. Kyvadlo věčnosti*. Praha, Herrmann & synové, 127 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2000o): *Kyvadlo věčnosti XV. Odsouzenec*. Praha, Herrmann & synové, 69 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2002a): *Dojmy z přírody a společnosti; Co život opomíjí*. Praha, Česká knižnice, Nakladatelství lidové noviny, 577 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2002b): *Kuře melancholik*. Praha, Adonai, 71 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2007a): *Kuře melancholik*. Brno, Tribun EU, 60 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2007b): *Zločin*. Praha, Herrmann & synové, 94 s.
- ŠLEJHAR, J.K. (2008): *Kuře melancholik*. Brno, Tribun EU, 43 s.

b) literatura

- BAŘINA, M.(2007): Historie domu č.p. 76 v Nové Pace. Slovem Miroslava Bařiny. (<http://www.penzion-novopackesklepy.cz/historie.php>, vytištěno 21.12. 2007)

- BROŽ, F. (2001): *Česká a světová literatuře v datech I [1800 - 1899]*. Brno, Host
- EDERER, A. (1930): Vzpomínky na Šlejhara – profesora. *Rozpravy Aventina* 6, 1930/1931, s. 182n
- ERBAN, K. (1928): O J.K. Šlejharovi. *Rozpravy Aventina* 4, 1928/1929, s. 258n
- FLEJBERK, P. (2007): *Josef Karel Šlejhar: cizinec své doby*. Liberec, P.F. Art Production, 110 s.
- FRÝDECKÝ, F. (1917): Korespondence Josefa Karla Šlejhara. *Zvon* 1917/1918, strana 659
- GRUND, A. (1928): Na okraj Šlejharova díla. *Rozpravy Aventina* 4 1928/1929, s. 246n
- HAMPL, F. (1937): Dvě obžaloby. *Literární noviny* 10, roč. 1937/1938, č. 1, 2, 9, 10
- HOLUB, D. (2002): Josef Karel Šlejhar. *Česká literatura*, roč. 48, č. 1. strana 57 – 62
- HOSTINSKÁ, Z. (1930): Vzpomínky na Šlejhara. *Rozpravy Aventina* 6, 1930/1931, s. 151
- HRDLIČKA, J. (1999): Osudy duše (Poznámky ke Šlejharovi). *Souvislosti* X, č. 2., strana 107 - 129
- HRDLIČKA, J. (1999): Josef Karel Šlejhar/Ze zápisníků. *Souvislosti* X, č. 2., strana 131 - 147
- HRDLIČKA, J. (2007): Několik slov ke Šlejharovu Zločinu. In: Josef K. Šlejhar: *Zločin*. Praha, Hermann a synové, strana 77 – 85
- HRDLIČKA, J. (2008): Šlejharova poetika účasti. In: *Obrazy světa v české literatuře: studie o způsobech celku: Komenský, Mácha, Šlejhar, Weiner*. Praha, Malvern, s. 117 - 153
- CH- (1890): reference Kuře melancholik, *Lumír*, strana 108
- CHALUPECKÝ, J. (1992): *Expresionisté*. Praha, Torst, 351 s.

- JANÁČKOVÁ, J. (1997): *Česká literatura. Od romantismu do symbolismu (19. století)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny
- KAMPER, J (1900): *J.K. Šlejhar Několik poznámek k jeho dílu*. Tiskem E. Beauforta v Praze – Nákladem vlastním, 17 s.
- KAŠPAR, V. (1931): Šlejharova Červená země. *Rozpravy Aventina* 7, 1931/1932, s. 36
- KOL. AUTORŮ (1973): *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století. Slovníková příručka*. Praha, Československý spisovatel
- KOL. AUTORŮ (2008): *Lexikon české literatury 4/I S-T Osobnosti, díla, instituce*. Praha, Academia
- KOL. AUTORŮ (2005): *Slovník českých spisovatelů*. Praha, Libri, 650 s.
- KOMÁREK, J. (1998): Z deníku naturalisty. *Tvar* 9 (1998), č. 16, s. 14-15
- KOMÁREK, K. (1999): Josef Karel Šlejhar v zášerí literatury. *Aluze* III, č. 3-4, strana 288 – 290
- KOŘISTKA, V (2006): Křesťanská mystika v tvorbě Josefa Karla Šlejhara. In: *Osobnost Mojžíra Trávníčka v české literatuře. Sborník příspěvků z literární konference, Zámek Vsetín 18. - 19. října 2006*
- KOŘISTKA, V. (2009): Nová šlejharovská monografie. *Česká literatura* 57, č. 4 (2009) s. 579 - 582
- KREJČÍ, F.V. (1900): ref. Dojmy z přírody a společnosti. *Rozhledy* 3, 1898/94, s 632 - 635
- KREJČÍ, F.V. (1907): Dnešní stagnace v literatuře. *Akademie* 12, č. 1, strana 4 - 9
- KRONBAUER, R.J. (1914): Josef K. Šlejhar. *Máj* 12, strana 488 - 490
- KUDRNÁČ, J. (2002): Komentář. In: Josef K. Šlejhar: *Dojmy z přírody a společnosti. Co život opomíjí*. Praha, Česká knižnice Nakladatelství lidové noviny, strana 507 - 519
- LEICHNER, (1896): ref. V zášerí krbu. *Naše doba* 1896, s. 1035 - 1037

- LAICHTER, J. (1919): Sociální otázka u Šlejhara a jeho poměr k ženě. In: *Uměním k životu*, Praha, Jan Laichter, 247 s.
- LAGARDE, A. (2008): *Francouzská literatura 19. Století*. Překlad Jiří Našinec, Praha, Garamond, 579 s.
- LUŽÍK, R. (1964): Lidský a umělecký úděl Josefa K. Šlejhara. In: Josef K. Šlejhar: *Kuře melancholik a jiné povídky*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, s. 7 - 22
- MACHAR, J.S. (1929): *Zapomínání a zapomenutí*. Praha, Aventinum, 349 s.
- MACHYTKA, J. (1937): Dva příspěvky o Josefu Karlu Šlejharovi. *Listy filologické*, s. 291
- MARŠÍČEK, V. (1971): Doslov. In: Josef K. Šlejhar: *Zátoka smrti*. Hradec Králové, Kruh, strana 225 – 231
- MARTÍNEK, V. (1910): *Josef Karel Šlejhar*. Praha, K. Ločák, 14. s
- MARTÍNEK, V. (1972): Vzpomínka na Jos. K. Šlejhara. In: *Živé zdroje: výbor z literárně kulturní publicistiky*, Profil Ostrava, 349 s.
- MARTÍNEK, V. (1928): Rozptýlené vzpomínky na Josefa Karla Šlejhara. *Rozpravy Aventia* 4, s. 245n
- MILIČKA, K. (2002): *Od realismu po modernu: světová literatura*. Praha, Baronet, 344 s.
- MOCNÁ, D. a kol. (2004): *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha, Litomyšl: Paseka
- MOLDANOVÁ, D. (1993): *Studie o české próze na přelomu století*, Ústí nad Labem, PedF UJEP
- MRŠTÍK, V. (1891): Kuře melancholik. Dětský román ještě s jinými zřeteli. – Napsal Josef K. Šlejhar. Úvaha od V. Mrštíka. *Literární listy* 12, 1890/91. s. 151 - 153
- MRŠTÍK, V. (1902): Kuře melancholik. In: *Moje sny I*. Praha: Nakladatelské družstvo Máje

- NOVÁK A. a NOVÁK J.V. (1995): *Přehledné dějiny literatury české (od nejstarších dob až po naše dny)*. IV. přepracované a rozšířené vydání.
Praha, Atlantis
- OPOLSKÝ, J. (1929): O Josefu K. Šlejharovi. *Rozpravy Aventia* 5, strana 297
- PAPOUŠEK, V. (2004): *Existencialisté: existenciální fenomény v české próze dvacátého století*. Praha, Torst, 465 s.
- PATOČKA, J. (1929): Vzpomínka na Šlejhara. *Rozpravy Aventina* 4, 1928/1929, s. 299
- PETERKA, J. (2006): *Teorie literatury pro učitele - 2., přeprac. vyd.* – Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
- PYTLÍK, R. (1978): Symboly a mystéria Josefa K. Šlejhara. In: *Sedmkrát o próze*. Praha, Čs. Spisovatel, s. 167
- PYTLÍK, R. (1984): Nové rysy literatury na přelomu století. *Česká literatura* 33, č. 3, s. 203-215
- SEZIMA, K. (1919): Písmák nečasový. In: *Podobizny a reliéfy: studie o domácí próze soudobé*. Praha, B. Kočí, s. 20 - 29
- SOUČKOVÁ, M. (1928): J. K. Šlejhar. *Rozpravy Aventina* 4, 1928/1929, s. 272n
- SOUČKOVÁ, M. (1930): Jos. K. Šlejhar. Školní vzpomínky 1911 – 1912. *Rozpravy Aventina* 6, 1930/1931, s. 51n
- ŠALDA, F. X. (1960): Moderní literatura česká. In: *Studie z české literatury*, Soubor díla sv. 8; ed. Rudolf Havel, Praha, Československý spisovatel, s. 9-59
- ŠTĚDRONOVÁ, E.: (2006): Expresionistické směřování děj Josefa K. Šlejhara. K poetice autorovy povídkové tvorby. *Česká literatura*, roč. 54, č. 5, strana 20 – 52.
- THEER, O. (1904): ref. Peklo. *Lumír* 33, 1904/1905, str. 481

THEER, O. (1907): ref. Od nás. *Lumír* 35, 1906/01907, s. 451 - 453

TOMÁŠEK, M. (2003): Rané prózy Josefa K. Šlejhara. *Česká literatura*, roč. 51, č. 6,
strana 776 – 780

TROCHOVÁ, Z. (1965): K problematice české prózy devadesátých let. *Česká literatura*
14, č. 1, s. 470-487

VYKOUKAL, F.V. (1903): ref. Temno. *Osvěta* 1903, s. 268 - 271

ZÍTKO, K. (1915): Povahopis Josefa Karla Šlejhara. *Osvěta* 1915, s. 206n

ZÍTKO, K. (1915): Konec života Josefa Karla Šlejhara. *Osvěta* 1915, s. 423n

Resumé

Diplomová práce se snaží připomenout život a dílo Josefa Karla Šlejhara - významného prozaika přelomu 19. a 20. století, který je současnou čtenářskou i literární veřejností značně opomíjen. Východiskem práce je ukázat autora jako pozoruhodnou osobnost, která svá díla poznamenala množstvím autobiografických rysů a která české písemnictví obohatila o originální a myšlenkově hluboká díla. Autorův život je mapován na základě pozůstalosti uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, *Přílohy* přináší naskenované originály některých Šlejharových osobních dokladů. Autentická výpověď autora je přinášena v podobě extraktů z jeho deníků a korespondence, popř. odkazujeme k cenným svědectvím literátových přátel. Značná pozornost je také věnována problematice zařazení Šlejharova díla do kontextu jedné stylové tendence, v rámci reflexe díla v 20. a 21. století jsou připomínány nejvýznamnější interpretace autorových děl, stejně jako množství dobových ohlasů.

Resumé

The thesis is trying to remind the personality and work of Josef Karel Šlejhar - an important novelist of a break of the 19th and 20th century, who is actually being left out by current literacy and literary public. The base of this thesis is to present the author as a remarkable personality, who stigmatised his novels by a number of autobiographical features and who enriched Czech literature with extraordinary and spirit, profound works. The author's life is being reconstructed through the Šlejhar's inheritance, which is placed in the archive of the Literary Museum of National Literature. Attachments brings scanned originals of certain Šlejhar's personal documents. Authentic testimony of the author is brought by means of the extracts from his diaries and correspondence, we refer to the relevant testimonies of novelist's friends, respectively. A lot of attention is also devoted to the questions of inclusion of Šlejhar's work in the context of one style trends. The most meaningful interpretations of authors' pieces are being remembered within the reflection of his work in the 20th and 21 century

Klíčová slova

naturalismus

symbolismus

expresionismus

Émile Zola

Josef Karel Šlejhar

Josef Svatopluk Machar

Manifest České moderny

autorský subjekt

paralela

povídka

román

Přílohy

a) Osobní doklady Josefa Karla Šlejhara

obrazová příloha č. 1 - titulní strana monografie Vojtěcha Martínka z roku 1910

obrazová příloha č. 2 - opis křestního listu Josefa Karla Šlejhara z 27. března 1902:
v kolonce datum narození je uveden 17. říjen 1864, křest je
datován 18. říjnem 1864

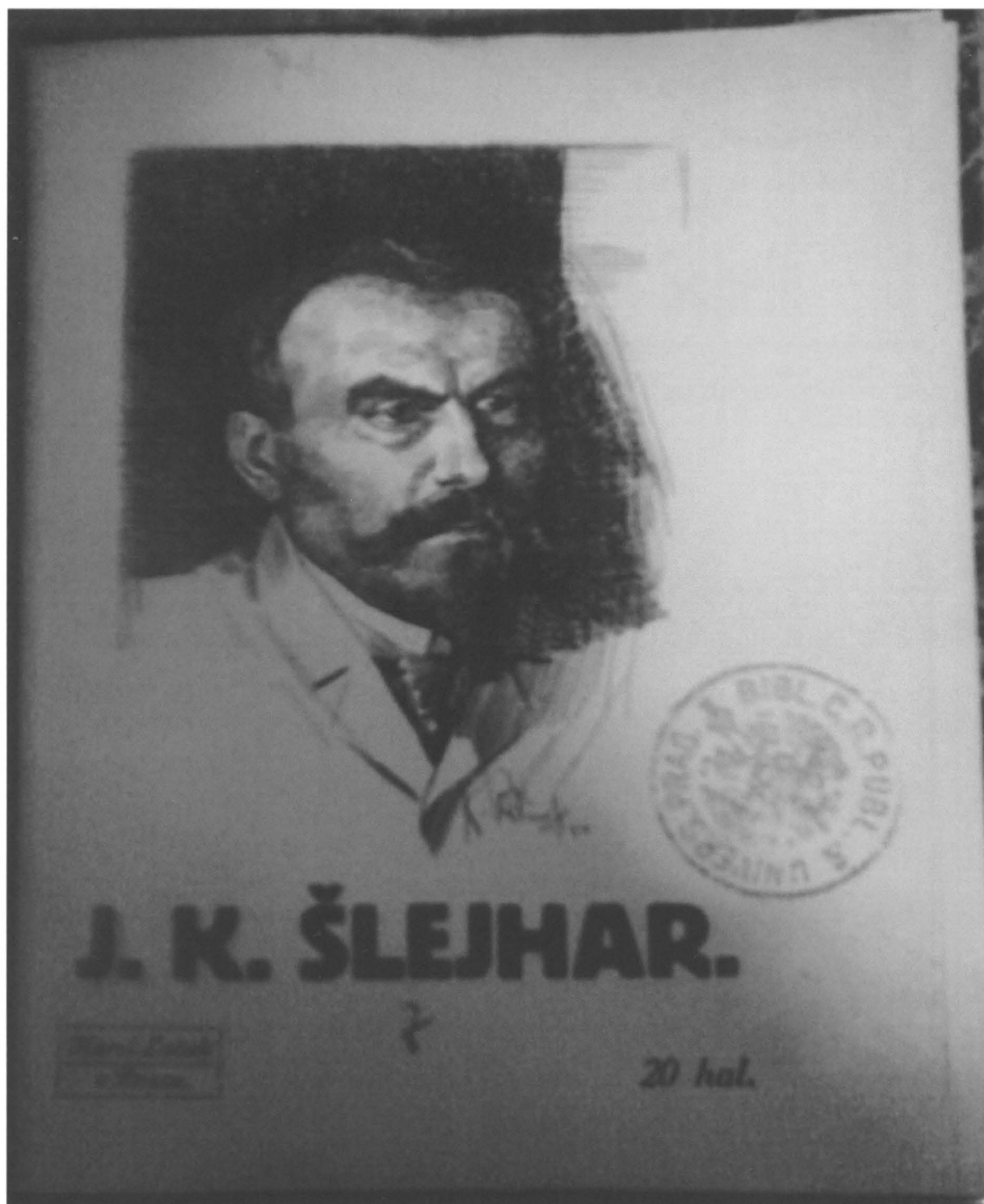
obrazová příloha č. 3 - duplikát maturitního vysvědčení z Reálné školy v Pardubicích:
jako datum narození je uveden 21. říjen 1864

obrazová příloha č. 4 - vysvědčení o zaměstnání u Arnošta Šlejhara z 31. března 1902:
jako datum narození je uveden 17. říjen 1864

obrazová příloha č. 5 a 6 - hodnocení učitelské praxe od ředitele obchodního grémia
v Kolíně z 17. září 1906

obrazová příloha č. 7 - osobní deník Josefa Karla Šlejhara z let 1889 - 1892

b) Soupis pozůstalosti Josefa Karla Šlejhara v LA PNP

Království České. — Königreich Böhmen.

Okres

Amtsbezirk

Místo narození

Geburtsort

Číslo domu. — Nro. Cons. 59.

Kraj
Kreis

Křestní knihy

Taufregister

Nro. XIV

fol.

123.

lit.

Nro. Exh. 121.

Křestní list.-Tauf-Schein.

Den—Tag	narození der Geburt	17. října 1864. tj. 1800 sedesat čtyřicet
	křtu der Taufe	18. října 1864. tj. 1800 sedesat čtyřicet
Jméno dítěte Name des Kindes		Josef
Náboženství Religion		katolické
Porod Geburt		manželů
Otec Vater		Štehar Arnošt, katolík, obchodník v Pavlučce u Staré Páče č. 59, m. a. n. Josefa Štehara, obchodníka z Kaluše č. 9. a. Ekonom, dceř Josefa Šteha z Kaluše č. 45. okr. St. Páče, kraj Jičín.
Matka Mutter		Josefa, katolice, p. domá zvaná Ul- manna, mlynářka z Pol. Branné č. 122. okr. Jilemnice u Karlovy, ro. Píseň z La- nova č. 8. okr. Vichlavi, kraj Jičín.
Kněz Der Priester		frant. Novák svp.
Kmotr a svědek Der Pathe u. Zeuge		Fr. Josef, předseda z H. Páče č. 96. Anka Horáková, manželka Fr. Horáka, rolník z H. Páče č. 10.
Perodní bába Hebamme		Štefka Medllová
Na potvrzení Zur Bekräftigung ist		vlastní rukou podepsána a kostelní pečeti opatřena. eigenhändig unterschrieben und mit dem Kirchensiegel versehen.
		Nová Páče 27. března 1902.
		J. Koncát koncát

Duplikát VYSVĚDČENÍ MATURITNÍ.

Šlejhar Josef

narozený dne *21. října* 1864 ve *Staré Pace*

v *Čechách*, náboženství *katolického*, konal studia realní

po vykonané přijímání zkonšce od roku
1877/8 do r. 1880/1 (IV. – VII. tř.) na c. k. vyšší
realné škole v *Sardubicích*, kdež je ve šk. r. 1880/1

dokončil a maturitní zkoušku před podepsanou komissí zkušební po *prvé* se podrobil.

Na základě této zkoušky vydává se mu toto vysvědčení:

Mravné chování:

vzorné

Prospěch v jednotlivých předmětech:

V náboženství:

+

V jazyku českém:
(jakožto vyučovací)

výborný

V jazyku francouzském:

chvalitebný

Uvředění,

ještě neprospěšný stav věci, že jeho syn Josef, narozený
14. října r. 1864 v Staré Pace, pobýval si v letech 1886,
1887, 1888 a častěji v r. 1889, tedy po dobu písemný zpočátku
v jeho kovářském těvrodu, továrně a měmí výroby všeho
druhu zboží kovářského a láného, jak obvyklého tak
vyrobovaného a postřeho, kterém podpory po celý svůj
čas až do předávací doby se polkych podměrech provo-
toval, zaměstnán, mají posty přičteny jak technie-
kou tak shodnou část, přičtené knihovně a korigovan.
Dne v českém i přemětném jazyku, takto byl pro
přípě paměťtelné dovozní závod píši, a mohl se pod-
psaný zcela na jeho bezpečnosti.

Ve Staré Pace, 31. března 1902.

Janoš Šejher

Pravost výše uvedeného udání potvrzuje se
od obecního úřadu.

Staré Pace dne 31. března 1902.

Josef Boukupa
starosta

Vysvědčení.

Professor pan Josef Slejhar
ze Staré Paky působil ve školních
letech 190²/₃, 190³/₄, 190⁴/₅ a 190⁵/₆ při
zdejšímu ústavu.

Během těchto let vyučoval ja-
zyku českému, německému, francou-
skému a kupteckým počtům. Kromě
toho byl v různých odděleních ústavu
vícekráte řídícím a spravoval ta-
kež národní knihovnu.

Působnosti svou osvědčil se
jako zkušený pedagog a výborný
učitel bohatých odborných i vše-
stranných vědomostí.

V plnění svých povinností
byl vždy velmi přesným, svědomi-
tým a pro své povolání jevil pl-
nou lásku a porozumění.

Ze svých představenými i
kollegy šel po celou dobu vnej-

lepší přátelské shodě, od něhož pak
byl ctěn a milován.

Pro vaší tyto vlastnosti
musíme jen želeť jeho odchodu
a ústavu našeho.

V Kolíně, dne 1. září 1906.

Ředitelství
obchodní školy gremia
v Kolíně.

W. J. M.
ředitel.

jest po obědě tak příjemným.

Opět celý týden byl jsem se bedy marnou naděl, že bude mi strávit několik pro mne rozkošných hodin ve společnosti španilé dívky, jež tak milou jest srdci mému a jíž jsem po skrovně dovoleno mi vzrušiti.

Z úterý, dne 6. srpna 1889.

Set jsem asi ve 3/4 na 7 z souh,
sořin, a čekal jsem dle smlouvy
na Klauzského, jenž mi měl dnes
oznámiti; přijedeme-li na výlet
zítra, totiž ve středu, anebo až
ve čtvrtek.

K nemilému však překvapení
svému dověděl jsem se od něho, že
Ony nemají příležitosti, jiti
kde s ním, až později; a tudíž
nezbyvá mi nic jiného, než pro-
dloužiti lůžku, kdy opět budu
moci spáti. Ji, na více než 14
dní.

7.
Rozdělky vtrá se mi v duši
myslénka, že naše vycházky
proto jsou tak řídky, povídat
já jsem jim přitomen a svou
nečinnost! Každou dobrou náladu,
opuzuje tím každého od jakého,
koliv styku se mnou.

Či jest to skutečně velice pravdě-
podobno, neboť i mně samému
jest nesolidnost moje nevýslovně
protivnou, ba ohavnou, a přece
nemohu se přemoci, abych
vybavil se z ní.

Či si krátě za ověš krásných
dob v její přítomnosti chtěl jsem
provéstí veselou myšlénku, jež
samy mi na mysli, ale potýže,
žarají proud svých slov obava,
že promluví něco, co bude
zdati se ne-li bláznivým, aspoň
směšným.

Krásně vedle ní jako socha, jíž
umělec dovedl dáti vše, aby

b) Soupis pozůstalosti Josefa Karla Šlejhara v LA PNP

Doklady

vlastní:

křestní list, opis z 24. 3. 1902, 1 kus

maturitní vysvědčení reálné školy v Pardubicích z 15. 7. 1881, 1 kus

maturitní vysvědčení, opis z 22. 4. 1902, 1 kus

index z České vysoké školy technické v Praze z let 1881-1884, 1 kus

vysvědčení České vysoké školy technické v Praze z roku 1882, 2 ks

smlouva s nakladatelstvím E. Weinfurtera z Prahy z let 1906-1909, 6 ks

doklady o zaměstnání z let 1885-1909, 9 ks

zbrojní pas z 3. 3. 1893, 1 kus

soudní spor s Všeobecnou záložnou v Praze z 15. 4. 1913, 4 ks

pozůstalostní řízení po Arnoštu Šlejharovi z 21. 11. 1911, 2 ks

rodinné:

smuteční oznámení Hany Šlejharové z 16. 7. 1917, 1 kus

Korespondence vlastní

přijaté:

Echeverria Ramón Araya	1	1912
Herites František	1	1909
Lešer Rudolf	1	1913
Machar Josef Svatopluk	2	1912-1914
nezjištění	2	b.d.
Otto Jan	2	1907-1912
Pelcl Josef	1	1909
Pochman V.	1	1907

Staněk ...	1	b.d.
Toml František	1	1914

korporace:

Česká akademie císaře Františka Josefa, prezídium – Praha	2	1900-1909
Máj, spolek českých spisovatelů beletristů – Praha	2	1914
Ministerstvo kultu a vyučování – Vídeň	1	1906
Místodržitelství pro království české – Praha	1	1912
Moravsko-slezská revue, vydavatelství – Moravská Ostrava	2	1913
Nakladatelství české grafické akciové společnosti Unie v Praze	1	1909
Nové obchodní grémium královského hlavního města Prahy	1	1910
Rada královského hlavního města Prahy	1	1904
Zemská banka Království českého – Praha	2	1912

odeslaná:

Šlejhar Josef Karel

Hipmanovi Karlu Františkovi (opis)	2	1910
Hostinské Zdenice (opis)	1	1930
Mrštíkovi Vilému (opis)	1	b.d.
nezjištěným	3	1908-1914

korporacím:

Radě královského hlavního města Prahy	1	1910
---------------------------------------	---	------

Korespondence rodinná

přijatá:

Šlejharová Marie (manželka), Šlejhar Josef (syn)

Batěk Leopold	1	1914
Hilar Karel Hugo	1	1914
Opolský Jan	1	1914
Papírník Joža	1	b.d.
Šíma Antonín	1	1914
Tomáš Hynek	1	1914
Wolf Albert	1	1914
Národohospodářský ústav při České akademii císaře Františka Josefa – Praha	1	1914

odeslaná:

Šlejhar Josef (syn)		
Grundovi Antonínu	1	1929

Rukopisy vlastní

Poezie:

/Verše/. Rkp., 44 ll

Próza:

„a aniž z nich kdo pomyslíl...“ Povídka, fragment, rkp., 11 listů

„Byl jsem v nejútlejších...“ Román, fragment, rkp., 374 ll

Cvrček mého krbu. Román, fragment, rkp., 5 ll

Člověk. Povídka, fragment, rkp., 2 ll

Dudáci. Povídka, fragment, rkp., 3 ll

Duše nebeská. Povídka, rkp., 8 ll

Faustus. Povídka, rkp., 22 ll

Hodinky. Povídka, tisk s rkp. úpravami, 7 ll

Holoubě. Povídka, rkp., 46 ll

„chtělo něco ve mne...“ Povídka, fragment, rkp., 4 ll

Idylka. Povídka, fragment, rkp., 20 ll

Jeho zátiší. Povídka, rkp., 14 ll
Jumr se vrátil. Povídka, fragment, rkp., 9 ll
Kletba. Povídka, fragment, rkp., 6 ll
Kometa. Povídka, rkp., 17 ll
Kuře melancholik. Povídka, fragment, rkp., 9 ll
Lék. Povídka, rkp., 10 ll
Lidské dokumenty. Povídka, fragment, rkp., 5 ll
Materna umřel. Povídka, rkp., 10 ll
Na porážce. Povídka, fragment, rkp., 2 ll
Náš starý kůň. Povídka, fragment, rkp., 37 ll
Nedošel. Povídka, rkp., 8 ll
„Neobvykle vřele uchopil...“ Povídka, fragment, rkp., 16 ll
Netopýr. Povídka, rkp., 6 ll
Neznámý. Povídka, fragment, rkp., 1 list
Obraz. Povídka, rkp., 5 ll
Odchod z domu navždy. Povídka, fragment, rkp., 2 ll
Odsouzenec. Povídka, rkp., 30 ll
Podivný příběh. Povídka, fragment, rkp., 2 ll
Příběh živého. Povídka, fragment, rkp., 11 listů
Poslední cesta. Povídka, rkp., 40 ll
„Pronikavá reforma v hlavě...“ Povídka, fragment, rkp., 2 ll
Příroda naší vsi. Povídka, fragment, rkp., 2 ll
Servaná střecha. Povídka, tisk s rkp. úpravami, 2 ll
Soud. Povídka, rkp., 11 listů
Šest milostpaní v domě. Román, fragment, rkp., 78 ll
Tak tedy teda... Povídka, fragment, rkp., 8 ll
Tragedie blázince. Povídka, fragment, rkp., 1 list
Vánoční. Povídka, rkp., 24 ll
Velkoměstská idylka. Povídka, fragment, rkp., 1 list
Vrány. Povídka, fragment, rkp., 12 ll
Vraždění. Román, fragment, rkp., 85 ll
Vypila vanilku. Povídka, fragment, rkp., 14 ll
Vzplanující zálesk affektovaného... Povídka, fragment, tisk s rkp. úpravami, 1 list
Vzteklý pes. Povídka, fragment, rkp., 1 list

„z příčin tak mrzkých...“ Povídka, fragment, rkp., 7 ll
Ze života přítele. Povídka, fragment, rkp., 6 ll
Zločin. Povídka, tisk s rkp. úpravami, 9 ll
Zločin. Povídka, fragment, rkp., 18 ll
Zvony. Povídka, fragment, rkp., 37 ll
Žhář. Povídka, fragment, rkp., 6 ll
nezjištěné rukopisy, fragment, útržky listů, 4 ks

Divadelní hry:

Bratři. Fragment, rkp., 3 ll
Havran. Fragment, rkp., 3 ll
Hlas. Rkp., 90 ll
Hlava Apollona. Rkp., 30 ll

Deníky a poznámky:

deník z let 1889-1892, rkp., 61 list
deníkové záznamy, rkp., 147 ll
poznámkový sešit, rkp., 14 ll
poznámky, rkp., 21 list
pracovní poznámky, rkp., 16 ll
učitelský zápisník, rkp., 41 list
výpisky z četby, rkp., 20 ll
zápisky z cest, rkp., 20 ll
zápisník, rkp., 76 ll
zápisník, rkp., 67 ll

Rukopisy cizí

Haisová Marie: K básním Petra Bezruče. Článek, fragment, rkp., 1 list
Žena moderní. Článek, rkp., 14 ll
Hostinská Zdenka: Vzpomínka na Šlejhara. Rkp., 6 ll
opis rukou Antonína Grunda, 4 ll

Opolský Jan: Zapomenutá. Pohádka, fragment, rkp., 1 list

Rosol E. K.: Historie a význam českých menšin. Článek pro čítanku obchodní akademie, rkp., 6 ll

Votruba-Mirošovský Jaroslav: Renegát. Povídka, rkp., 11 listů

nezjištěný: „Byla dcerou chudých...“ Povídka, fragment, rkp., 6 ll

Hladové myšlenky a jiné dojmy. Povídky, rkp., 7 ll

„Hodil svým tělem...“ Povídka, fragment, rkp., 1 list

„Lesnímu kvítku v slunka...“ Básně, rkp., 1 list

„Májový to den...“ Povídka, opis, rkp., 6 ll

Posudek. Recenze Čítanky pro obchodní školy, rkp., 2 ll

„vchází do třídy...“ Povídka, fragment, rkp., 1 list

Tisky a výstřižky

vlastní:

Šlejhar J. K.: Bartolomějská bouře. Povídka, fragment, 1 kus

Čítanka pro obchodní školy. Stránkový obtah, fragment, 1 kus

„Někdo z našich lidí...“ Sloupcový obtah, fragment, 1 kus

Fotografie

portréty vlastní a rodinné, 7 ks

Varia

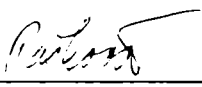
karikatury, 5 ll

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta
M.D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Prohlášení žadatele o nahlédnutí do listinné podoby závěrečné práce
Evidenční list

Jsem si vědom/a, že závěrečná práce je autorským dílem a že informace získané nahlédnutím do zveřejněné závěrečné práce nemohou být použity k výdělečným účelům, ani nemohou být vydávány za studijní, vědeckou nebo jinou tvůrčí činnost jiné osoby než autora.

Byl/a jsem seznámen/a se skutečností, že si mohu pořizovat výpisy, opisy nebo rozmnoženiny závěrečné práce, jsem však povinen/povinna s nimi nakládat jako s autorským dílem a zachovávat pravidla uvedená v předchozím odstavci tohoto prohlášení.

Poř. č.	Datum	Jméno a příjmení	Adresa trvalého bydliště	Podpis
1.	8.11.2016	JITKA PAŠKOVÁ	TRHOVÉ SVINY 69, 274 01	
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				